

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Засновник
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:
03057, Україна, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Науковий журнал «Київський часопис права» зареєстровано
Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 24857-14797Р від 25.05.2021 р.)

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1017 від 27 вересня 2021 року (додаток 3) журнал внесений
до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (081 – Право)

Рекомендовано до друку Вченою Радою
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Протокол № 4 від 21 грудня 2023 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного та міжнародного права,
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Редакційна колегія:

Т. О. Гуржій, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; *Е. С. Дмитренко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Л. О. Кожура*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Н. В. Ортинська*, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; *О. Г. Стрельченко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; *В. Г. Фатхутдінов*, доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; *В. Г. Чорна*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Д-р Войцех Войтила*, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологіко-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Рудік Н. В. ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	7
--	---

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Гуйван П. Д. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ПОЗОВІВ ПРО РЕЧОВО-ПРАВОВИЙ ТА ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИЙ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА.....	13
Моїсеєнко Ю. М. ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРВЕНЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРУ ВИРОБНИЦТВА МАЙНОВИХ БЛАГ І ЇЇ ВПЛИВУ НА СВОБОДУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ У НОВИЙ І НОВІТНІЙ ЧАСИ.....	20
Шпомер А. І., Костюченко Н. Д. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА СКЛАД СУДОВИХ ВИТРАТ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ.....	26

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Дрозач Л. В. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	32
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Брисковська О. М., Брисковська О. Ю. ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДРІБНОГО ХУЛІГАНСТВА ТА ПРАВА НА ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ОСОБИ.....	39
Буга В. В. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	45
Дашковська А. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	52
Ніцевич О. В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ГАРАНТІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ	58
Линник О. А. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	67
Поліщук М. А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСАМИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ.....	75
Тимошенко В. А., Карпенко М. І., Котляренко О. П. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОБОРОННОМУ СЕКТОРІ.....	83

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Бобровник К. Л. ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДЛЯ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ МІНІМАЛЬНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ.....	90
Лаврьонов Р. П. ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ.....	96
Новик В. А. ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	101
Ободов Н. А., Беспаль О. Л. СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У 2020–2022 РОКАХ (ОКРЕМІ КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ).....	107
Рощина І. О., Кришевич О. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	116

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Ватиук О. В., Новыкова О. О. METHODOLOGY OF FORENSIC PREVENTION OF CRIMES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY.....	123
Ковмир С. В. ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ.....	132
Панасюк В. В., Комаринська Ю. Б. ОСОБИ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ВРАЗЛИВА КАТЕГОРІЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	139
Репіна Ю. С. ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО НАБЛИЖЕННЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС У СЕКТОРІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ, ЩО ЗАСНОВАНІ НА УМОВНОМУ ДОСТУПІ АБО СКЛАДАЮТЬСЯ З НЬОГО.....	146
Чорна О. В. ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ЯК СУБ'ЄКТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	153

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гуртова К. М. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС.....	162
Замрига А. В., Падалка М. А. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВІ ДЕРЖАВ.....	169
Невара Л. М. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ.....	174

CONTENTS

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Rudik N. V. LEGAL MEASURES FOR PROVISION OF REGIONAL DEVELOPMENT.....	7
--	---

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Guyvan P. D. PROBLEM ISSUES OF COMPETITION OF CLAIMS ON SUBSTANTIAL AND BINDING WAYS OF PROTECTION OF LAW.....	13
---	----

Moiseienko Yu. M. CERTAIN FEATURES OF THE STATE INTERVENTIONS INTO SPHERE OF MATERIAL GOODS PRODUCTION AND ITS INFLUENCE OVER THE PRIVATE PRODUCT MANUFACTURERS' FREEDOM OF BUSINESS ACTIVITY DURING THE NEW AND MODERN ERAS.....	20
--	----

Shpomer A. I., Kostiuchenko N. D. THE CONCEPT, TYPES AND COMPOSITION OF COURT COSTS IN THE ECONOMIC PROCESS.....	26
---	----

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Drozach L. V. CONCEPT AND FEATURES OF PENSION PROVISION IN UKRAINE.....	32
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Bryskovska O. M., Bryskovska O. Yu. PROBLEMS RELATING TO PETTY HOOLINESS AND THE RIGHT OF A PERSON TO EXPRESS POLITICAL OPINIONS.....	39
--	----

Buha V. V. STATE POLICY ON THE PREVENTION OF OFFENSES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION IN UKRAINE.....	45
---	----

Dashkovska A. V. LEGAL REGULATION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL SECURITY AND DEFENSE COUNCIL OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	52
--	----

Nitsevych O. V. REGULATORY AND LEGAL ACTS DETERMINING THE GUARANTEES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITIES OF JOURNALISTS IN UKRAINE.....	58
---	----

Lynnyk O. A. PUBLIC ADMINISTRATION OF INVESTMENTS IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....	67
---	----

Polishchuk M. A. ENSURING CONTROL OVER INTERNATIONAL FINANCE IN UKRAINE AS A COMPONENT OF PUBLIC ADMINISTRATION.....	75
---	----

Tymoshenko V. A., Karpenko M. I., Kotliarenko O. P. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR PREVENTION OF CORRUPTION IN THE DEFENSE SECTOR.....	83
---	----

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Bobrovnyk K. L. THE IMPORTANCE OF THE PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW FOR THE CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF CONVICTS SERVING THEIR SENTENCES IN MINIMUM SECURITY PENAL COLONIES.....	90
--	----

Lavronov R. P. HISTORICAL DISCOURSE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES.....	96
---	----

Novik V. A. PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE PROTECTION OF THE FOREST FUND OF UKRAINE	101
--	-----

Obodov N. A., Besspal O. L. THE STATE OF CRIME IN UKRAINE IN 2020–2022 (SEPARATE QUANTITATIVE AND QUALITATIVE INDICATORS).....	107
---	-----

Roshchina I. O., Kryshevych O. V. CRIMINAL-LEGAL COMBAT CYBERCRIME AS ONE OF THE ELEMENTS OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE.....	116
--	-----

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Batiuk O. V., Novykova O. O. METHODOLOGY OF FORENSIC PREVENTION OF CRIMES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY.....	123
Kovmyr S. V. PROTECTION OF THE CRIMINAL PROCEEDING`S PARTICIPANTS: MANAGEMENT ASPECTS	132
Panasiuk V. V., Komarynska Yu. B. THE ELDERLY AS A VULNERABLE CATEGORY OF VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE.....	139
Riepina YU. S. THE STATE OF PLAY AND THE PERSPECTIVES OF GRADUAL APPROXIMATION LEGISLATION BETWEEN UKRAINE AND THE EU IN THE TELECOMMUNICATION SERVICES SECTOR ESTABLISHED ON OR CONSISTING OF CONDITIONAL ACCES.....	146
Chorna O. V. PRISONERS OF WAR AS SUBJECTS OF JUDICIAL CONTROL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	153

INTERNATIONAL LAW

Hurtova K. M. THEORY AND PRACTICE OF THE ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO EU LEGISLATION.....	162
Zamryha A. V., Padalka M. A. INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY DURING THE LEGAL SUCCESSION OF STATES.....	169
Nevara L. M. TRANSFORMATION OF EU LEGISLATION TOWARDS THE EUROPEAN GREEN DEAL: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	174

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК [342.25:005.591.3](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.1>

Рудік Н. В.,

аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проводиться дослідження актуального стану нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку в Україні та Європейському Союзі. Проаналізована система нормативно-правових актів, що регулюють регіональний розвиток, наукові статті, які досліджують поняття регіонів, а також комплекс заходів, спрямованих на реформування та вдосконалення регіональної політики.

Актуальність цього дослідження зумовлена низкою викликів, з якими зіткнулась Україна через збройну агресію Росії, інтеграцією України в єдиний ринок Європейського Союзу та подальшим вступом до нього. Зокрема, це посилення неоднорідності регіонів, неузгодженість, окупація деяких регіонів та невідповідність регіонального законодавства України сучасним викликам і відсутність системного планування післявоєнного відновлення та розвитку українських регіонів. Такі проблеми вимагають уважного аналізу та ефективних рішень для забезпечення сталого та збалансованого регіонального розвитку.

Також автором розглядаються зміни в політиці згуртування ЄС, впроваджені у рамках реформи 2021 року, що сприяли відкритості та гнучкості регіональної політики. Висвітлюється ефективність заходів реагування ЄС на кризові явища, включаючи пандемію та російську агресію проти України.

Автор приходять до висновку про необхідність системного удосконалення державної регіональної політики в Україні, яке повинне базуватись на європейському досвіді. Зокрема, наголошується на важливості впровадження відкритих та адаптивних правових механізмів ЄС, які мають стати основою у процесі подальшого вдосконалення регіональної політики та нормативно-правової бази в Україні.

У цій статті обґрунтовуються необхідність і шляхи досягнення цієї мети через вивчення та порівняння відповідних нормативних вимог та практик в Україні та Європейському Союзі.

Ключові слова: місцеве самоврядування, політика згуртування, регіон, регіональна політика, регіональний розвиток, стратегія регіонального розвитку.

Rudik N. V. Legal measures for provision of regional development

Abstract. The article explores the current state of legal regulation of regional development in Ukraine and the European Union. The system of regulatory legal acts regulating regional development, scientific articles, which examine definition of regions, as well as a complex of measures aimed at reforming and improving regional policy, have been analyzed.

The relevance of this study is determined by a series of challenges faced by Ukraine due to the armed aggression of Russia, the integration of Ukraine into the single market of the European Union and its subsequent entry into it. Specifically, it includes the intensification of regional disparities, inconsistency and inadequacy of regional legislation to contemporary challenges, and the absence of systematic planning for post-war reconstruction and development of Ukrainian regions. These issues require careful analysis and effective solutions to ensure sustainable and balanced regional development.

The author also examines the changes in the EU cohesion policy introduced as part of the 2021 reform, which contributed to the openness and flexibility of regional policy. The author highlights the effectiveness of the EU's response to crises, including the pandemic and Russian aggression against Ukraine.

The author concludes that there is a need for systematic improvement of the state regional policy in Ukraine, which should be based on European experience. In particular, the author emphasizes the importance of introducing open and adaptive EU legal mechanisms, which should become the basis for further improvement of the regional policy and legal framework in Ukraine.

This article justifies the necessity and ways to achieve this goal through the study and comparison of relevant regulatory requirements and practices in Ukraine and the European Union.

Key words: local self-government, cohesion policy, region, regional policy, regional development, regional development strategy.

Глобалізаційні процеси останніх десятиліть, які призводять до все більшої взаємозалежності та взаємопроникнення економік різних країн, а також посилення процесів внутрішньодержавної інтеграції, спонукають до переосмислення та вдосконалення стратегій та програм регіонального розвитку. Проблема нерівномірного розвитку регіонів в Україні завжди була актуальною, призводячи до зростання соціальних та економічних диспропорцій між регіонами й ускладнюючи завдання забезпечення стійкості та єдності в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Розпочавши процес децентралізації у 2014 році, Україна продемонструвала рішучість у реформуванні регіональної політики з метою посилення економічної спроможності регіонів. Децентралізація влади передбачала передачу частини повноважень, ресурсів та відповідальності від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування. Завдяки децентралізації, влада на місцевому та регіональному рівнях отримала механізми, що дозволили сконцентруватись на локальних завданнях, та використовуючи конкурентні переваги територій, задовольняти інтереси та потреби власних громад та регіонів. У подальші роки завдяки досвіду та підтримці Європейського Союзу (далі – ЄС) та інших міжнародних партнерів, процес реформування регіональної політики отримав вагомий імпульс, що призвело до прийняття важливих законів і нормативно-правових актів, які сприяли досягненню значних успіхів у питаннях регіонального розвитку. Саме сильні, дієздатні органи місцевого самоврядування та якісне нормативно-правове забезпечення є запорукою ефективного регіонального розвитку.

Державна регіональна політика, що має на меті забезпечення пропорційного розвитку регіонів в Україні, повинна ґрунтуватися на чіткій нормативно-правовій базі, що визначатиме основні напрямки та принципи її реалізації.

У своїх наукових працях та статтях питання нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку вивчали такі вчені, як В.М. Вакуленко, В.Ю. Керецман, Ю.В. Ковбасюк, К.В. Ліроп (С.V. Liepore), В. Маргарас, М.К. Орлатий та В. Петцольд (W. Petzold).

Попри значну кількість наукових досліджень у цьому напрямку, виклики, які має подолати Україна, потребують переосмислення підходів та подальшого комплексного наукового опрацювання цієї теми.

У контексті аналізу правових заходів, спрямованих на регіональний розвиток, варто передусім визначитись з поняттям регіонального розвитку. В аналітичному звіті «Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики» регіональний розвиток визначається, як «динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямку її вдосконалення та раціоналізації. Як правило, він має поступальний зміст, характеризується прогресивними змінами і в результаті повинен призвести до формування регіону як стійкої просторової системи, що раціонально використовує свій внутрішній потенціал і гармонійно співіснує з оточуючим середовищем» [6, с. 27]. Також автори звіту відзначають тенденцію до застосування більш індивідуального та цілеспрямованого підходу до розвитку кожного регіону. Цей новий підхід передбачає активну взаємодію з громадянами та інституціями регіону, а також покращення координації всіх державних інвестицій на регіональному рівні задля збільшення їх ефективності. Все більше країн усвідомлюють важливість зменшення невідповідностей у розвитку різних регіонів і приділяють цьому аспекту значно більше уваги у своїх стратегіях розвитку.

У сучасних умовах регіональна політика та розвиток регіонів в Україні є надзвичайно важливою складовою державного управління, що регулюється системою законів та нормативно-правових актів. До них відносяться Конституція України та ряд законів України, таких як «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про транскордонне співробітництво», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про Генеральну

схему планування території України». Крім того, ця система включає в себе акти Президента України, розпорядження Кабінету Міністрів України, а також міжнародні договори України, які набувають обов'язковості після подальшої ратифікації Верховною Радою України. Ця система нормативно-правових актів визначає механізми державної регіональної політики та є невід'ємною частиною стратегії розвитку країни.

Одним із ключових законів, що визначає стратегічні напрямки та принципи державної регіональної політики є Закон України «Про засади державної регіональної політики» (далі – Закон) [3]. Прийнятий у 2015 році, цей Закон встановлює основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики. Він розглядає регіональний розвиток як невіддільну частину внутрішньої політики України та передбачає особливості відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Цей Закон надає фундаментальну правову базу для реалізації регіональних стратегій, спрямованих на підтримку сталого розвитку всіх регіонів України та зменшення соціальних та економічних відмінностей між ними. Регіональний розвиток зазначається у Законі як процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах.

До нововведень Закону, які надалі суттєво вплинули на процес розвитку регіональної політики, можна віднести такі:

1) чітко визначено поняття державної регіональної політики, її мету та принципи;

2) об'єктами державної регіональної політики визначено території регіонів, макро-регіонів, мікрорегіонів, що відкриває можливість для різних форматів стратегічного планування та фінансування розвитку цих територій;

3) визначено ієрархію стратегічних планувальних документів – державна стратегія регіонального розвитку та план заходів з її реалізації; регіональні стратегії розвитку та плани заходів з їх реалізації; стратегії розвитку територіальних громад та відповідні плани заходів з їх реалізації; програми економічного

і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст Києва та Севастополя, територіальних громад;

4) чітко розмежоване та визначено повноваження у сфері регіонального розвитку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

5) встановлено право суб'єктів регіонального розвитку на створення агенції регіонального розвитку;

6) визначено загальні підходи до фінансування проєктів регіонального розвитку з державного та місцевих бюджетів, зокрема через Державний фонд регіонального розвитку, а також з коштів, що надходять до державного бюджету в рамках програм допомоги та грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ [1, с. 11].

Перелічені новели Закону стали важливим поштовхом для регіонального розвитку, а сам Закон сформував правила реалізації державної регіональної політики базуючись на кращих європейських практиках. Серед зауважень варто зазначити відсутність у Законі визначення поняття «регіон», адже в Законі він вказаний у вигляді переліку адміністративно-територіальних одиниць. У своїй монографії Василь Керецман зазначає важливість чіткого визначення регіону, воно «необхідне як у наукових працях, так і в нормативно-правових актах, тому що його відсутність може привести до колізій у законодавстві та у правозастосовчій діяльності» [2, с. 120]. У Декларації щодо регіоналізму в Європі, що була прийнята в 1996 р. Асамблеєю Європейських Регіонів поняття регіон визначається як «територіальне утворення, яке сформовано в законодавчому порядку на рівні, безпосередньо нижчому від загальнодержавного, та є наділеним політичним самоврядуванням. Регіон визнається національною конституцією або законом, які гарантують його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційний устрій» [7, с. 2].

Важливим доповненням Закону в редакції від 27 липня 2022 року стало внесення до переліку документів стратегічного планування державної регіональної політики, стратегій розвитку не лише на державному

та регіональному рівні, а й на рівні територіальних громад. Фактично, це нововведення зобов'язує виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, розробляти стратегії розвитку територіальних громад які вони представляють, враховуючи при цьому цілі державної та регіональної стратегій розвитку [3, ст. 11-1]. Для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій були визначені такі функціональні типи територій, щодо яких мають застосовуватись нові інноваційні інструменти розвитку:

- 1) території відновлення;
- 2) регіональні полюси зростання;
- 3) території з особливими умовами для розвитку;
- 4) території сталого розвитку [3, ст. 11-2].

Серед іншого, Закон визначає план заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України [3, ст. 9], план заходів з реалізації регіональної стратегії розвитку [3, ст. 11], планування відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України [3, ст. 11-3], механізми фінансування державної регіональної політики [3, ст. 20] та етапи проведення оцінювання реалізації державної регіональної політики [3, ст. 27]. Відповідно до Закону Державна стратегія регіонального розвитку України розробляється на період сім років, а розроблення проекту Стратегії забезпечує Мінінфраструктури.

На думку деяких авторів [5, с. 49] Державна стратегія регіонального розвитку є головним інструментом реалізації державної політики регіонального розвитку та «являє собою модель досягнення загальнонаціональних цілей: обґрунтування мети; визначення наявних тенденцій і закономірностей розвитку; формування пріоритетних напрямів структурної, інвестиційної, інноваційної, соціальної політики, формування сценарію перспективного соціального та економічного розвитку регіонів, визначення етапів і термінів його реалізації».

Державна стратегія регіонального розвитку відзначена як основний планувальний документ для досягнення цілей регіональної політики України, серед яких зазначається реалізація секторальних стратегій розви-

тку, координація державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдність держави, сталий розвиток історичних населених місць та збереження традиційного характеру історичного середовища, збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь українців.

Державна стратегія регіонального розвитку України визначає:

- 1) тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів;
- 2) пріоритети державної регіональної політики на відповідний період;
- 3) функціональні типи територій;
- 4) стратегічні цілі й напрями регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва;
- 5) оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей;
- 6) основні завдання, етапи та механізми їх реалізації;
- 7) систему моніторингу та оцінки результативності реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України [4].

Звертаючись до досвіду Європейського Союзу, варто зазначити що правові засади регіонального розвитку ЄС викладені у статтях 174–178 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС). Стаття 174 ДФЄС описує ключові принципи та цілі регіональної політики ЄС (Політики згуртування). Згідно з нею загальною метою регіональної політики є зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості. ДФЄС передбачає, що ЄС повинен прагнути до скорочення диспропорцій в рівнях розвитку між різними регіонами та зменшення відсталості найменш сприятливих регіонів. Особлива увага у статті приділяється сільській місцевості, регіонам, які постраждали від промислового переходу, а також регіонам, що постійно стикаються з серйозними природними чи демографічними викликами. Ці положення не лише визначають стратегічний курс ЄС у регіональному розвитку, але й слугують основою для розробки та впро-

вадження конкретних програм та ініціатив з метою забезпечення сталого розвитку всіх регіонів Європейського Союзу. В статті 176 йдеться про основи функціонування Європейського фонду регіонального розвитку (далі – Фонд), цілями якого є зменшення регіональних нерівностей у країнах-членах ЄС. Фінансові ресурси Фонду спрямовані на розвиток та структурну перебудову регіонів, які відстають у своєму розвитку. Водночас він сприяє перетворенню занепадаючих промислових регіонів. Ця стаття створює правову основу для виділення фінансових ресурсів на заходи, спрямовані на економічне вирівнювання регіонів.

Стаття 177 передбачає створення Фонду згуртування. Цей фонд забезпечує фінансову підтримку проєктів у сфері охорони навколишнього середовища та розвитку транс'європейських мереж у сфері транспортної інфраструктури. Важливим аспектом є те, що конкретні завдання, пріоритети та організація таких фондів визначаються Європейським Парламентом шляхом прийняття регламентів у рамках законодавчої процедури та після консультацій з Економічним і соціальним комітетом та Комітетом регіонів.

Окрім статей ДФЄС політика згуртування Європейського Союзу базується на ряді законодавчих актів, зокрема, Регламенту (ЄС) № 1303/2013, який встановлює загальні положення для європейських структурних та інвестиційних фондів (Регламент про загальні положення), а також низки спеціальних нормативних актів, що охоплюють різні фонди в рамках політики згуртування. Ця правова база містить ряд регламентів, спрямованих на реалізацію політики згуртування:

1) Регламент (ЄС) № 1301/2013 щодо Європейського фонду регіонального розвитку визначає конкретні положення, пов'язані з інвестиціями для зростання та створення робочих місць;

2) Регламент (ЄС) № 1304/2013 про Європейський соціальний фонд;

3) Регламент (ЄС) № 1300/2013 про Фонд згуртування;

4) Регламент (ЄС) № 1299/2013, що встановлює спеціальні положення щодо підтримки від Європейського фонду регіонального роз-

витку з метою досягнення європейського територіального співробітництва;

5) Регламент (ЄС) № 1302/2013 про європейські об'єднання територіального співробітництва [9, с. 5].

У квітні 2018 року Рада Європейського Союзу ухвалила висновки щодо впровадження та реалізації політики згуртування після 2020 року, в яких висловила необхідність спрощення законодавства [10, с. 6]. Ці зміни були впроваджені лише у рамках реформи 2021 року і сприяли відкритості та гнучкості регіональної політики Європейського Союзу. Відображення цих процесів відбулося у наступних аспектах: по-перше, Європарламент і держави-члени домоглися внесення кількох важливих поправок до початкової пропозиції Європейської комісії, що дозволило запровадити більш гнучке управління фондами, вищі ставки співфінансування та тематичну концентрацію фондів, якими тепер можуть розпоряджатися на свій розсуд держави-члени. По-друге, зміни, запропоновані у 2019 році новою Європейською комісією та новим Європейським парламентом, а також політичні пріоритети, визначені на період 2019–2024 років, зокрема Європейський зелений курс, призвели до збільшення виділення коштів на кліматичні заходи в бюджеті ЄС та запровадження Фонду справедливого переходу, який тепер є невід'язною частиною політики згуртування ЄС. По-третє, швидке реагування на пандемію за допомогою нових інструментів виявилось ефективним з точки зору законодавчої процедури та ефективності використання коштів [10, с. 11].

Подальші кризи, серед яких найбільше потрясіння викликала російська агресивна війна проти України, продемонстрували як необхідність, так і здатність ЄС до адаптації. Єврокомісія використовувала широкий спектр заходів, щоб допомогти державам-членам і громадянськості адаптуватися до критичних обставин. Були запропоновані пропозиції щодо нового законодавства, внесення змін до правил та рекомендацій, фінансова підтримка, а також додаткова координація між відповідними органами влади та проведення діалогів щодо актуальних питань та проблем [8, с. 25]. Завдяки швидкому реагу-

ванню на виклики та комплексному підходу ЄС мав змогу забезпечити продовження застосування права ЄС, пом'якшити наслідки кризових явищ та підкреслити важливість регіональної політики ЄС для країн-членів. Подальша робота Єврокомісії спрямована на забезпечення того, щоб правова база ЄС забезпечувала надійне та ефективно реагування на кризові ситуації [8, с. 26].

Через повномасштабне вторгнення Росії в Україну, регіони нашої країни зазнали критичних викликів, які загострили наявні проблеми міжрегіональних відмінностей. Знищення інфраструктури та масштабний відтік

людських та економічних ресурсів – все це сигналізує про нагальну потребу системного удосконалення державної регіональної політики. Комплексна та скоординована нормативно-правова база, кваліфікована експертна підтримка місцевої влади, використання європейського досвіду має дозволити громадам та регіонам розробляти та реалізовувати стратегічні плани відновлення та розвитку, орієнтуючись на потреби людей. Європейський Союз, який демонструє відкритість та адаптивність правових механізмів політики згуртування, повинен бути орієнтиром для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Законодавство щодо регіонального розвитку. Історія становлення, сучасний стан та напрями змін. URL: https://rdpa.regionet.org.ua/images/Legislation_on_regional_development.pdf (дата звернення: 02.10.2023).
2. Керецман В. Ю. Державне регулювання розвитку регіонів України: теорія і практика : монографія. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2019. 512 с.
3. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII. 2023. 21 лип. (№ 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
4. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. 2020. 5 серп. (№ 156). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text> (дата звернення: 02.10.2023).
5. Регіональне управління : підручник / ред.: Ю. В. Ковбасюк, В. М. Вакуленко, М. К. Орлатий. Київ : НАДУ, 2014. 740 с.
6. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики : аналіт. звіт / К. Меддок та ін. Київ : Проект ЄС «Підтримка політики регіон. розвитку в Україні», 2014. 452 с.
7. AER Declaration on Regionalism. *Assembly of European Regions*. URL: <https://aer.eu/aer-declaration-regionalism/> (дата звернення: 02.10.2023).
8. Enforcing EU law for a Europe that delivers. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/publications/communication-commission-enforcing-eu-law-europe-delivers_en (дата звернення: 02.10.2023).
9. Lierop C. V., Margaras V. Regional policy. *European Parliamentary Research Service*. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637953/EPRS_BRI\(2019\)637953_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637953/EPRS_BRI(2019)637953_EN.pdf) (дата звернення: 02.10.2023).
10. Petzold W. The 2021 reform of EU cohesion policy. *Research Gate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/359145007_The_2021_reform_of_EU_cohesion_policy (дата звернення: 02.10.2023).

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.2>

Гуйван П. Д.,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
докторант
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ПОЗОВІВ ПРО РЕЧОВО-ПРАВОВИЙ
ТА ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИЙ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА**

Анотація. Дана стаття присвячена науковому дослідженню актуального питання про застосовність правових механізмів речово-правового та зобов'язального захисту у разі порушення власності чи іншого речового права. Зокрема, цікавим та таким, що викликає наукові спори і суперечки в царині правозастосування, є охороно-правовий аспект захисту номінального власника речі у разі вибуття її від нього і виявлення у третьої особи. Класично вважалося, що власник вправі віндикувати своє майно, пред'явивши відповідний позов про його витребування. В той же час, коли відчужувальна угода стосовно цієї речі мала певні вади закону (приміром, відсутність повноважень у традента) чинне законодавство передбачає можливість визнання правочину недійсним, а юридичним наслідком такого рішення стає реституція – повернення майна. Не можна не побачити, що досить часто (приміром, коли у набувача є повний пакет заперечень проти віндикації, передбачений у ст. 388 ЦК України) використання різних способів захисту дає прямо протилежний ефект. Позаяк українські суди застосовували у якості пріоритету то те, то інше правило (переважно, враховуючи поважність особи, право якої захищалося), питання набуло неабиякої актуальності, і його вирішення стало нагальним. Наразі є усталена судова парадигма, підтверджена Верховним Судом, за якою у подібних випадках порушення речового права реституційний спосіб практично не повинен застосовуватися, захист відбувається лише за допомогою віндикаційного механізму. Автор не погоджується з категоричністю даного підходу, позаяк він не ґрунтується на чинному цивільному праві: воно дозволяє будь-які способи захисту. В роботі детально проаналізований і той, і інший спосіб, доведено, що віндикація є більш доцільною, бо вона опосередковує взаємини між реальним порушником (це той, хто нетитульно володіє чужою річчю) і потерпілим (особою, котра вважає себе власником). Якщо є при розгляді такого позову виявиться, що набувач отримав власність ще на момент передачі йому речі (за правилом ст. 330 ЦК України), у позові буде відмовлено саме у зв'язку з відсутністю у позивача того права, за захистом якого він звернувся. І ось ця обставина має бути визначальною і при розгляді позову про визнання правочину недійсним. Якщо то буде нормативно встановлено, не буде ніякої різниці у застосуванні двох різних способів захисту порушеного права.

Ключові слова: віндикація, реституція, неповноважний набувач, визнання правочину недійсним.

Guyvan P. D. Problem issues of competition of claims on substantial and binding ways of protection of law

Abstract. This article is dedicated to the scientific study of the topical issue of the applicability of legal mechanisms of rem-legal and mandatory protection in case of violation of property or other property rights. In particular, the security and legal aspect of the protection of the nominal owner of a thing in case of its removal from him and its discovery by a third party is interesting and causes scientific disputes and controversies in the field of law enforcement. Classically, it was considered that the owner has the right to reclaim his property by filing an appropriate claim for its claim. At the same time, when the alienation agreement in relation to this thing had certain defects of the law (for example, lack of authority on the part of the transferor), the current legislation provides for the possibility of declaring the deed invalid, and the legal consequence of such a decision is restitution – the return of property. One cannot help but see that quite often (for example, when the acquirer has a complete package of objections against vindication, provided for in Article 388 of the Civil Code of Ukraine), the use of different methods of protection gives the exact opposite effect. Since the Ukrainian courts applied one or the other rule as a priority (mainly, taking into account the respectability of the person whose right was being defended), the issue became very urgent, and its solution became urgent. Currently, there is an

established judicial paradigm, confirmed by the Supreme Court, according to which, in such cases of violation of property rights, the restitution method should practically not be applied, protection occurs only with the help of a vindication mechanism. The author does not agree with the categorical nature of this approach, since it is not based on current civil law: it allows any means of protection. Both methods are analyzed in detail in the work, and it is proved that vindication is more expedient, because it mediates the relationship between the real violator (that is, the one who owns someone else's thing without title) and the victim (a person who considers himself the owner). If, during consideration of such a claim, it turns out that the acquirer received ownership at the time of handing over the thing to him (according to the rule of Article 330 of the Civil Code of Ukraine), the claim will be rejected precisely because the claimant does not have the right for which he applied for protection. And this circumstance should be decisive when considering a lawsuit to declare the deed invalid. If it is legally established, there will be no difference in the application of two different methods of protection of the violated right.

Key words: *vindication, restitution, unauthorized acquirer, invalidation of the deed.*

Одним нагальним спірним питанням, котре цікавить науковців та правозастосовників у сфері набуття власності на річ від неповноважного традента та, зокрема, темпорального виміру у такій ситуації, є так звана проблематика «колізії позовів». Чинне правове регулювання відносин щодо отримання права власності добросовісним набувачем значною мірою ґрунтується на нормативному вирішенні протиставлення інтересів останнього та первинного власника. Якби закон надавав безумовного пріоритету котрійсь з вказаних осіб, про виважену правову надбудову годі було б казати: або право власності вважається непорушним, і тоді значна частина об'єктів знаходиться поза межами обороту, або втрата власності забезпечується за рахунок формальної ознаки – добросовісності набувача. Обидва дані підходи не є суспільно прийнятними. Баланс досягається за рахунок встановлення певних нормативних критеріїв. У своїх основних рисах вони здебільшого є усталеними та перевіреними протягом років у багатьох законодавствах (ст. 330, 388 ЦК України тощо). Разом з тим, практика застосування відмічених механізмів розкриває їхні окремі вади, тож новітнє цивільне законодавство має це враховувати і відповідно змінюватися, наприклад, у спосіб, запропонований у науці, у тому числі – нами.

Втім, наведені варіанти коригування стосуються лише регулятивного правового механізму, що опосередкує легітимацію існуючого порядку отримання власності від неповноважного відчужувача, забезпечує його когнітивну та нормативну інтерпретацію. Але така побудова буде не повною, якщо залишити поза увагою охоронно-правові інструменти,

покликані здійснювати захист протилежних інтересів набувача та власника. Один із них – це віндикація, яка одночасно дозволяє за визначених обставин реалізувати як вимоги власника, так і заперечення нетитульного володільця, і, на думку окремих дослідників, повністю охоплює захисну функцію в даній царині [1, с. 78]. Інші науковці вважають такий підхід завузьким. Зокрема, між власником майна та суб'єктом, який його утримує без належних повноважень, може виникнути спір про право власності, і тоді підлягає застосуванню спосіб захисту, передбачений у ст. 392 ЦКУ. З цим можна погодитися, але з певним застереженням. Ми вже приділяли увагу питанням конкуренції між позовами про витребування майна із чужого незаконного володіння і про визнання права власності [2, с. 455–460]. За чинної юридичної конфігурації віндикаційне домагання, хоче того хтось, чи ні, неодмінно принагідно вирішує і спір про власність. Адже, окремі елементи пакету заперечень добросовісного набувача проти такого позову, будучи водночас і чинниками для оформлення права власності останнього, встановлюються тільки у суді і визначають результативність рішення. Тому, лише відокремивши ці правові засоби (заперечення проти віндикації та підстави для набуття власності добросовісним покупцем) шляхом забезпечення їх різним набором чинників, вдасться надати реального значення відповідному позову [3, с. 85].

Більш серйозно виглядає проблематика, пов'язана з наполегливими пропозиціями щодо широкого застосування такого захисного способу, як повернення виконаного за недійсним правочином [4, с. 51]. Взагалі, даний

захист є наслідком іншого правоохоронного механізму – визнання правочину недійсним, який більшістю дослідників відноситься до способів регулювання зобов'язального права [5, с. 228–229]. Втім, як нам відомо, у разі порушення регулятивного речового абсолютного відношення, неодмінно виникає охоронне відношене повноваження з конкретним адресатом вимоги. То чому би зобов'язально-правовий спосіб захисту не міг набувати даного вигляду із подальшою реституцією? [6, с. 97; 7, с. 192]. Адже, жоден закон не заперечує його застосування до коментованих відносин. Приблизно так розмірковують ті дослідники, які вказують на самостійну юридичну природу реституції як способу витребування індивідуально визначеного майна (віндикаційний характер реституції) як від добросовісного, так і недобросовісного суб'єкта внаслідок визнання правочину недійсним. Відмінність між віндикацією та реституцією полягає лише в тому, що перша є типовим приватно-правовим способом захисту, тоді як остання, не будучи ні речовим, ні зобов'язальним домаганням, має сильний публічно-правовий елемент [8, с. 110–115], що не завжди дозволяє забезпечити баланс законних інтересів власника та добросовісного набувача [9, с. 188].

Якщо далі розвивати дану тезу, обов'язково постає ціла низка питань, відповіді на які не так вже й просто: хто вправі подавати позов про визнання недійсним договору між неповноважним продавцем та добросовісним набувачем, як і в який момент відбувається реституція. Спробуємо на них дати відповідь. Якщо взяти до уваги положення ст. 330 ЦКУ у чинній редакції, стає зрозумілим, що за певних обставин добросовісна особа, що отри-мала річ від неповноважного відчужувача, разом з передачею товару стає його власником. В такому разі позов про визнання правочину недійсним буде протиставлений не просто незаконній окупації речі, а суб'єктивному праву, набутому у встановленому законом порядку. Право за змістом норми виникло саме із неналежного правочину, про що набувач не знав, і при цьому майно свого часу не було втрачене попереднім власником з дефектом волі. Отже такий позов зведеться знову-таки до вирішення спору про право, що

абсолютно недоцільно, позаяк питання про право вже вирішене нормативно.

На це прихильники пріоритету реституційного захисту можуть, звісно, зауважити, що визнання недійсним правочину не створює ніяких наслідків від часу його укладення. Отже, при недійсності правочину не мала легітимності і сама передача товару, а відтак і власність нетитульного окупанта. Така позиція, в принципі, могла б заслуговувати на увагу, утім з одним великим «але». Справа в тому, що коли прямолінійно виходити з принципу «передача майна у власність від неповноважного володільця іншому суб'єктові є незаконною», то фактично знищується весь описаний вище правовий механізм (за яким згідно з правилом ст. 330 ЦКУ добросовісний набувач стає власником у момент прийняття речі). Набуття власності при отриманні майна від неповноважного продавця стає **абсолютно** неможливим в силу **обов'язкової недійсності** такого правочину. З цієї точки зору даний варіант становить собою юридичний нонсенс.

Який же вихід із подібного становища? Свого часу в доктрині були висловлені, на перший погляд, досить переконливі думки про незастосовність такого захисту, як повернення до початкового стану (реституція) внаслідок недійсності правочину до даних взаємин. Найбільш послідовно вони обстоювалися німецькими цивілістами, були в подальшому підтримані окремими радянськими та сучасними вченими [10, с. 93]. Згідно з цією теорією угода між неповноважним традентом та добросовісним набувачем, хоча і є передавальною, не повинна охоплюватися класичними поняттями правочину, зокрема у площині оцінки її дійсності. До даного висновку, на думку дослідників, неодмінно слід прийти, якщо усвідомити, що добросовісний набувач у момент передачі йому речі набуває право власності, а не інше речове право, і якраз це надає йому імунітету від усіляких посягань. Отже такий правочин не можна визнати недійсним, оскільки він, попри дефект повноваження відчужувача, створює право власності. Крім того, за визначенням у правилі про реституцію добросовісність не використовується. Оскільки повернення майна відбу-

вається між сторонами договору, наявність чи відсутність bona fides втрачає своє значення. Якщо ж нормативно запровадити необхідність враховувати добросовісність набуття речі не тільки при віндикації, а й при реституції, навпаки, останній спосіб стає неефективним.

Цікавою є позиція, котру займають вищі судові органи України з даного питання. Вона теж не є стабільною. В одних справах суди, визнаючи недійсним договір між первинними відчужувачем і покупцем, також заодно встановлюють недійсними і усі наступні договори купівлі-продажу даного товару, застосовуючи транзитну реституцію від останнього набувача до першого продавця [11; 12; 13]. В інших – керуються протилежним принципом: «оскільки добросовісне набуття у розумінні статті 388 ЦК України можливе лише тоді, коли майно придбано не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права відчужувати це майно, наслідком правочину, укладеного з таким порушенням, є не двостороння реституція, а повернення майна із незаконного володіння. Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням правового механізму, передбаченого статтями 215, 216 ЦК України. У разі встановлення наявності речово-правових відносин до таких відносин не застосовується зобов'язальний спосіб захисту. У зобов'язальних відносинах захист прав особи, яка вважає себе власником майна, можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо є підстави, передбачені статтею 388 ЦК України, які дають право витребувати майно у добросовісного набувача» [14; 15].

Нарешті питання було узагальнене у висновках Верховного Суду України, і зазначено, що реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку із цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину. Не підляга-

ють задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову до набувача з використання правового механізму, установленого статтями 215, 216 ЦК України. Такий спосіб захисту можливий лише шляхом подання віндикаційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати в набувача це майно [16].

А вже новий Верховний Суд практично підтримав цю парадигму: «Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника» (пункт 147 постанови) [17].

Позаяк законодавець знову сором'язливо мовчить щодо унормування вказаних взаємин, мусимо як завжди задовольнитися судовим коментуванням ситуації. Що, погодьтеся, не найліпший спосіб унормування неоднозначності. А що з даного приводу думають науковці? На переконання дослідників, котрі також не вітають ідею про ефективність реституційних домагань, їхнє застосування є **недоцільним**, а не незаконним (позаяк жоден закон не забороняє конкуренцію позовів [18, с. 243, 248]). неефективність такого захисту полягає в тому, що він, з одного боку, дозволяє обходити наявні у добросовісного набувача заперечення проти віндикації, з іншого – як правило, не тягне бажаного результату. Тож пропонується законодавчо обмежити довжину ланцюжка можливих недійсних правочинів лише першою ланкою, а у окремих авторів можемо знайти приклад іншої позиції, згідно з якою конкуренція речових та зобов'язальних позовів є неприпустимою.

Крім того, реституція повертає до попереднього стану учасників недійсного правочину, і не має відношення до зацікавленої особи – позивача. Відтак власник, як під час судового розгляду, так і протягом виконавчого провадження не наділений правом участі (за великим рахунком, – і вимоги) у реституції. За даною теорією власник чи інший титульний володілець взагалі не можуть претендувати на визнання договору недійсним. Оскільки вони не приймають участі у такому договорі, їм належить тільки право звернутися до набувача з вимогацією вимогою. Вказується, що лише неповноважний відчужувач може ставити питання про визнання укладеного ним правочину недійсним. Відтак він вправі заявляти і вимоги про реституцію. Але навіть якщо останній заявляє подібну вимогу, пропонується нормативно закріпити необхідність перевірки умов, які застосовуються при обмеженні ввідикації. Вважаємо таку складну побудову із низкою пересторог зайвою.

Насправді, проблема тут не така вже й складна, як спершу здається. На нашу думку, тільки спираючись на аксіологічні оцінки системи цінностей ніяк не можна пояснити незастосування такого способу захисту права, як визнання правочину недійсним та його правового наслідку – реституції. Адже ми мусимо реально оцінювати взаємозв'язок між неволодіючим власником та фактичним володільцем, навіть попри те, що між ними не відбувається належного зобов'язального правовідношення та його наслідків. Відтак ми не можемо погодитися з наведеною вище панівною наразі у судовому правозастосуванні тезою про незастосовність такого способу захисту речового права як визнання правочину недійсним з його відповідними наслідками (реституцією). Даний захист не має суто зобов'язального призначення. А повернення виконаного за недійсним правочином не можна ототожнювати з таким охоронно-правовим способом впливу, як повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні¹, воно, на відміну від останнього, не має рафінованого зобов'язального прояву. Тож не слід

плутати наслідки невиконання зобов'язання з тими, що настали у разі судової фіксації факту, що зобов'язання ніколи не існувало. Сказане означає, що особа, право якої (в тому числі речове) порушене, може в судовому порядку вимагати визнання правочину недійсним з установлених законом підстав, якщо, наприклад, інша особа неправомірно набула належну йому річ. Скажімо, договір купівлі-продажу цілком може визнаватися недійсним з огляду на обман покупця, фіктивність угоди тощо. Разом з тим, правило ст. 330 ЦКУ в силу його прямого припису має розглядатися як обмеження дефектності продавця при вирішенні питання про дійсність його відчужувальної угоди. Але таке обмеження буде чинним тільки за наявності всього пакету фактичного стану, котрий призводить до виникнення у добросовісного набувача права власності на річ, яку він отримав від неповноважного продавця. За таких обставин у позові про визнання недійсним договором, який хоч і був пред'явлений належно, має бути відмовлено.

Відтак, категорично не можна погодитися з тезою, яку обстоюють окремі дослідники а реалізує судова практика: «власник може пред'явити ввідикаційну вимогу, якщо відсутні підстави для заперечення проти ввідикації, а за наявності цих підстав він вправі розраховувати на ефективність реституційного механізму». Насправді, і ввідикаційний, і реституційний способи захисту не можуть застосовуватися у разі, коли у володільця є повний пакет чинників для заперечення проти ввідикації. Як вже неодноразово зазначалося, у цій ситуації він отримав право власності від часу набуття речі. Іншими словами, за наявності обставин, що нині викладені у вигляді заперечень проти ввідикації, позивач не може претендувати на визнання правочину недійсним, якщо в якості підстави його вимоги виступає неправомочність відчужувача [19, с. 30]. На такій позиції перебуває і Верховний Суд: «У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна, інші вимоги власника є неефективними» [20]. На інші обставини недійсності угоди, укладеної неповноважним традентом та добросовісним покупцем, дане положення не поширюється.

¹ Нагадаємо, ці два способи охоронного впливу мають різне правове регулювання, наприклад, у чинній редакції ч. 3 ст. 1212 ЦКУ.

Підсумовуючи, можемо зробити наступний висновок. Якщо придивитися уважно, за запропонованої концепції не повинно бути протиріч між реституцією та віндикацією. Неважко помітити, що і в тому, і в іншому випадках, вимоги позивачів підлягають відхиленню саме з огляду на встановлену законом притаманність відповідачу того права, захистити яке вони прагнуть, і яке їм вже не належить. Подібний підхід нам видається досить очевидним, і, якщо він набуде необхідного усвідомлення у доктрині та, головне, практичному застосуванні, можливо, немає потреби його спеціально відображати у чинних правових актах. Втім, таке відображення, певно, теж не буде зайвим.

Дещо інша ситуація, коли виявиться, що добросовісний набувач не має повного пакету підстав для набуття власності при отриманні майна від неповноважного суб'єкта. З урахуванням описаного вище доволі детального дослідження висновки тут напрошуються самі собою. І судове визнання недійсності відчужувально-набувального правочину, і витребування майна з чужого незаконного володіння, вчинені при пред'явленні домагання

в межах позовної давності, здатні задовільнити інтереси власника, позбавленого свого майна. Тож вони обоє мають визнаватися належними способами захисту. Разом з тим, не можна не погодитися з дослідниками, котрі цілком доречно вважають віндикацію більш дієвою та зручною [21, с. 119]. Дійсно, за такого домагання відбувається особистісний зв'язок між обома зацікавленими у своєму відношенні до спірного майна суб'єктами: власником і незаконним набувачем. Саме останній, а не проміжні тримачі речі, є реальним порушником права цивільного. І продуктивність такого позову полягає у вирішенні питання про здійснення захисту. Тоді як для здійснення захисту права власності шляхом визнання недійсною купівлі-продажу іноді знадобиться ціла низка позовних процесів. Позаяк у цивілістиці діє презумпція правомірності угоди, мають бути послідовно визнані недійсними всі попередні правочини щодо відчуження певної речі. При цьому проти власника у даному випадку діють такі суто суб'єктивні чинники, як можлива невизначеність суб'єктного складу відповідачів чи позовна давність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Погрібний С. Захист права власності на нерухоме майно: окремі питання судової практики. *Право України*. 2011. № 5. С. 77–86.
2. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві. Монографія. Харків: Право, 2014. 632 с.
3. Демидко І. Віндикаційний позов як спосіб захисту порушеного права власності особи. Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти : зб. тез доп. Міжнар. наук. конф. [5–6 листоп., 2019 р.] Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 84–87.
4. Таш'ян Р. Правова природа повернення одержаного за недійсним правочином. Історичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 49–53.
5. Гражданское право Украины : [учебник для вузов системы МВД Украины] : в 2 частях. Часть I / А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др. ; под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. Харків: Ун-т внутр. справ; «Основа», 1996. 440 с.
6. Лічман Л. Значення добросовісності набувача у судовій практиці у справах про захист права власності. *Право України*. 2011. № 5. С. 96–104.
7. Погрібний С.О. Володіння у цивільному праві: Монографія. Одеса: Юридична література, 2002. 280 с.
8. Харитонов Е. О., Саниахметова Н. А. Гражданское право Украины : учебник Х. : ООО «Одиссей», 2004. 960 с.
9. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. 2-е вид., допов. і перероб. К. : Юрінком Інтер, 2004. Кн. 1. 736 с.
10. Солом'яний В.Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Том 103. *Юридичні науки*. С. 91–95.
11. Постанова Вищого господарського суду України від 25 січня 2007 року по справі 25/114-05-4142 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v4142600-07>.

12. Ухвала Верховного Суду України від 22 лютого 2007 року по справі № 25/114-05-4142. URL: <http://pravoscope.com/act-uxvala-sudu-3-735k07-shickij-i-b-22-02-2007-ne-viznacheno-s>.
13. Постанова Верховного Суду України від 17 жовтня 2011 року / *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2(150).
14. Постанова Верховного Суду України від 04.12.2012 № 26/133/ URL: <http://smf.in.ua/node/3275>.
15. Постанова Верховного Суду України від від 11.12.2012 № 56/68 / URL: <http://smf.in.ua/node/3275>
16. Постанова судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6164цс14. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-164cs14>.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.11.18 р. у справі № 183/1617/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81574015>
18. Ус М. В. Конкуренція позовів (постановка проблеми). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право : зб. наук. пр. X. : Право, 2012. № 4 (11). С. 241–252.
19. Спасибо-Фатєєва І. Проблемні аспекти недійсних правочинів (на прикладі договору міні акцій). *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 7. С. 29–33.
20. Постанова Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 128/2526/16-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82826375>
21. Калаур І.Р. Конкуренція позову про застосування наслідків недійсності угоди та віндикаційного позову за новим Цивільним кодексом України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. Івано-Франківськ, 2003. Вип. XI. С. 116–121.

УДК 346.11

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.3>

Моїсеєнко Ю. М.,

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри господарського права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРВЕНЦІЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРУ ВИРОБНИЦТВА МАЙНОВИХ БЛАГ І ЇЇ ВПЛИВУ НА СВОБОДУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ У НОВИЙ І НОВІТНІЙ ЧАСИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду окремих особливостей інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ і її впливу на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників у новий і новітній часи.

Автором розглядаються передумови розширення участі держави у внутрішніх ринкових відносин у новий та новітній час, а також визначаються основні моделі інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ.

Встановлюється, що у відповідний історичний період відбувалося розширення правового статусу держави відносно суб'єктів підприємницької діяльності – учасників внутрішніх ринкових відносин. Відповідні зміни відбувались внаслідок інтервенції держави у відповідну сферу внутрішніх ринкових відносин, що пов'язувалось з реалізацією нею однією з двох моделей розширення своєї участі кожна з яких у різній мірі пов'язувалась з обмеженням свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників. Радикальна модель почала активно застосовуватись у Східній Європі, зокрема Радянським Союзом, який фактично трансформувався зі споживача майнових благ у їх монопольного виробника шляхом практично повної ліквідації свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників. Своєю чергою держави Західної Європи орієнтувались у своєму розвитку на збереження приватного бізнесу, однак при цьому забезпечили впровадження юридичних механізмів обмеження свободи підприємництва, зокрема шляхом націоналізації майна підприємств як заходу, що використовувався лише у крайній необхідності і в публічних інтересах.

Модель, яка передбачала виключно «споживачьку» орієнтацію держави у внутрішніх ринкових відносинах не вистояла під тиском економічних змін, зумовлених індустріальними проривом.

У подальшому окреслені вище зміни потужно укорінилися у суспільстві і наразі отримують відображення у сьогоденних особливостях відносин, що складаються між державою і суб'єктами підприємницької діяльності.

Ключові слова: підприємництво, свобода підприємницької діяльності, приватні товаровиробники, держава, інтервенції.

Moiseienko Yu. M. Certain features of the state interventions into sphere of material goods production and its influence over the private product manufacturers' freedom of business activity during the new and modern eras

Abstract. The article deals with consideration of certain features of the state interventions into the sphere of goods manufacturing and of the state influence over the freedom of business activity of the private goods manufacturers during the new and modern eras.

The author analyzes the prerequisites of the expansion of state's participation in the internal market relations during the new and modern eras as well as determines the main models of the state interventions into the sphere of goods production.

It is defined that during abovementioned historical period the enlargement of the state's legal status took place relatively the subjects of business activity – the participators of the internal market relations. Appropriate changes were the results of the states' interventions into the sphere of internal market relations that had been provided by following one of two models of extension of states participation in appropriate economic spheres. Each of the models in different manner linked with limitation of private manufacturers' freedom of business activity. The radical model spread through the Eastern European countries including Soviet Union that transformed from consumer state into the monopolistic goods manufacturer state with total liquidation of the freedom of business activity of the private goods manufacturers. At the same time the Western European countries oriented rather to the saving of private business but at the same time provided juridical mechanisms

of limitation of the freedom of business activity particularly by the way of nationalization of private property as the extreme measure that could be used only in case of an absolute necessity and in the favor of the public interests.

The model provided exclusively “consumers” orientation of state within the internal market relations could not withstand the pressure of the economic changes provided by an industrial breakthrough.

Further the abovementioned changes get rooted in society and today are reflected in modern features of the relations forming between state and the subjects of business activity.

Key words: *business, freedom of business activity, private product manufacturers, state, interventions.*

Постановка проблеми. Сучасні вектори розвитку держави і уявлення про її функції пов'язуються з мінімізацією її участі у сучасних процесах виробництва майнових благ, тобто товарів, робіт і послуг в якості їх виробника навіть у разі виробництва стратегічно важливих майнових благ. Основним суб'єктом виконання цієї функції наразі виступають приватні товаровиробники.

Поряд із цим, в історичній ретроспективі такий розподіл ролей суб'єктів підприємницької діяльності і держави у процесах виробництва майнових благ був не завжди. У ході еволюції держава здійснювала спроби пошуку нових сфер для реалізації її функцій або розширення характеру її участі у тих областях суспільних відносин, в яких вона виконувала завдання іншого характеру. Сфера виробництва товарів, робіт та послуг виступила одним з майданчиків на якому держава здійснювала спроби діяльності не лише в якості регулятора і гаранта, проте також і в якості безпосереднього учасника майнових відносин – виробника відповідних майнових благ. При цьому така участь держави у відповідних відносинах не могла не відобразитись на обсязі свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників.

Відповідний історичний досвід виступає доктринальним фундаментом і емпіричної базою для більш глибокого розуміння сучасних функцій держави, а також вектору її подальшого розвитку. При цьому актуальність розгляду піднятої проблеми у контексті історичних рамок нового і новітнього часу визначається характером історичного переходу між відповідними періодами який відбувся через Першу світову війну, яка виступила потужним фактором для переосмислення ролі держави у житті суспільства і, у тому числі, характеру її впливу на суб'єктів підприємницької діяльності, а також сучасними викликами, що сто-

ять перед людством на тлі загрози нових глобальних протистоянь у тому числі військового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтервенції держави у сферу виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг виступала предметом наукового розгляду таких вчених правників як Д. Богнетті, К. Буххайм, Г. К. Енгельбрехт, Л. Л. Жданов, О. С. Кириченко, Р. Мілворд, Д. С. Спесівцев, П. Н. Стірнс, Р. Фремдлінг, Ф. К. Ханіген, Й. Шернер, В. Л. Яроцький та інші.

Також раніше ми розглядали підняту проблему у межах історичних рамок від античності до раннього нового часу [1]. У той же час у межах цього аналізу у фокус нашого розгляду включено відповідні аспекти піднятої проблеми, що охоплюються темпоральним відрізком нового та новітнього часу.

Постановка завдання мета статті полягає у розгляді окремих особливостей інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ і її впливу на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників у новий і новітній часи.

Основний матеріал дослідження. Пануючі до XVIII століття (початок епохи нового часу) уявлення про внутрішні і зовнішні функції держави багато у чому ґрунтувались на міліарних ідеях, які пронизували весь державний апарат і усе суспільство. В якості важливої і навіть визначальної функції держави розглядалась військова. Як і в сучасності цю функцію важко назвати виключно оборонною, адже крім того, що держави світу захищали свої території і народ від зовнішніх загроз військового характеру, значно поширеними були загарбницькі ідеї у зв'язку з чим міжнародні актори дуже часто вели війни з метою захоплення територій і майна сусідніх держав. В сучасних наукових дослідження

з цього приводу відмічається, що «збагачувальний» характер мали у тому числі війни XIX століття [2, с. 2172].

У зв'язку з цим цілком логічно, що у першу чергу держави посередництвом окремих елементів свого апарату, які могли мати різні форми (міністерства, відомства, арсенали, фабрики, заводи мануфактури тощо), почали освоювати виробництво майнових благ, необхідних для виконання воєнної функції. Такими благами виступили гармати, гвинтівки та інша зброя, набої, вибухові речовини та пристрої, спеціальні засоби для пересування військових і ведення бойових дій, оптичні прилади тощо. Однак при цьому задля підвищення економічної ефективності відповідних виробничих потужностей останні також використовувались для виконання приватних замовлень і виготовлення речей цивільного призначення, як-то різноманітні вироби з металу, скла, дерева тощо.

У зв'язку з цим, вважаємо, що саме окреслені обставини сприяли розширенню безпосередньої участі держави у майнових відносинах з приводу виробництва та реалізації майнових благ. Адже, як ми зазначали раніше, у стародавні часи держави переважно воліли придбавати необхідні майнові блага у приватних товаровиробників, аніж виробляти їх самостійно [1, с. 41]. При цьому відповідні тенденції особливо проявились з переходом у епоху нового часу характерною рисою якою виступила індустріальна революція і який відбувався у різних країнах у різний час. Наприклад, вважається, що однією з перших у нову епоху вступило Об'єднане Королівство відповідні зміни у якому відбувались у проміжком часу між 1780 та 1850 роками [3, с. 1] і які, на переконання П. Н. Стірнса, підштовхнула до змін економіки інших країн Європи [4, с. 53–68]. При цьому, як зазначає Л. Л. Жданов, у країнах Європи та Америки індустріальна революція набула активного розмаху у першій половині XIX століття [5, с. 41].

Стосовно ж основних рис революції, то, як зазначає О. С. Кириченко, в якості основної рушійної сили індустріальних змін виступили інновації, пов'язані з винайденням парового двигуна, який став у відпо-

відній історичний момент новим джерелом енергії для живлення верстатів, що, своєю чергою, створило можливості збільшення виробничих потужностей. Саме цей винахід було активно впроваджено у процеси виробництва чавуну, а також у сферу текстильного виробництва [6, с. 38]. Однак, як при цьому зазначає Л. Л. Жданов, результати промислової революції втілюються не лише у змінах продуктивних сил, хоча саме технічні і технологічні інновації є видимим наслідками при поверхневому погляді. Набагато важливішими наслідками, на переконання вченого, виступає створення інститутів розвитку, у першу чергу тих, що гарантують право власності, а також забезпечують високий рівень попиту [5, с. 9].

Незважаючи на викладені вище обставини все ж таки досить тривалий час держава не запроваджувала монополію у певних галузях виробництва у зв'язку з чим навіть такі речі як порох, набої і зброя вироблялись у тому числі і приватними особами для подальшого продажу державі або ж створювались спеціально за державним замовленням. При цьому інтервенції держави у відповідні економічні сфери шляхом створення державних виробничих одиниць пов'язувались виключно з державними і суспільними потребами.

Інакше кажучи, у період нового часу держава почала безпосередньо виробляти майнові блага, однак переважно лише для власних потреб у зв'язку з чим не поспішала набувати статус учасника майнового обороту-товаровиробника. Більше того, поширеною залишалася практика придбання державою товарів, вироблених приватними товаровиробниками. У зв'язку з чим на перших етапах епохи нового часу держава виступала регулятором ринкових відносин, гарантом дотримання учасниками таких відносин правил їх виникнення, розвитку та припинення, а також безпосереднім учасником ринкових відносин у статусі покупця.

До початку XX століття такий підхід панував у всій Європі. Для прикладу родина промисловців-металургів Krupp виробляла гармати, які принесли підприємству успіх за результатами Франко-Пруської війни (1870–1871 роки). Хоча справедливо відмі-

тити, що розширення компанії і її важливе значення для економіки і військових справи Німеччини призвело до того, що у 1903 році Імператор Вільгельм II став одним з найбільших акціонерів компанії, а саме підприємство мало преференції у кредитах від держави [7, с. 81].

Тим не менше виробництво державою майнових благ закладало важливу проблему її участі у ринкових відносинах, адже якщо держава не лише придбавала майно, вироблене приватними товаровиробниками, проте також і виробляла його, то питання набуття нею статусу продавця майна поряд з існуючим на той час статусом покупця рано чи пізно повинно було отримати вирішення і це вирішення не могло не відобразитись на рівні свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників.

Таким чином, ураховуючи соціально-економічну обстановку у світі у XIX – на початку XX століть, а також декларування нових стандартів і механізмів забезпечення права власності окреслювалось три можливі варіації інтервенцій держави у виробничу сферу.

Першу модель можна назвати нейтральною. Її слід охарактеризувати потенційною можливістю розширення участі держави у внутрішніх ринкових відносинах, зокрема в частині збільшення обсягів продажу товарів, проте в якості рівноправного з іншими суб'єктами учасниками, що не передбачає імперативного впливу на обсяг свободи підприємницької діяльності інших учасників ринку.

Другу модель слід охарактеризувати як нейтральну з фрагментарними обмеженнями свободи підприємницької діяльності. Вона також передбачала розширення участі держави у внутрішніх ринкових відносинах, проте також поряд із цим держава залишала за собою право обмежувати свободу підприємницької діяльності інших учасників ринку, у тому числі у такий радикальний спосіб як націоналізація майна, що повинен застосовуватись лише у випадках крайньої необхідності.

Третю модель варто назвати тотальною (агресивною) інтервенцією держави у ринкові відносини. Її слід охарактеризувати як моно-

полізацію державою сфер виробництва товарів, робіт і послуг.

Як вже стало зрозумілим, соціально-політичне напруження кінця XIX – початку XX століття призвело до активного поширення у світі двох із зазначених трьох моделей.

Тотальна інтервенція держави у ринкові відносини і практично повне виключення свободи підприємницької діяльності відбулось у Росії на початку XX століття. Революція призвела до радикального переосмислення ролі держави в економічних процесах внаслідок чого держава не просто укріпилась учасником ринкових відносин у статусі продавця, а практично повністю витіснила з ринку приватних товаровиробників, запровадивши у такий спосіб монополію. Такий підхід став полярною протилежністю стародавнім традиціям, які сприяли розвитку свободи підприємництва, адже навпаки повністю ліквідував таку свободу.

У цьому сенсі у цілому слід зазначити, що націоналізації майна також отримали поширення і в країнах Західної Європи, проте лише у вибірковому форматі, що забезпечило реалізації моделі нейтральної участі держави у внутрішніх ринкових відносинах в якості рівноправного з іншими учасниками суб'єкта, проте з фрагментарними обмеженнями свободи підприємницької діяльності останніх.

Наприклад, Д. Богнетті зазначає, що Великобританія, будучи провідною промисловою державою, орієнтувалася на приватну власність, залишивши під своїм контролем посередництвом *state-owned enterprises* поштові послуги (з 1660 року), телеграф (з 1868 року), а також телефонні комунікації (процес завершено у 1910 році). При цьому залізниці залишались у приватному секторі.

Своєю чергою Швеція зберегла за собою контроль над загальнодержавними залізничними шляхами, телекомунікаційною мережею а також алкогольною галуззю. Франція активно використовувала модель концесій для переукладання публічних сервісів на приватні підприємства. Лише з міркувань безпеки телекомунікації (телефон і телеграф), а також водопостачання (станом на 1910 рік – в обсязі 75%) залишались під контролем держави. До виключень варто віднести Німеччину, міліта-

ризація якої, викликана перебуванням в оточенні потенційних ворогів, вимагали активного контролю держави. Як наслідок, вже в 1860 році держава через державні підприємства володіла 50% залізниць, до 1885 року ця частка збільшилася до 82%, а згодом складала 92%. У газовій (1860 рік) і електрогенеруючій (1880 рік) сферах були створені спільні державно-приватні підприємства для збереження державного контролю [8, с. 28–30].

Проте важливо, що країни Західної Європи не завжди використовували для контролю економіки окремі спеціально створювані для цього утворення як це було характерно для радянської держави. Наприклад, у Франції для цієї мети створювались державні і муніципальні підприємства [9, с. 382].

Водночас, наприклад, нацистський режим у Німеччині поєднував державне і приватне начала у бізнесі, використовуючи такий баланс для заручення підтримкою бізнесменів. Лише у тих сферах, де простежувалася опозиція бізнесу, відбувались активні інтервенції держави шляхом створення нових державних підприємств. Крім того, існують і приклади утворення Німеччиною товариств з обмеженою відповідальністю для забезпечення стратегічно важливими майновими благами. Одним з них виступає досить велике за характером діяльності товариство *Montanindustriem mbH (Montan GmbH)* – виробник зброї, засноване у 1916 році і яке у подальшому використовувалось нацистським урядом для створення фактично військового концерну. Як зазначають К. Буххайм та Й. Шернер обрання такої форми обумовлювалось можливими ризиками на випадок, якщо проект не буде успішним [10, с. 403].

Тому якщо у Радянському Союзі відповідний підхід розвивався в умовах адміністративно-планової економіки і в обстановці майже повної відсутності приватного бізнесу, то у країнах Західної Європи монополії запроваджувались лише, як правило, у стратегічних сферах виробництва (зброя, телекомунікації, шляхи сполучення (але не завжди)), а у інших сферах виробництва майнових благ держава виступала рівноправним учасником ринкових відносин на засадах конкуренції з приватними товаровиробниками.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, необхідно зазначити, що в аналізованій нами історичний період відбувалося розширення правового статусу держави відносно суб'єктів підприємницької діяльності – учасників внутрішніх ринкових відносин. Якщо у стародавні часи держава надавала перевагу придбанню товарів, робіт та послуг у приватних товаровиробників перед виробництвом відповідних майнових благ чим сприяла розвитку свободи підприємницької діяльності відповідних суб'єктів, то у епоху нового часу, яка характеризується першою індустріальною революцією, держава спочатку розширила свою діяльність в частині виробництва майнових благ, а згодом на додаток до статусу покупця товарів, робіт і послуг, набула статус продавця відповідних благ.

Відповідні зміни відбувались внаслідок інтервенції держави у відповідну сферу внутрішніх ринкових відносин, що пов'язувалось з реалізацією нею однією з двох моделей розширення своєї участі кожна з яких у різній мірі пов'язувалась з обмеженням свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників. Радикальна модель почала активно застосовуватись у Східній Європі, зокрема Радянським Союзом, який фактично трансформувалась зі споживача майнових благ у їх монопольного виробника шляхом практично повної ліквідації свободи підприємницької діяльності приватних товаровиробників. Своєю чергою держави Західної Європи орієнтувались у своєму розвитку на збереження приватного бізнесу, однак при цьому забезпечили впровадження юридичних механізмів обмеження свободи підприємництва, зокрема шляхом націоналізації майна підприємців як заходу, що використовувалась лише у крайній необхідності і в публічних інтересах.

Модель, яка передбачала виключно «споживацьку» орієнтацію держави у внутрішніх ринкових відносинах не вистояла під тиском економічних змін, зумовлених індустріальними проривом.

У подальшому окреслені вище зміни потужно укорінилися у суспільстві і наразі отримують відображення у сьогоденних осо-

бливостей відносин, що складаються між державою і суб'єктами підприємницької діяльності. У майновому обороті держава зберігає за собою статуси як виробника, так і покупця майнових благ, відходячи при цьому від монополізації сфер економіки, не рахуючи випадків крайньої необхідності. При цьому

приватні і державні товаровиробники, як правило, перебувають у рівному правому положенні, а свобода підприємницької діяльності перших, при цьому, не обмежується навіть у стратегічних галузях, якщо їх діяльність урештє публічні інтереси і має соціально-орієнтований характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Моїсеєнко Ю. М. Окремі історичні аспекти інтервенції держави у сферу виробництва майнових благ і її впливу на свободу підприємницької діяльності приватних товаровиробників (від античності до раннього нового часу). *Київськ. часопис права*. 2023. № 3. С. 39–44.
2. Yarotskiy V., Spiesivtsev D. Evolution of the Forms of Threats to the Inviolability of Property Rights during Interstate Military Conflicts. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. X, Issue 7(45). P. 2170–2175.
3. Fremdling R. Industrial Revolution and Scientific and Technological Progress. Research Memorandum. 1996. 31 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/5064586_Industrial_Revolution_and_Scientific_and_Technological_Progress (access date: 28.10.2023).
4. Stearns P. N. The Industrial Revolution in World History. 4th ed. Boulder: Westview Press, 2013. 318 p.
5. Кириченко О. С. Промислові революції та теоретичне узагальнення тенденцій розвитку. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2019. Т. 24, Вип. 3 (76). С. 37–40.
6. Жданова Л. Л. Промислова революція та індустріалізація: розвиток продуктивних сил та перетворення інститутів. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 11. С. 8–11.
7. Engelbrecht H. C., Hanighen F. C. Merchants of Death: A Study of an International Armament Industry. New-York: Dodd, Mead & Company, 1934. 308 p.
8. Bognetti G. History of Western State-Owned Enterprises: From the Industrial Revolution to the age of Globalization. *The Routledge Handbook of State-Owned Enterprises*. Edited by L. Bernier, M. Florio, P. Bance. New-York / Abingdon: Routledge, 2020. 654 p.
9. Millward R. Public Enterprise in the Modern Western World: an Historical Analysis. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2011. Vol. 82, Issue 4. P. 375–398.
10. Buchheim C. та Scherner J. The Role of Private Property in the Nazi Economy: The Case of Industry. *The Journal of Economic History*. 2006. Vol. 66, No. 2. P. 390–416.

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.4>

Шпомер А. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Костюченко Н. Д.,

здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА СКЛАД СУДОВИХ ВИТРАТ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті досліджено питання поняття, видів та складу судових витрат у господарському процесі. Наголошено на тому, що проблема витрат у судових процедурах завжди тісно пов'язана з гарантуванням доступності судового захисту для фізичних та юридичних осіб, які порушують чи оскаржують свої права та законні інтереси. В контексті подальшого реформування судової системи в Україні це стає особливо актуальним питанням.

Особливу увагу, в рамках дослідження, присвячено визначенню поняття судових витрат в господарському процесі та наведено відповідні погляди науковців. На основі аналізу положень господарського процесуального законодавства та поглядів дослідників, щодо поняття судових витрат в господарському процесі, запропоновано авторське визначення поняття «судові витрати в господарському процесі».

В науковій статті проаналізовано положення Закону України «Про судовий збір» на предмет видів судових витрат, а також відповідно проаналізовано судову практику щодо особливості розподілу судових витрат між учасниками господарського провадження, а також відповідно справляння судового збору. На думку авторів, приклади судової практики, наведені у публікації, демонструють важливість правильного розрахунку судового збору і врахування розміру ставок на момент подання відповідної заяви, що при недотриманні правил може призвести до неправомірних рішень та вимагати повторного розгляду справи.

Також в рамках статті визначено, що розгляд справи в господарському процесі може вимагати різних видів витрат, включаючи судовий збір, витрати на професійну правничу допомогу, витрати на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведення експертизи, а також витрати, пов'язані з витребуванням доказів та проведенням інших процесуальних дій. У роботі досліджено кожний із видів судових витрат та визначено особливості використання того чи іншого виду.

В науковому дослідженні було зроблено висновок, що судові витрати в господарському судочинстві мають свою важливу роль у забезпеченні фінансування судової системи та стимулюванні зацікавлених осіб вирішувати свої спори відповідно до закону в позасудовому порядку.

Key words: *судові витрати, судовий збір, правнича допомога, кошти, судова практика.*

Shpomer A. I., Kostiuchenko N. D. The concept, types and composition of court costs in the economic process

Abstract. This scientific article examines the issue of the concept, types and composition of court costs in the economic process. It is emphasized that the issue of costs in court procedures is always closely related to guaranteeing the availability of legal protection for individuals and legal entities who violate or challenge their rights and legitimate interests. In the context of the further reform of the judicial system in Ukraine, this becomes a particularly relevant issue.

Special attention in the framework of the study is devoted to the definition of the concept of court costs in the economic process and the corresponding views of scientists are given. On the basis of the analysis of the provisions of economic procedural legislation and the views of researchers regarding the concept of court costs in the economic process, the author's definition of the concept of "court costs in the economic process" is proposed.

The scientific article analyzed the provisions of the Law of Ukraine "On Court Fees" on the subject of types of court costs, as well as analyzed judicial practice, where the peculiarities of the distribution of court costs between participants in economic proceedings, as well as, accordingly, the payment of court fees, were

analyzed. In our opinion, examples of judicial practice demonstrate the importance of correctly calculating the court fee and taking into account the amount of the rates at the time of submitting the relevant application, and failure to comply with the rules can lead to illegal decisions and require a retrial of the case.

Also, within the framework of the article, it is determined that consideration of a case in an economic process may require various types of expenses, including court fees, expenses for professional legal assistance, expenses for the involvement of witnesses, specialists, translators, experts and conducting an examination, as well as expenses related to demanding evidence and carrying out other procedural actions. The work examines each of the types of court costs and identifies the specifics of using one or another type.

In addition, also within the framework of this scientific article, it was concluded that court costs in economic litigation have an important role in ensuring the financing of the judicial system and stimulating interested parties to resolve their disputes in accordance with the law.

Key words: *court costs, court fee, legal aid, funds, court practice.*

Вступ. Витрати, пов'язані з судовими процедурами, займають особливе місце в господарському процесі. Ці фінансові ресурси витрачаються під час розгляду і вирішення справ в господарських судах, і вони покладаються на сторін справи, третіх осіб та осіб, котрі заявляють самостійні вимоги. Основна мета цих витрат полягає в компенсації державі витрат, пов'язаних із розглядом справ у суді, та стимулюванні зацікавлених сторін вирішувати свої конфлікти відповідно до закону без потреби звертатися до суду.

Питання про оплату судового збору та розподіл судових витрат є актуальними для кожної особи, яка звертається до суду, щоб захистити свої порушені права, свободи чи інтереси. У ситуації введення воєнного стану це питання є дуже важливим через те, що фізичні та юридичні особи зазнали і далі зазнають втрат внаслідок військових дій, однак Верховною Радою України не були внесені зміни до чинного законодавства для полегшення їх доступу до суду, зокрема шляхом зниження розмірів судового збору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці поняття, видів та складу судових витрат у господарському процесі були присвячені праці таких вчених, як: Богля С.С., Сакара Н.Ю., Балюк І.А., Богомола О.В., Коваленко Т.С. та інших.

Виклад основного матеріалу. Держава несе значні витрати на організацію діяльності судів з розгляду і вирішення спорів, а також на забезпечення правосуддя. Як правило, ці витрати потрібні для належного утримання судової системи, матеріально-технічного забезпечення судів. Крім того, при вирішенні справ, для повного їх всебічного розгляду необхідна участь осіб, які сприяють здій-

сненню правосуддя, діяльність яких потребує матеріальної компенсації. Було б неправильно покладати всі судові витрати на державу, тому законодавством на осіб, в інтересах яких розглядаються й вирішуються спори в судах, покладається обов'язок частково відшкодувати витрати на судочинство.

Законодавець не дає чіткого визначення поняттю «судові витрати», що викликає численні дискусії серед науковців-правників. Так, одні підтримують думку, що судові витрати це витрати, які несуть сторони при розгляді справи, інші вважають, що судовими витратами називають кошти, що виділяються державою на здійснення правосуддя і покладаються законом на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами.

Так, С.С. Богля визначає судові витрати, як частину витрат держави на здійснення правосуддя, покладену законом на сторони і третіх осіб з метою їхньої компенсації, спонукання до добровільного виконання обов'язків і запобігання необґрунтованим зверненням до суду [1, с. 13].

У свою чергу, Н.Ю. Сакара зазначає, що існуючі визначення судових витрат можуть бути неповними, оскільки вони обмежуються лише витратами осіб, які беруть участь у судовому процесі, та державними видатками. На думку науковця, судові витрати повинні включати в себе витрати сторін, їхніх представників, а також витрати, пов'язані із діяльністю свідків, експертів, перекладачів, судових експертів та інші пов'язані витратами. Варто зазначити, що Н.Ю. Сакара не погоджується із тим, що метою судових витрат є компенсація витрат на правосуддя, так як витрати на утримання судів і так фінансуються з Державного бюджету [2, с. 20].

І.А. Балюк визначає, що інститут судових витрат є самостійним інститутом господарського процесуального права і представляє собою сукупність норм, що регулюють усі основні питання судових витрат у господарському процесі. Вони досить детально регламентують види судових витрат у господарських справах, їх розподіл між сторонами, стягнення тощо. Ця обставина підтверджує, що це не просто сукупність процесуальних норм, які регламентують певні фрагменти господарського процесу, а їх система, що забезпечує відносно завершене регулювання більшості аспектів процесуальних відносин [3, с. 45].

В свою чергу, потрібно звернути увагу на погляди Т.С. Коваленко. Науковець зазначає, що під судовими витратами варто розуміти витрати осіб, які беруть участь у розгляді справи, а у разі їх звільнення від сплати судових витрат – витрати держави на здійснення правосуддя [4, с. 201].

Відтак, судові витрати представляють собою грошові кошти, які витрачаються на покриття витрат, пов'язаних із розглядом та вирішенням справ у господарському судочинстві та покладаються на різних суб'єктів, включаючи сторони справи, третіх осіб з самостійними вимогами, задля відшкодування їх державі.

Відповідно до ст. 123 Господарського процесуального кодексу України (далі-ГПК) судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. У свою чергу витрати, пов'язані з розглядом справи поділяються на:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду [5].

Поняття, засади, розмір та порядок, повернення і звільнення від сплати судового збору визначається Законом «Про судовий збір» від 08.07.2011 (далі – Закон). Відповідно до

вищезазначеного закону судовий збір – це збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом. Судовий збір включається до складу судових витрат. Згідно ст. 4 Закону судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі [6].

Правильний розрахунок судового збору у відповідності до чинного законодавства є дуже важливим і впливає на результат вирішення справи. Так, Господарський суд Одеської області 02.12.2020 року розглянув позов ОСОБИ_1 та задовольнив його повністю, визнавши недійсним рішення загальних зборів ОСББ «Піонер 2007» та стягнув судовий збір з цієї організації на користь ОСОБИ_1. Далі було подано апеляційну скаргу на це рішення.

Проте, під час розгляду апеляційної скарги, апеляційний господарський суд помилково розрахував розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 2021 рік, замість розміру, який був встановлений на час подання позовної заяви в 2020 році. Ця помилка призвела до неправомірного повернення апеляційної скарги ОСББ «Піонер 2007».

Верховний суд України у своїй Постанові від 12.11.2021 у цій справі № 916/3454/20 наголосив на тому, що розрахунок судового збору повинен відбуватися на підставі розміру ставки, що підлягала сплаті при поданні відповідної заяви [7]. Таким чином, розрахунок до розміру прожиткового мінімуму на 2021 рік було неправомірним. У зв'язку з вищезазначеними помилками, Верховний Суд вирішив скасувати ухвалу апеляційного господарського суду та передати справу на повторний розгляд до суду апеляційної інстанції.

Іншим видом судових витрат є витрати на професійну правничу допомогу. Відповідно до ст. 126 ГПК витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги

за рахунок держави. Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг) – витрати можуть змінюватися в залежності від складності конкретної справи та обсягу виконаних адвокатом робіт. Якщо справа має багато аспектів або вимагає значного обсягу робіт та послуг адвоката, витрати можуть бути більшими;

2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг) – витрати можуть бути обчислені в залежності від часу, який адвокат витратив на справу. Адвокати зазвичай встановлюють годинну ставку, і загальні витрати обчислюються відповідно до кількості годин, витрачених на роботу над справою;

3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт – ця величина визначається на основі обсягу робіт, які виконані адвокатом. Це може включати в себе підготовку документів, консультації, представництво в суді та інші послуги, які адвокат надав стороні;

4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи [5].

Розгляд справи може вимагати залучення свідків, експертів, перекладачів та інших спеціалістів. Витрати на їх послуги та проведення експертизи також належать до судових витрат. У зв'язку з викликом свідка відшкодовуються витрати пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту чи орендою житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. При залученні експерта, спеціаліста чи перекладача вони отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану із справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків.

Наступним видом витрат є витрати пов'язані з розглядом справи, це витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи. Відповідно до ч. 1 ст. 128 ГПК України особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу.

Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат [5]. Розглянемо їх детальніше.

Витрати на витребування доказів – включають в себе витрати на отримання, підготовку та представлення доказів суду. Наприклад, це можуть бути витрати на виклик свідків, експертів, перекладачів або інших осіб, які можуть допомогти представити докази по справі.

Огляд доказів за їх місцезнаходженням – у деяких випадках може вимагатися проведення огляду доказів на їхньому місцезнаходженні. Це може включати в себе витрати на подорожі, проживання та інші витрати, пов'язані з оглядом доказів.

Забезпечення доказів – витрати на забезпечення доказів можуть включати в себе витрати на лабораторні дослідження, документацію, технічне обладнання або інші засоби, необхідні для збору та представлення доказів справи.

Інші дії, необхідні для розгляду справи – це може включати в себе будь-які інші витрати, пов'язані з розглядом справи, такі як витрати на виклик свідків, експертів, адвокатів та інші види дій, які допомагають суду винести об'єктивне та справедливе рішення.

Розмір грошової компенсації для осіб, які надали доказ на вимогу суду, визначається судом на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат. Це означає, що суд розглядає витрати, які були зроблені для надання доказів, та приймає рішення щодо компенсації відповідно до встановлених обставин та обсягу витрат.

До судових витрат також включаються витрати, пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду. Ці витрати можуть включати в себе різноманітні дії та витрати, які здійснюються сторонами справи або їх представниками з метою забезпечення ефективного та справедливого розгляду справи в суді.

Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 3 Закону «Про судовий збір», судовий збір не справляється за подання заяви про ухвалення додаткового судового рішення. Важливо зазначити, що

Законом не встановлено розміру ставки судового збору за подання касаційної скарги до господарського суду на додаткове рішення.

Відповідно до ст. 129 ГПК судовий збір покладається:

1) у спорах, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, – на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо судом відхилено частину пропозицій кожної із сторін;

2) у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, – на сторону пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Судовий збір, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в дохід бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати судового збору.

Якщо інше не передбачено законом, у разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від сплати судового збору, судовий збір, сплачений відповідачем, компенсується за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Так, при розгляді справи ТОВ «Біо Електрикс» ставилося питання щодо розподілу судових витрат, зокрема витрат на професійну правничу допомогу в сумі 28 000,00 грн, за додатковим рішенням Східного апеляційного господарського суду. Так, Товариство з обмеженою відповідальністю «Біо Електрикс» звернулось до Господарського суду Харківської області із позовом до Приватного акціонерного товариства «Науково-технічне підприємство «Укрпроменерго» про стягнення 1 700 000,00 грн. безпідставно набутих грошових коштів.

Апеляційним судом по справі встановлено, що вартість однієї години виконаної роботи за цією додатковою угодою не може бути меншою ніж 3 500,00 грн. без ПДВ, відповідальною особою за надання професійної правової допомоги замовнику за цією додатковою угодою на умовах, встановлених основним договором з числа адвокатів вико-

навця призначається адвокат Баранов Тарас Олегович (свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю ЗП № 001063 від 28.04.2015) та адвокат Чижик Катерина Михайлівна (свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю ХВ № 002432 від 27.05.2020), а підставою для проведення розрахунків є акт виконаних робіт (надання послуг).

Суд зазначив, що факт надання адвокатських послуг на суму 11 500,00 грн. підтверджується актом виконаних робіт від 02.03.2021 № 3 за договором про надання професійної правничої допомоги № 3536-17 від 25.10.2017 та додатковою угодою № 6 від 17.09.2020. Проте, Верховний суд України зазначив що така касаційна скарга не є об'єктом справляння судового збору, оскільки Законом не було визначено розмір ставки судового збору для цього конкретного випадку [8].

Отже, судовий збір у даному випадку не справлявся за подання касаційної скарги стосовно додаткового рішення апеляційного суду, яке стосувалось розподілу судових витрат на професійну правничу допомогу. Справа підкреслює важливість точного визначення об'єкту та розміру судового збору згідно з відповідними нормами законодавства.

Висновки. Отже, в процесі дослідження поняття, видів та складу судових витрат в господарському процесі, вважаємо за потрібне зробити деякі висновки.

Узагальнююче визначення судових витрат в господарському процесі можна сформулювати як грошові кошти, які витрачаються на покриття витрат, пов'язаних із розглядом та вирішенням справ у господарському судочинстві та покладаються на різних суб'єктів, включаючи сторони справи, третіх осіб з самостійними вимогами задля відшкодування їх державі, а у разі їх звільнення від сплати судових витрат – витрати держави на здійснення правосуддя в господарському процесі.

В рамках дослідження проаналізовано види та склад судових витрат в господарському процесі. Зроблено висновок, що розгляд справи може вимагати різних видів витрат, включаючи судовий збір, витрати на

професійну правничу допомогу, витрати на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи, а також витрати, пов'язані з витребуванням

доказів та проведенням інших процесуальних дій. Правильне визначення розміру судового збору є важливим для вирішення справи в господарському судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богля С.С. Судові витрати в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2005. 20 с.
2. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків. Право. 2010. 256 с.
3. Балюк І. А. Господарське процесуальне право: Навчально-методичний посібник. Київ: КНЕУ. 2002. 480 с.
4. Коваленко Т. С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1062. Серія «ПРАВО»*. 2013. Вип. № 14. С. 201–203.
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 6, ст.56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 21.10.2023).
6. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 14, ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17/ed20231018#Text> (дата звернення 21.10.2023).
7. Постанова ВС від 12.11.2021 у справі № 916/3454/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/101163445> (дата звернення 21.10.2023).
8. Постанова КГС ВС від 20.07.2021 у справі № 922/2604/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/98584701> (дата звернення 21.10.2023).

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3:368.914(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.5>

Дрозач Л. В.,

здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. В даній статті визначено поняття та особливості пенсійного забезпечення в Україні.

Пенсійна система України – це соціальна система, спрямована на забезпечення фінансового захисту та соціального добробуту громадян, які досягли пенсійного віку, за допомогою збору та розподілу обов'язкових пенсійних внесків та інших джерел фінансування, відповідно до законодавства, а також у разі настання інших життєвих обставин, передбачених законодавством.

Основні особливості пенсійної системи України включають:

пенсійна система України має два рівні – обов'язкову державну пенсійну систему та додаткову добровільну систему, яку реалізують приватні пенсійні фонди;

більшість громадян України зобов'язані сплачувати обов'язкові пенсійні внески зі своєї заробітної плати;

пенсійний вік може залежати від статі, професії та інших факторів, і зазвичай становить 60 років для чоловіків і 58 років для жінок;

пенсійна система передбачає надання пільг і соціального захисту особам з обмеженими можливостями, ветеранам, учасникам бойових дій тощо;

фінансування пенсійної системи здійснюється за рахунок обов'язкових внесків, державного бюджету та інших джерел фінансування;

Україна має систему приватних пенсійних фондів, які надають можливість громадянам додатково накопичувати пенсійні відомості через інвестиції;

пенсійна система України пережила кілька реформ з метою її модернізації та забезпечення сталої фінансової стійкості.

пенсійне забезпечення – це складна соціально-економічна система, яка передбачає забезпечення фінансового і соціального підтримки фізичних осіб у пенсійному віці або з обмеженими можливостями працювати, з метою забезпечення їхнього достойного матеріального і соціального становища після завершення професійної діяльності, зазначена система базується на фінансових внесках, зборах та інших ресурсах, зібраних як від фізичних осіб, так і від державних та недержавних установ, з метою надання регулярних пенсійних виплат та інших соціальних послуг особам, які перебувають у віці пенсійної активності, для забезпечення їхнього матеріального благополуччя і соціальної інтеграції в суспільство. Пенсійне забезпечення може мати різні форми, включаючи державне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення та інші схеми, і може варіюватися в залежності від країни і її законодавства.

Ключові слова: пенсія, пенсійне забезпечення, соціальний захист, соціальна політика, система пенсійного забезпечення, права громадян.

Drozach L. V. Concept and features of pension provision in Ukraine

Abstract. This article defines the concepts and features of pension provision in Ukraine.

The pension system of Ukraine is a social system aimed at ensuring the financial protection and social well-being of citizens who have reached retirement age, through the collection and distribution of mandatory pension contributions and other sources of funding, in accordance with legislation, as well as in the event of other life circumstances provided by law.

The main features of the pension system of Ukraine include:

the pension system of Ukraine has two levels – a mandatory state pension system and an additional voluntary system implemented by private pension funds;

most citizens of Ukraine are obliged to pay mandatory pension contributions from their wages;

the retirement age may depend on gender, profession and other factors, and is usually 60 years for men and 58 years for women;

the pension system provides benefits and social protection to persons with disabilities, veterans, combatants, etc.;

financing of the pension system is carried out at the expense of mandatory contributions, the state budget and other sources of financing;

Ukraine has a system of private pension funds, which provide an opportunity for citizens to additionally accumulate pension information through investments;

the pension system of Ukraine has undergone several reforms in order to modernize it and ensure sustainable financial stability.

pension provision is a complex socio-economic system, which provides financial and social support for individuals at retirement age or with limited opportunities to work, with the aim of ensuring their decent material and social situation after the end of professional activity, the specified system is based on financial contributions, fees and other resources collected both from individuals and from state and non-state institutions, with the aim of providing regular pension payments and other social services to persons of retirement age, to ensure their material well-being and social integration into society. Pensions can take many forms, including state pension insurance, non-state pensions and other schemes, and can vary by country and its legislation.

Key words: *pension, pension provision, social protection, social policy, pension provision system, citizens' rights.*

Постановка проблеми. Сучасна пенсійна система України знаходиться в надзвичайно складному стані через війну та демографічні виклики. Збільшення кількості пенсіонерів унаслідок поранень, інвалідності та втрат годувальників створює значний фінансовий тиск на державний бюджет. Зараз уряд України важко фінансувати навіть мінімальні пенсійні виплати, що гарантовані законом.

Стан дослідження. У юридичній літературі зазначена проблематика частково розглядалася у працях таких учених-юристів, як: В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, С. Я. Вавженчук, В. С. Венедіктов, С. В. Венедіктов, С. В. Вишневецька, Т. З. Герасимів, І. В. Зуб, І. П. Жигалкін, М. І. Іншин, В. Л. Костюк, С. С. Лукаш, А. Р. Мацюк, П. Д. Пилипенко, С. В. Попов, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, М. М. Шумило, Л. П. Шумна, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко та ін. Доречно підкреслити, що наукові праці цих та інших дослідників мають концептуальне значення для розуміння права на пенсійне забезпечення. Разом із тим, урахувавши тенденції щодо розбудови України як соціальної та правової держави, необхідність посилення соціальних реформ, зазначена проблематика потребує переосмислення, новітнього розв'язання у науково-теоретичній та практичній площині.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі поняття «пенсії» також розглядається через призму різноманіття її видів. Так, Ю. В. Васильєва, проводячи

диференціацію поняття пенсії, виокремлює три її різновиди: пенсії з державного пенсійного забезпечення – щомісячна грошова виплата, яка надається з державного бюджету. Ця виплата призначається окремим категоріям громадян у зв'язку з визначеним терміном передбаченої законом служби або роботи. Розмір цієї пенсії порівнюється з колишнім заробітком (грошовим забезпеченням) [1, с. 36]; пенсії з державного пенсійного страхування – це регулярна грошова виплата, яка надається з бюджету Пенсійного фонду України громадянам, які мають встановлений страховий стаж у визначеній тривалості. Розмір цієї пенсії порівнюється з колишнім заробітком [1, с. 36]; державні соціальні пенсії – це безоплатна щомісячна грошова виплата, яка забезпечується з державного і місцевого бюджетів. Ця пенсія призначається непрацездатним громадянам, які не мають права на отримання пенсії за державним пенсійним забезпеченням. Це стосується випадків досягнення встановленого законодавством віку, виникнення інвалідності або втрати годувальника. Розмір цієї пенсії порівнюється з розміром прожиткового мінімуму пенсіонера [1, с. 37]. Автор використовує такі правові критерії для цієї диференціації: джерело фінансування (пенсії з державного пенсійного страхування фінансуються за рахунок коштів пенсійного фонду, тоді як пенсії двох інших видів фінансуються з державного бюджету); категорії осіб, які забезпечуються (пенсії з державного пенсійного забезпечення призначаються окре-

мим громадянам у зв'язку з певним строком військової або державної служби, служби в правоохоронних органах, а також тим, хто постраждав унаслідок шкідливих радіаційних впливів); соціальні пенсії (це соціальні виплати, які надаються громадянам, які не мають права на пенсійне забезпечення першого або другого виду); умови призначення (наявність страхового стажу або певного строку служби); розмір пенсії (він може залежати від минулого заробітку або від прожиткового мінімуму пенсіонера) [2, с. 28].

В той же час, необхідно зауважити, що інші форми пенсійного забезпечення мають назву «допомоги» – це такі грошові виплати (крім пенсій) громадянам у випадках, передбачених законом, що надаються з фондів соціального страхування та за рахунок державного бюджету. Види допомоги відрізняються між собою їх безпосередньою метою та низкою юридичних ознак. Допомоги можна класифікувати за періодичністю виплат (одноразові та регулярні), за їх метою (у разі тимчасової непрацездатності, у зв'язку з народженням дитини тощо) [3].

Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що **пенсія** – це гарантована, обов'язкова, періодична фінансова виплата, що зазвичай визначається на основі попередніх доходів отримувача та може бути фінансовою компенсацією за втрату можливості заробляти, призначена державою для осіб, які досягли певного віку, мають інвалідність, втратили годувальника та за інших обставин, що привели до обмеження їхньої працездатності.

Ознаками, які притаманні пенсії є:

гарантована виплата, яку здійснює держава або інші органи соціального забезпечення;

пенсія нараховується особам, які відповідають певним критеріям, таким як досягнення певного віку або настання інвалідності, втрата годувальника, вислуга років тощо;

виплачується регулярно, з визначеними інтервалами часу, як правило, щомісячно або щоквартально;

розмір пенсії зазвичай базується на попередніх доходах отримувача та може бути

спрямований на фінансову компенсацію за втрату можливості заробляти;

фінансовим джерелом пенсій є державний бюджет, Пенсійний фонд, цільові фонди соціального страхування тощо;

умови та порядок виплати пенсій регламентуються законами та актами пенсійного законодавства країни.

Пенсія є частиною пенсійного забезпечення України, дані поняття співвідносяться між собою як родо-видова конструкція, де основою є пенсійне забезпечення, яке є складним системним утворенням, що розроблялось та модифікувалось відповідно до розвитку та удосконалення держави та специфіки публічного адміністрування. Треба зазначити, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV відіграв важливу роль у формуванні пенсійної системи в Україні та встановленні основних принципів пенсійного забезпечення нації. Даний закон визначив принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і запровадив важливі норми щодо призначення, перерахунку і виплати пенсій, а також надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Основними постулатами пенсійного забезпечення, встановленими цим законом, є:

передбачив обов'язкове страхування всіх працездатних громадян для забезпечення їхнього майбутнього пенсійного забезпечення;

визначив порядок формування накопичувального фонду, який є джерелом фінансування пенсійних виплат та договорів страхування довічних пенсій або одноразових винагород;

встановив механізм стягнення страхових внесків від роботодавців для фінансування системи пенсійного забезпечення;

передбачив надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду, які формуються за рахунок страхових внесків та інших джерел.

Проте, сьогодні в Україні існують виклики та проблеми, які впливають на ефективність пенсійної системи. Віроломний напад окупантів на Україну спричинив різке падіння

економіки, спровокував мільйони біженців, внутрішніх переселенців, знищив установи та помешкання громадян, інфраструктуру, все це потребує розроблення нових підходів до пенсійного забезпечення, враховуючи сучасні реалії. Зокрема, запровадження накопичувальної страхової пенсійної системи може бути одним із шляхів уникнення проблем, пов'язаних із солідарною системою, і забезпечення більш стабільного пенсійного забезпечення для майбутніх поколінь. Однак, якщо врахувати історичний контекст і відсутність страхової культури в населення України, важливо ретельно розробляти та впроваджувати будь-які зміни в пенсійній системі, забезпечуючи максимальний рівень довіри населення до цих змін і державних структур, що відповідають за їхню реалізацію.

Пенсійне забезпечення як основоположний елемент соціальної стабільності не має однакової концепції щодо його змісту, деякі науковці визначають даний термін як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав [4, с. 12]. В даному визначенні робиться акцент на грошових виплатах, що безумовно обмежує розуміння сутності пенсійного забезпечення, оскільки це може виключити інші аспекти пенсійної системи, такі як медичне страхування, житлова підтримка та інші види підтримки для пенсіонерів. Підкреслення правових аспектів не враховує економічних, соціальних та демографічних аспектів пенсійної системи.

А. А. Казанчан зазначає, що пенсійне забезпечення є однією з форм соціального забезпечення, яка передбачає щомісячні та, в більшості випадків, довічні грошові виплати, виплачувані особам, які опинилися у важкій життєвій ситуації. Це може стосуватися пенсій для осіб у пенсійному віці, пенсій для інвалідів, пенсій у разі втрати годувальника та інших видів пенсій, які передбачені чинним законодавством країни. Пенсійне забезпечення спрямоване на допомогу тим, хто опинився у найбільш вразливому соціальному

стані, такому як старість, інвалідність або втрата годувальника [5, с. 144]. Даним поняттям не враховано інформацію про джерела фінансування пенсійного забезпечення, такі як страхові внески, державні кошти, пенсійні фонди тощо. Не акцентовано увагу, що пенсійні виплати можуть бути щомісячними, довічними або обмеженими за певними умовами. В той же час автор не враховує, що призначення пенсій може бути пов'язане з досягненням певного віку, наявністю медичних обставин, втратою годувальника або іншими визначеними умовами.

Згідно з І. М. Сиротою, який поділяє загальну концепцію цього поняття з більшістю авторів, але вказує на деякі відмінності в її розумінні та надає наступні аргументи: по-перше, він стверджує, що пенсії не можуть бути пов'язані лише з постійною або стійкою непрацездатністю громадян, оскільки існують пенсії, які призначаються незалежно від стану працездатності (наприклад, пенсії за віком) і навіть без врахування віку (наприклад, пенсії за вислугою років); по-друге, важливим аспектом є те, що пенсії не можуть розглядатися як винагорода або компенсація за попередню трудову або суспільно-корисну діяльність. Автор відзначає, що розмір пенсій «сам по собі невеликий і незначний, і не може вважатися компенсацією за минулу працю»; по-третє, незважаючи на те, що пенсії обумовлені обов'язком суспільства забезпечувати своїх непрацездатних громадян, вони поступово втрачають свій аліментарний характер в умовах ринку соціальних послуг [6].

Слушною є позиція Т. В. Кравчука, який у своїй дисертаційній роботі «Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України» зауважував, що пенсійне забезпечення означає систему забезпечення фізичних осіб, які є учасниками як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення. Ця система передбачає виплату пенсій та надання соціальних послуг особам у пенсійному віці. Фінансування цієї системи здійснюється через різні джерела, такі як страхові внески від юридичних і фізичних осіб, державний і місцевий бюджети, цільові фонди. Кошти, зібрані з цих джерел,

накопичуються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів і банківських установах [7]. Треба зазначити, що Т. В. Кравчук у даному визначенні не зазначає різницю між загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням і недержавним пенсійним забезпеченням, а також не вказано, яка роль уряду та регулюючих органів в системі пенсійного забезпечення і як вони контролюють та здійснюють нагляд за цією системою.

Узагальнюючи всі вищевикладені позиції вважаємо, що **пенсійне забезпечення** – це складна соціально-економічна система, яка передбачає забезпечення фінансового і соціального підтримки фізичних осіб у пенсійному віці або з обмеженими можливостями працювати, з метою забезпечення їхнього достойного матеріального і соціального становища після завершення професійної діяльності, зазначена система базується на фінансових внесках, зборах та інших ресурсах, зібраних як від фізичних осіб, так і від державних та недержавних установ, з метою надання регулярних пенсійних виплат та інших соціальних послуг особам, які перебувають у віці пенсійної активності, для забезпечення їхнього матеріального благополуччя і соціальної інтеграції в суспільство. Пенсійне забезпечення може мати різні форми, включаючи державне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення та інші схеми, і може варіюватися в залежності від країни і її законодавства.

Основними ознаками права на пенсійне забезпечення є наступні: основоположний вид права на соціальний захист; передбачає матеріальне забезпечення особи разі досягнення встановленого законом віку, інвалідності, втрати годувальника, з інших визначених законом та/або на підставі договору; матеріальне забезпечення у вигляді пенсії провадиться у системі державного, недержавного та професійного пенсійного забезпечення, пенсійного страхування; гарантується за рахунок коштів Пенсійного фонду України та/або інших спеціальних джерел; включає специфічні механізми щодо реалізації, гарантування та правової охорони; передбачає специфічний об'єкт – пенсія; перед-

бачає специфічний суб'єктний склад: правомочні та уповноважені особи; включає рівень матеріального забезпечення, як правило, на рівні не нижче прожиткового мінімуму; максимальний рівень пенсійного забезпечення, як правило, не перевищує десять прожиткових мінімуму для непрацездатних осіб; підлягає специфічному правовому захисту відповідно до закону [8, с. 96].

Пенсійне забезпечення є реалізується завдяки складного публічно-правового механізму, що передбачає застосування системи засобів і способів, що утворюють складну пенсійну систему, що базується на різних джерелах фінансування та має в собі ряд важливих аспектів і процесів. Для забезпечення ефективності та стабільності пенсійної системи важливо враховувати наступні ключові елементи: системне законодавство, публічні органи адміністрування в пенсійній галузі, фінансові ресурси, інвестиції, моніторинг і реформи. Основна мета пенсійної системи полягає в забезпеченні фінансової підтримки осіб у пенсійному віці та забезпеченні їхньої соціальної безпеки після завершення професійної діяльності. Для досягнення цієї мети необхідно збалансувати всі важливі компоненти та здійснювати необхідні реформи з метою підтримки стабільності та ефективності системи.

На думку Н. А. Волгіної пенсійна система – це сукупність правових, економічних і організаційних інститутів і норм, які мають за мету надання матеріального забезпечення у вигляді пенсій громадянам при досягненні ними встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством [9, с. 723]. З цього приводу необхідно зазначити, що в цілому Н. А. Волгіна вірно відображає основну сутність пенсійної системи, яка полягає в наданні матеріального забезпечення громадянам при досягненні встановленого законодавством віку, настанні інвалідності, втраті годувальника і з інших підстав, визначених законодавством. Проте важливо врахувати, що пенсійна система може також включати підстави для надання пенсій, розглядати економічні, організаційні та законодавчі аспекти для повнішого розуміння її

функціонування і впливу на суспільство. Підставами для надання пенсій є: а) пенсійні системи враховують тривалість робочого стажу як основну підставу для визначення права на пенсію. Громадяни можуть отримувати пенсію, якщо вони мають певний накопичений стаж; б) деякі країни надають пенсії особам з особливими соціальними статусами, таким як ветерани, особи з обмеженими можливостями або особи, які потребують особливого соціального захисту; в) деяких системах пенсійне забезпечення може бути пов'язане з загальним доходом особи. Це може включати обмеження на отримання пенсії особами з високим рівнем доходу або, навпаки, надавати додаткові пенсійні вигоди особам з низьким доходом; г) в деяких випадках пенсійне забезпечення може залежати від сімейного стану. Наприклад, можуть існувати додаткові вигоди для сімей з дітьми або одиноких батьків; д) деякі пенсійні системи можуть передбачати пенсійні виплати для осіб, які опинилися в особливих обставинах, таких як жертви катастроф або надзвичайних подій.

Дану позицію розкриває у своїй дисертації М. Б. Ріппа, яка визначає, що пенсійна система за своєю структурою та внутрішнім змістом є досить складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів та створюються певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [10].

На нашу думку, **пенсійна система України** – це соціальна система, спрямована на забезпечення фінансового захисту та соціального добробуту громадян, які досягли пенсійного віку, за допомогою збору та розподілу обов'язкових пенсійних внесків та інших джерел фінансування, відповідно до законодавства, а також у разі настання інших життєвих обставин, передбачених законодавством.

Основні особливості пенсійної системи України включають:

пенсійна система України має два рівні – обов'язкову державну пенсійну систему та додаткову добровільну систему, яку реалізують приватні пенсійні фонди;

більшість громадян України зобов'язані сплачувати обов'язкові пенсійні внески зі своєї заробітної плати;

пенсійний вік може залежати від статі, професії та інших факторів, і зазвичай становить 60 років для чоловіків і 58 років для жінок;

пенсійна система передбачає надання пільг і соціального захисту особам з обмеженими можливостями, ветеранам, учасникам бойових дій тощо;

фінансування пенсійної системи здійснюється за рахунок обов'язкових внесків, державного бюджету та інших джерел фінансування;

Україна має систему приватних пенсійних фондів, які надають можливість громадянам додатково накопичувати пенсійні відомості через інвестиції;

пенсійна система України пережила кілька реформ з метою її модернізації та забезпечення сталої фінансової стійкості.

З урахуванням цих обставин стає актуальним питання про проведення комплексної пенсійної реформи. Першочергове завдання полягає у вирішенні фінансових проблем, які виникають при забезпеченні пенсій для великої кількості пенсіонерів, інвалідів та сімей, які втратили годувальників у воєнний період.

Однією з можливих заходів є підвищення пенсійного віку або зменшення розміру пенсійних виплат. Це, безумовно, може бути непопулярними рішеннями, але вони можуть стати необхідними для фінансової стабільності системи.

Паралельно з цим, розглядаються альтернативні підходи до пенсійної системи, такі як впровадження другого рівня пенсійного забезпечення. Ця система дозволила б громадянам вільно вкладати свої гроші у пенсійні фонди та отримувати більш високі пенсії в майбутньому. Однак це вимагатиме часу та ресурсів для впровадження та може полегшити тягар для державного бюджету лише в перспективі.

Незалежно від обраного шляху, важливо забезпечити гідність пенсіонерів та забезпечити їх соціальний захист. Пенсійна реформа має бути частиною стратегії для підтримки населення в умовах економічних викликів та війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Князькова Л. М. Правові питання забезпечення пенсіями за вислугу років працівників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук. за спеціальністю 12.00.05. Харків, 2001. 199 с.
2. Васильєва Ю. В. Основи для диференціації правового регулювання пенсійних відносин. Правознавство. 1998. № 3. С. 24–30.
3. Правові форми й види соціального забезпечення URL: <https://studentam.net.ua/content/view/9114/93/>
4. Дідковська Т.О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2008. 19 с.
5. Казанчан А.А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні *Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 23 (62). № 1. 2010 рік. С. 142–149.
6. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні. Х.: «Одіссей», 2001. 384 с.
7. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис.канд. юрид. наук. 12.00.05 Одеська нац. юрид. акад. 2008. 20 с.
8. Мицай М. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. Підприємництво, господарство та право. 2017. № 10. С. 95–99.
9. Волгин Н. А. Социальная политика: учебник. 2-е изд., стереотип. М. : Экзамен, 2004. 736 с.
10. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». К., 2007. 19 с.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 343.343.3:342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.6>

Брисковська О. М.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

Брисковська О. Ю.,

головний спеціаліст відділу інформування Комітету міністрів
Ради Європи Управління координації виконання рішень
Європейського суду з прав людини та інформування Комітету
міністрів Ради Європи Секретаріату Уповноваженого у справах
Європейського суду з прав людини
Міністерства юстиції України

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ДРІБНОГО ХУЛІГАНСТВА ТА ПРАВА НА ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ОСОБИ

Анотація. У статті на підставі застосування наукових методів аналізу, синтезу, класифікації, опису, індукції та дедукції проаналізовано складність кваліфікації дрібного хуліганства в контексті права на самовираження та на вираження політичних поглядів особи, а також проаналізовано практику Європейського суду з прав людини з цього питання. Крім того, запропоновано шляхи вирішення проблеми складності кваліфікації дрібного хуліганства, яке пов'язане з правом на вираження політичних поглядів особи, так само як і проведено порівняння між хуліганством яке являється кримінальним правопорушенням, а також дрібним хуліганством, яке підпадає під поняття адміністративного правопорушення. Зокрема в статті підкреслено проблему «оціночного поняття» «дрібне хуліганство», а також складність визначення відповідної санкції за вчинення такого діяння. Крім того, наголошується, що при цьому особливу роль відіграє мета вчинення таких дій, а також особа можливого суб'єкта правопорушення. Також в статті розглядається поняття «правопорядку», який мається на увазі в статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Підкреслюється абсолютна необхідність проведення регулярного та обов'язкового тренування для суддів з вище вказаних питань, адже хуліганство та дрібне хуліганство за своєю правовою природою є таким, яке не може бути абсолютно чітко визначеним лише нормативним документом. Таким чином, цей обов'язок належить суддівській практиці, а отже правильне рішення потребує особливої суддівської майстерності, яка може бути розвинена завдяки спеціальним тренувальним заходам.

На нашу думку, враховуючи прагнення України вступити в Європейський Союз, а також ціль нашої держави підтримати свою демократичність та високі стандарти для правосуддя в національних судах. Потрібно також виділити безпрецедентний запит українського суспільства на правосуддя та справедливість так само як його любов до свободи та ненависть до безпідставних «непропорційних» обмежень. Таким чином, на нашу думку, тема даної статті, на сьогодні, є особливо актуальною.

Key words: *правопорушення, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, порушення громадського порядку, свобода самовираження.*

Bryskovska O. M., Bryskovska O. Yu. Problems relating to petty hooliganism and the right of a person to express political opinions

Abstract. The article, based on the application of scientific methods of analysis, synthesis, classification, description, induction and deduction, analyzes the complexity of qualifying petty hooliganism in the context of the right to self-expression and the expression of a person's political views, and also analyzes the practice of the European Court of Human Rights on this issue. In addition, ways to solve the problem of the difficulty of qualifying

petty hooliganism, which is related to the right to express political views of a person, are proposed, as well as a comparison is made between hooliganism, which is a criminal offense, and petty hooliganism, which falls under the concept of an administrative offense. In particular, the article emphasizes the problem of the «evaluative concept» of «petty hooliganism», as well as the difficulty of determining the appropriate sanction for committing such an act. In addition, it is emphasized that a special role is played by the purpose of committing such actions, as well as the identity of the possible subject of the offense. The article also examines the concept of «law and order», which is implied in Article 173 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. The absolute necessity of conducting regular and mandatory training for judges on the above-mentioned issues is emphasized, because hooliganism and petty hooliganism, by their legal nature, cannot be absolutely clearly defined only by a normative document. Thus, this duty belongs to refereeing practice, and therefore the correct decision requires special refereeing skills, which can be developed thanks to special training activities. In our opinion, taking into account Ukraine's desire to join the European Union, as well as the goal of our state to support its democracy and high standards for justice in national courts. It is also necessary to highlight the unprecedented demand of Ukrainian society for justice and fairness, as well as its love for freedom and hatred for groundless «disproportionate» restrictions. Thus, in our opinion, the topic of this article is particularly relevant today.

Key words: *offense, criminal responsibility, administrative responsibility, violation of public order, freedom of expression.*

Вступ. Хуліганство в Україні є правопорушенням, за яке передбачена як кримінальна так і адміністративна відповідальність. Якщо хуліганство не супроводжувалось особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП). Такі визначені поняття є оціночними, мають встановлюватися в кожному конкретному випадку, також виникає складність визначення відповідної санкції за вчинення такого діяння, а чітких орієнтирів у правозастосувача немає, що свідчить про те, що виключно стала судова практика України здатна певним чином надати такому законодавству правову визначеність, правильне рішення потребує особливої суддівської майстерності. Так як суспільство може розчаруватися в несправедливих, на його погляд рішеннях суду, та в суддівській системі в цілому. Більш того, якщо українські національні суди не зможуть дотримуватися принципу пропорційності між інтересами суспільства та приватними інтересами окремих осіб, це може призвести до винесення несприятливих для України рішень Європейським судом з прав людини, що може, в результаті, погіршити міжнародний імідж України у світі. А враховуючи обставини, на даний момент, імідж України, як демократичної держави, є неймовірно важливим.

Хуліганство – це одне з поширених умисних злочинів, який має свою специфічну юридичну природу, яка характеризується високим рівнем аморальності, зневажливо-нахабним

ставленням до основ громадського співжиття соціуму, зухвалістю та цинізмом, що глумливо принижують честь і гідність невизначеного кола потерпілих та інших осіб, та може бути нами визначено як соціальна сутність хуліганства, що характеризується ознакою публічності діяння [1].

Тема хуліганства відзначається сталим інтересом спеціалістів у різних галузях науки. Зокрема, вивчення цього явища було предметом кримінологічних, кримінально-правових, криміналістичних та психолого-юридичних досліджень. На сучасному етапі цю проблему досліджували М. М. Єфімов, О. А. Івахненко, В. О. Калашнік, В. В. Кузнецов, В. В. Бабаніна та О. Кузнецова, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та А. А. Бова, В. В. Налуцишин, Г. І. Піщенко та інші автори.

Кримінальний кодекс України у ст. 296 визначає хуліганство як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [2].

У науковій літературі зазвичай, правопорядок розглядають як правовий режим, за допомогою якого забезпечується упорядкованість системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності. Правопорядок – це атмосфера нормального правового життя, що встановлюється в результаті точного й повного здійснення розпоряджень правових норм (прав, свобод, обов'язків, відповідальності) всіма суб'єктами права. Як динамічна система правопорядок уособлює всі впорядковуючі засади правового харак-

теру [3, с. 476] Учені цілком обґрунтовано проводять паралелі між правовими категоріями «правопорядок», «громадський порядок» та «громадська безпека», ключовою спільною ознакою яких виступає стан захищеності особи, суспільства й держави від протиправних посягань [4, с. 11].

У правовій державі, діяльність якої спрямована на забезпечення прав і свобод людини, правопорядок виступає в ролі складного соціально-правового, політичного й державного явища, розуміння якого забезпечується за допомогою інституціонального підходу [5, с. 114].

Хуліганство в Україні є правопорушенням, за яке передбачена як кримінальна так і адміністративна відповідальність. Своєчасний і правильний розгляд кримінальних та адміністративних проваджень про хуліганство є дієвим засобом захисту нормальних умов життя людей, поновлення порушених прав потерпілих.

Якщо таке порушення не супроводжувалось особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП).

Згідно з роз'ясненнями, що містяться у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство», при вирішенні питання про відмежування кримінально караного хуліганства від дрібного слід виходити з того, що відповідно до вимог ч. 1 ст. 296 КК України хуліганство – це умисне грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, яке супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом.

Співставлення ч. 1 ст. 296 КК України та ст. 173 КУпАП дає можливість встановити, що при розмежування злочину та адміністративного проступку розмежувальними ознаками є наявність в діянні особи ознак особливої зухвалості або виняткового цинізму (можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка

перебувала у безпорадному стані, та ін.). Хоч такі ознаки утворюють склад злочину, КК України не містить їх визначень, що уже саме по собі створює потенційну правову невизначеність для особи щодо характеру відповідальності за фактично вчинені нею дії [6, с. 157].

Якщо конкретизувати, то хуліганство, передбачена статтею 296 Кримінального кодексу України (далі КК України), може полягати у заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв потерпілим, пошкодженні чужого майна, тривалому і наполегливому перешкоджанні нормальній роботі громадських закладів тощо. Тобто, вичерпного переліку хуліганських дій немає, а питання про наявність в діях особи даного складу злочину вирішується в кожному конкретному випадку.

Важливими ознаками хуліганства є місце, час і обстановка його вчинення. Кримінальне караним є грубе порушення громадського порядку. Про грубість такого порушення можуть свідчити тривалість незаконних дій, кількість потерпілих, їх вік, ступінь порушення їх прав і законних інтересів тощо.

Існує також «кваліфіковане» хуліганство, тобто злочин, вчинений за обставин, які свідчать про більшу суспільну небезпеку і тягнуть за собою більш суворе покарання (наприклад, вчинення хуліганства групою осіб; з опором співробітнику поліції; із застосуванням зброї і т. д.). За просте (некваліфіковане) хуліганство передбачено покарання у вигляді штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (8 500–17 000 гривень), арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до п'яти років. Найбільш суворе покарання за кваліфіковане хуліганство (без сполучення з іншими злочинами) – позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Нести кримінальну відповідальність за хуліганство може особа, яка досягла 14 років (частина 2 статті 22 КК України).

Дрібне хуліганство, в свою чергу, тягне за собою *адміністративну відповідальність*. Відповідно до статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення, дрібне хуліганство – це нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян.

Відповідальність за вчинення дрібного хуліганства карається:

- 1) накладанням штрафу від 3 до 7 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 2) громадськими роботами на строк від 40 до 60 годин;
- 3) виправними роботами на строк від 1 до 2 місяців з відрахуванням 20% заробітку;
- 4) адміністративним арештом на строк до 15 діб.

У Коментарі цього кодексу дані роз'яснені щодо поняття «та інші подібні дії» ст. 173:

- 1) насильницьке вторгнення в громадські місця всупереч забороні певних осіб, покликаних слідкувати за порядком;
- 2) безпідставне порушення спокою громадян телефонними дзвінками, лихослів'я по телефону;
- 3) співання нецензурних пісень, розповідання вульгарних анекдотів групам людей;
- 4) вигуки, свист під час демонстрації кінофільмів;
- 5) гвалт, крики з хуліганських мотивів біля вікон громадян у нічний час;
- 6) публічне справляння природних потреб у невідведених для цього місцях;
- 7) самовільне без потреби зупинення комунального транспорту;
- 8) нанесення непристойних малюнків на тротуари, стіни, паркани, двері чи вчинення написів нецензурного змісту;
- 9) неправдиве повідомлення про смерть родичів, знайомих, якщо це не потягло тяжких наслідків;
- 10) грубе порушення черг, яке супроводжується ображенням громадян та проявом неповаги до них;
- 11) знищення або пошкодження з хуліганських мотивів якого-не-будь майна у незнайомих розмірах;
- 12) зривання афіш, плакатів, газет, оголошень зі стендів;
- 13) умисна (з бешкетництва) швидка їзда на автомобілях та мотоциклах по калюжах поблизу тротуарів, зупинок, інших місць скупчення людей тощо [7].

Слід зазначити, що даний список не є і не може бути вичерпним, адже визначені поняття є оціночними, мають встановлюватися в кожному конкретному випадку, а чітких орієнти-

рів у правозастосувача немає, що свідчить про те, що виключно стала судова практика України здатна певним чином надати такому законодавству правову визначеність.

У практиці Європейського суду з прав людини, зокрема, є рішення, яке стосується саме проблеми правової визначеності щодо застосування положення ст. 174 КУпАП – дрібне хуліганство. У справі «Швидка проти України» заявниця ставила питання про невідповідність диспозиції ст. 173 КУпАП принципу правової визначеності закону та неможливість застосування до неї такої норми КУпАП. Суд у п. 39 рішення вказав: «Суд пам'ятає про доволі загальне юридичне визначення «дрібного хуліганства», тлумачення та практичне застосування якого можуть у певних випадках бути предметом зловживання.

У цій справі 4 серпня 2011 року під час святкових урочистостей з нагоди Дня незалежності України за участі Президента України, яким на той час був пан Янукович, відбулася офіційна церемонія покладання вінку до пам'ятника Тарасу Шевченку, відомому українському поету та громадському діячу.

Заявниця, член опозиційної партії «Батьківщина», брала участь у публічному зібранні, організованому цією партією з нагоди Дня Незалежності. За твердженнями заявниці, початок мітингу було відкладено через вищезазначену офіційну церемонію покладання вінку.

Після церемонії заявниця підійшла до покладеного паном Януковичем вінку та відірвала частину стрічки з написом «Президент України В.Ф. Янукович», не пошкодивши сам вінок. Цим вона хотіла висловити свою позицію, що через низку причин пан Янукович не може називатися Президентом України.

У матеріалах справи містяться кілька копій знімків заявниці за вищезазначених обставин. На чотирьох з них її видно біля вінку, коли вона, не змінюючи положення вінку, обережно та зосереджено відривала від нього стрічку. На іншому знімку заявниця тримає перед собою вже відірвану стрічку і чи то сміється, чи то щось каже. Біля неї багато людей. На останньому знімку заявниця, як видається, намагається розірвати стрічку. На її обличчі виражено чи то напруження, чи то зневагу.

Дії заявниці було зафіксовано на відеореєстраторі одним з працівників міліції, який відповідав за підтримання громадського порядку. Вищезазначені знімки також могли бути зроблені працівниками міліції.

Того ж дня вищезазначений працівник міліції встановив особу заявниці та доповів своєму керівництву про подію.

25 серпня 2011 року заявницю було затримано (менше ніж на три години – див. пункт 16) та доправлено до Шевченківського районного управління Головного Управління Міністерства внутрішніх справ України в м. Києві, де було складено протокол, у якому зазначалося, що її дії становили дрібне хуліганство і порушували статтю 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Заявниця, якій не дозволили порадитися з адвокатом, відмовилася підписувати цей протокол.

30 серпня 2011 року Шевченківський районний суд м. Києва, на засіданні якого були присутні заявниця та захисник, якою вона тим часом найняла, визнав заявницю винною у вчиненні дрібного хуліганства у зв'язку подією 24 серпня 2011 року та наклав на неї стягнення у вигляді адміністративного арешту строком на десять діб. Суд пояснив, що він вирішив застосувати таке покарання з огляду на характер вчиненого правопорушення, цинічне ставлення заявниці та невизнання нею своєї провини. Під час судового засідання заявниця стверджувала, що вона висловила свою громадянську позицію і що вона не псувала вінок, а лише відірвала шматок стрічки, щоб показати її своїм дітям, онукам та знайомим, які голосували за пана Януковича.

Того ж дня захисник заявниці подав від її імені апеляційну скаргу. Він стверджував, що дії заявниці були вираженням її громадянської позиції і вони не були скоєні з хуліганських мотивів та не мали на меті порушення громадського порядку або спокою громадян. У апеляційній скарзі також були посилання на статтю 10 Конвенції та практику Суду, згідно з якими термін «вираження поглядів» стосувався не лише слів, але й дій, вчинених з метою передати певне послання або інформацію. Посилаючись на пункт 16 постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від

22 грудня 2006 року (див. пункт 18), захисник також стверджував, що накладене стягнення було надмірно суворим.

21 вересня 2011 року апеляційний суд м. Києва під час засідання, на якому були присутні два захисника заявниці, своєю остаточною постановою залишив рішення суду першої інстанції без змін. На той час заявниця вже відбула своє покарання у повному обсязі.

У відповідних положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – Кодекс) зазначено таке: Стаття 32. Адміністративний арешт «Адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. ...».

Відповідно до ст. 263. Строки адміністративного затримання «Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години».

У цій справі заявниця вдалася до провокативного жесту, який міг занепокоїти або образити деяких людей, які були його свідками. Зважаючи на поведінку заявниці та її кваліфікацію національними судами, Суд погоджується з тим, що застосовне національне законодавство відповідало вимозі щодо передбачуваності. Суд доходить висновку, що визнання заявниці винною у дрібному хуліганстві та застосування до неї стягнення, передбаченого відповідним положенням, відповідало вимозі щодо законності.

Як зазначено у Кодексі України про адміністративні правопорушення та у подальших роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, адміністративні правопорушення (тобто незначні правопорушення за законодавством України) караються арештом лише у виключних випадках (див. пункти 16 та 18). Проте національні суди застосували до заявниці, шістдесятитрьохрічної жінки, без судимостей, найбільш суворе покарання за правопорушення, яке не призвело до жодного насильства або загрози. Вчиняючи так, суд посилався на відмову заявниці визнавати свою провину, таким чином накладаючи на неї стягнення за небажання змінити свої політичні погляди. Суд не вбачає цьому жодного

виправдання і вважає захід непропорційним переслідуваній меті.

Тому Суд вважає, що було порушено право заявниці на свободу вираження поглядів. Відповідно було порушення статті 10 Конвенції.

В той же самий час, Суд дійшов висновку, що коротка публічна демонстрація перед Парламентом кількох предметів брудного одягу, яка мала символізувати «брудну білизну держави», була формою вираження політичних поглядів (див. рішення від 12 червня 2012 року у справі «Татар та Фабер проти Угорщини» (*Tatár and Fáber v. Hungary*) [8]).

Таким чином, можна зробити висновок, що справи, які стосуються свободи самовираження, свободи політичних поглядів та дрібного хуліганства, повинні бути розглянуті з особливою обережністю, враховуючи мету дій, які вчиняють можливі суб'єкти правопорушення, а також «необхідність у демократичному суспільстві» заходів та санкцій, які вживаються проти них. Потрібно пам'ятати, що публічна небезпека людини, яка демонструє брудну білизну з хуліганських мотивів та з неповагою до суспільства, та людини, яка намагається висловити такими діями свою політичну позицію, є різною, адже різними є мотиви.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 року № 10 «Про судову практику у справах про хуліганство» Згідно з пунктом 16 під час вирі-

шення питань щодо накладання застосовних за статтею 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення стягнень суддя повинен у кожному окремому випадку враховувати характер учиненого правопорушення, дані про особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. Щодо осіб, які займаються суспільно корисною працею і позитивно характеризуються за місцем роботи, навчання та проживання, необхідно застосовувати, як правило, не арешт, а інші адміністративні стягнення, а також заходи громадського впливу.

Таким чином існують проблемні питання при визначенні поняття дрібного хуліганства, а розмежувальні ознаки з кримінально-карним хуліганством визначено через оцінні неконкретизовані поняття, що вимагає пошуку як правозастосовних, так і можливо нових законодавчих рішень для забезпечення дотримання принципу правової визначеності закону при кваліфікації за ст. 296 Кримінального Кодексу України, а також ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6, с. 159]. Особливої суддівської майстерності потребує також визначення балансу між захистом суспільних потреб та свободою самовираження. Таким чином, ми вважаємо, що тренувальні заходи для суддів з вищезгаданої теми є абсолютно необхідними для підтримання високих стандартів правосуддя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Перейма А. В. Кримінально-правова характеристика хуліганства. URL: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/28360/1/%90_%D0%92.pdf
2. Кримінальний кодекс України, прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 25–26. Ст. 131. Із наступними змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / Пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
4. Манжула А.А. Значення понять «громадський порядок», «правопорядок» та «громадська безпека». *Науковий вісник академії муніципального управління*. 2014. № 1. С. 8–13.
5. Григоренко О.В. Місце Національної поліції України в системі органів публічної адміністрації щодо забезпечення правопорядку *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки* № 4. Том 1. 2020 С. 112–118.
6. Кваша О. О., Пономаренко В.В. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації за хуліганство у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Правове життя сучасної України* : матер. Межнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 157–160.
7. Науково-практичний коментар до статті 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK007636>
8. Case of tatár and fáber v. uhorshchyna. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-111421>

УДК 351.743(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.7>**Буга В. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету № 4

Донецького державного університету внутрішніх справ

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті наголошено, що будівельна галузь – одна зі стратегічних галузей економіки має важливе соціальне значення, адже забезпечує основні потреби населення, серед яких житло, інфраструктурна мережа, транспортне сполучення й посідає в економіці країни одне з ключових місць за темпами розвитку і капіталізації, порівняно з іншими її сегментами. Державна політика є не лише суто управлінською діяльністю державних органів чи діяльністю-відповіддю на те, що вимагає реакції держави, а також – стратегічною діяльністю, постаючи в якості складного соціально-правового, політичного та економічного феномену, що: має чітку юридичну форму, наповнену конкретним змістом; об'єктивується на підставах й умовах, визначених законодавством; передбачає існування адміністративно-правового механізму її формування й реалізації відповідно до певних стратегій і програм, а також нагальних потреб суспільства й держави.

Критично аналізуючи різні підходи науковців до визначення сутності державної політики, автор дійшов висновку, що їх можна поділити на такі основні групи інтерпретаційних підходів: пояснення сутності державної політики через діяльнісний аспект вияву державної політики (формальний підхід); пояснення сутності державної політики через реагувальний аспект вияву державної політики (змістовий підхід); пояснення сутності державної політики через планово-стратегічний аспект вияву державної політики (прогностично-стратегічний підхід). У зв'язку з цим, державна політика у сфері будівництва повинна включати такі ознаки: когерентність – узгодження усіх складових політики між собою, утворюючи одне організаційне ціле, одну систему, розвиток якої її визначає; ієрархічність – органи державної влади приймають рішення, передають їх «по вертикалі» для виконання за встановленою ієрархією повноважень; повноцінність – наявність комплексу засобів для прийняття рішень, їх виконання, коригування, залучення необхідних або додаткових ресурсів, оцінка реалізації.

Ключові слова: будівництво, сфера будівництва, державна політика, адміністративно-правове забезпечення, адміністративні правопорушення, запобігання.

Buha V. V. State policy on the prevention of offenses in the field of construction in Ukraine

Abstract. It is common knowledge that state policy plays an extremely important role in public life. It is she who is called to timely identify the ripe problems of the development of society, analyze them, establish the causes of their occurrence, difficulties, contradictions and find ways to solve these problems. In the sphere of state policy, appropriate state-political decisions are made, appropriate tools are developed, and a mechanism for their implementation is created. The article emphasizes that the construction industry is one of the strategic sectors of the economy and has an important social significance, because it provides the basic needs of the population, including housing, infrastructure network, transport connections, and occupies one of the key places in the country's economy in terms of development and capitalization rates, compared to its other segments. State policy is not only a purely managerial activity of state bodies or an activity that is a response to what requires a state reaction, but also a strategic activity, appearing as a complex socio-legal, political and economic phenomenon that: has a clear legal form, filled with concrete content; is objectified on the grounds and conditions determined by legislation; presupposes the existence of an administrative and legal mechanism for its formation and implementation in accordance with certain strategies and programs, as well as the urgent needs of society and the state.

Critically analyzing various approaches of scientists to determining the essence of state policy, the author came to the conclusion that they can be divided into the following main groups of interpretive approaches: explaining the essence of state policy through the operational aspect of the manifestation of state policy (formal approach); explanation of the essence of state policy through the responsive aspect of the manifestation of state policy (content approach); explanation of the essence of state policy through the planning and strategic aspect of the manifestation of state policy (prognostic and strategic approach). In this regard, the state policy in the field of construction should include the following features: coherence – coordination of all policy components

among themselves, forming one organizational whole, one system, the development of which determines it; hierarchy – state authorities make decisions, transfer them «vertically» for implementation according to the established hierarchy of powers; completeness – availability of a set of means for decision-making, their implementation, adjustment, attraction of necessary or additional resources, evaluation of implementation.

Key words: *construction, construction field, state policy, administrative and legal support, administrative offenses, prevention.*

Будівництво як об'єкт адміністративно-правового регулювання являє собою комплекс суспільних відносин, учасниками яких є фізичні та юридичні особи (у т.ч. органи державної влади та органи місцевого самоврядування) наділені цивільно-правовими й публічними правами, призначенням діяльності яких є досягнення високоякісних, позитивних змін життєдіяльності суспільства, створення об'єктів нерухомості різного призначення та застосування заходів адміністративного впливу (у тому числі адміністративного стягнення) до осіб, які порушують встановлений порядок здійснення будівельної діяльності.

Будівельна галузь – одна зі стратегічних галузей економіки має важливе соціальне значення, адже забезпечує основні потреби населення, серед яких житло, інфраструктурна мережа, транспортне сполучення й посідає в економіці країни одне з ключових місць за темпами розвитку і капіталізації, порівняно з іншими її сегментами. За офіційними даними, у будівельній галузі зайнято близько 25 тис. підприємств, на яких працюють майже 800 тис. осіб. Упродовж 2016–2021 рр. організації відповідного профілю збільшили обсяги робіт, порівняно з попереднім періодом, більш ніж на 30,0 % (155,1 млрд грн), зокрема будівництво інженерних споруд зросло на 27,2 %, а житла – на 18,1 % [1].

Адміністративно-правове дослідження будівельної галузі спрямоване на аналіз правового регулювання, вдосконалення законодавства й процедур для покращення управління будівельної індустрії, а також вивчення інших організаційно-правових аспектів пов'язаних з будівництвом та будівельною діяльністю. Узагальнення результатів такого дослідження шляхом обробки та інтерпретації даних, становитиме комплекс теоретичних та праксеологічних напрацювань у зазначеній сфері [2, с. 78].

Загальновідомо, що державна політика відіграє надзвичайно важливу роль у суспіль-

ному житті. Саме вона покликана своєчасно виявляти назрілі проблеми розвитку суспільства, аналізувати їх, встановлювати причини виникнення, складнощі, суперечності та знаходити шляхи вирішення цих проблем. У сфері державної політики приймаються відповідні державно-політичні рішення, розробляється відповідний інструментарій, створюється механізм їх реалізації. За роки незалежності в Україні було прийнято десятки законодавчих та підзаконних актів з питань порядку інвестування у будівництво, господарсько-виробничих відносин, інжинірингової діяльності, державного контролю під час будівництва, дозвільної діяльності у сфері містобудування, відповідальності суб'єктів будівельних правовідносин за невиконання чи неналежне виконання зобов'язуючих та порушення забороняючих правових норм у галузі будівництва тощо [3, с. 29].

Розглядаючи відносини в цій сфері як предмет регулювання правових норм, необхідно відзначити їхню неоднорідність. Тож вони й регулюються нормами різних галузей права: цивільного (підрядні та субпідрядні відносини, постачання та транспортування будматеріалів тощо); адміністративного (отримання дозвільних документів на проведення будівельних робіт, погодження проектної документації тощо); фінансового (фінансування та інвестування будівництва); земельного (виділення земельних ділянок під будівництво); трудового (праця будівельників, архітекторів та інших спеціалістів); кримінального (відповідальність за злочини у сфері будівництва); екологічного (врахування впливу на навколишнє середовище) тощо.

Варто зауважити, що висока прибутковість будівельного бізнесу спричиняє підвищену тінізацію цієї сфери. За звітами Всесвітнього банку, саме будівельну галузь, поряд з енергетикою та житлово-комунальним господарством, вважають найменш прозорою [4]. Зведення будинків і споруд

нерідко супроводжується учиненням різних видів господарських правопорушень, у тому числі адміністративних. Спостерігається висока корумпованість службових осіб підрядних організацій та державних контролюючих органів, які пов'язані тінювими схемами з комерційними структурами. Більшість «будівельних афер» мають прихованих «лобістів», які перешкоджають правоохоронним та іншим уповноваженим органам здійснювати якісні перевірки, блокують підготовку висновків, що змогли б припинити незаконні дії, як це передбачено законодавством. Тому порушення, які завдали значних збитків громадянам та інтересам держави, завжди викликають занепокоєння та стурбованість у суспільстві.

З огляду на колосальну суспільну та економічну значущість будівельної галузі, державні інституції приділяють велику увагу регулюванню відносин, які в ній складаються. Дослідження державної політики у сфері будівництва передбачає простеження множинних зв'язків між багатьма індивідами, групами та організаціями. І хоча накопичення рішень протягом певного часу може скласти певну мозаїку політики, майже завжди впровадження тієї чи тієї з них має цілеспрямований характер [5]. Л. А. Пал визначає державну політику як «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [6, с. 22]. Інші дослідники зазначають, що державну політику необхідно відрізнити від щоденних рішень, які приймають державні органи [7, с. 34–35; 8, с. 39]. По-перше, державна політика має більший масштаб, ніж рішення, вона (політика) є суттю послідовності рішень. По-друге, якщо рішення можуть виробляти самі організації, окремі агенти, то державна політика зазвичай передбачає взаємодію багатьох агентів і організацій та встановлення складних взаємозв'язків між ними [9, с. 68].

Варто також зазначити, що державна політика не завжди поширюється на все суспільство, вона часто регулює лише певні сфери, тобто передбачає вплив на визначену суспільну групу. Отже, державною називається вона передовсім завдяки своєму походженню.

До речі, все той же Л. А. Пал [6] зауважує, що «законодавча влада не є нині єдиним джерелом державної політики», «майже кожен політику можна пов'язати з певним законодавчим актом, але справжній зміст політики часто визначається агентством із делегованими повноваженнями» [9, с. 73].

Інші, визначають державну політику як сукупність цілей та завдань, які практично реалізуються державою, і засобів, що використовуються при цьому [9–11]. На думку Т. Г. Титаренко, у цьому процесі необхідно: а) чітко сформулювати державне бачення майбутнього (ідеал, ідея, ідеологія); б) формалізувати дієві механізми реалізації; в) визначити цілі (довгострокові, середньострокові, короткострокові); г) здійснити стратегічне планування; д) розробити різні варіанти політики; ж) прийняти політичне рішення; провести кампанію на підтримку політики; з) реалізувати політику відповідно до зазначених термінів; к) оцінити вплив певної природи політики на загальноекономічне відродження різних видів економічної діяльності та суспільної практики в державі [12].

Таким чином, вироблення державної політики є послідовним процесом викреслення складових гуманітарної, соціальної, економічної мозаїки, які логічно поєднуються і доповнюють одна одну. На наш погляд, ефективність державної політики, як і державного управління, полягає в поліпшенні якості життя громадян, у гарантуванні соціальної стабільності, забезпеченні національної безпеки країни. Поряд із цим, засвідчимо, що державна політика являє собою пропонований урядом курс діяльності для використання можливостей та задоволення потреб. При цьому, очікувані результати такої діяльності мають бути чітко сформульовані, а також визначений їх вплив на існуючий стан справ і конкретне розв'язання проблем [12].

Критично аналізуючи різні підходи науковців до визначення сутності державної політики, доходимо висновку, що їх можна поділити на такі три основні групи інтерпретаційних підходів:

1) *пояснення сутності державної політики через діяльнісний аспект вияву державної політики (формальний підхід)*. Науковець

у сфері державного управління І. В. Застрожнікова вважає, що державна політика є «діяльністю органів влади з реалізації виробленого політичного курсу для досягнення встановлених цілей» [13, с. 36]. Натомість Н. Д. Шульга зауважує, що державна політика – це діяльність державної влади з розв'язання наявних проблем завдяки впровадженню комплексу відповідних процедур [14, с. 156]. Причому, з огляду на той факт, що будь-яка діяльність суб'єкта права має активну та пасивну форму вияву, слід погодитись з тим, що «державна політика – це не завжди дії, це також утримання від певних дій. Адже не всі сфери суспільного життя потребують активного втручання з боку держави, це може бути пов'язане з певним історичним періодом» [15, с. 23; 16, с. 39–40].

Наукове осмислення наведеного підходу до розуміння сутності державної політики дає змогу стверджувати, що в цьому сенсі державна політика постає як управлінська діяльність (дій чи бездіяльності) державних органів (також суб'єктів громадськості в мірі, у якій вони можуть бути долученими до формування та реалізації відповідного виду державної політики в конкретній сфері), що в дійсності виявляється в прийнятті рішень (учиненні дій), або ж в утриманні від прийняття таких актів (вчинення дій) суб'єктами, котрі можуть діяти відповідним чином з огляду на їх повноваження, компетенцію, використовувати причому способи, а також достатні умови для такої діяльності [17]. Отже, розглядуваний контекст є досить широким та суто адміністративно-правовим підходом до розуміння відповідного явища в його динамічному вияві;

2) *пояснення сутності державної політики через реактивний аспект вияву державної політики (змістовий підхід)*. Вітчизняна учена В. І. Андріяш вважає, що державною політикою слід вважати «реакцію держави на конкретні проблеми суспільства, або груп у цьому суспільстві, наприклад, громадян, неурядових організацій. Вона покликана погоджувати інтереси, знаходити консенсус, необхідний для стабільності суспільства» [18].

Аналізуючи такий підхід, можемо дійти висновку, що в його межах розкривається змістовий

аспект попереднього підходу до тлумачення сутності державної політики, котра ігнорується в межах попереднього підходу. Саме тому попередній підхід нами названо «формальним», а розглядуваний – «змістовим», адже в контексті нього державна політика постає не лише як певна діяльність державного органу, а й управлінська діяльність, що об'єктивується тоді, коли в цьому виникає об'єктивна потреба (так звана «суспільна нагальність»);

3) *пояснення сутності державної політики через планово-стратегічний аспект вияву державної політики (прогностично-стратегічний підхід)*. Вітчизняні науковці А. В. Мерзляк і Т. В. Кравченко звертають увагу на те, що державною політикою є «певний стратегічний курс, що спрямований на розвиток держави та якого дотримується уряд» [19, с. 178]. Таким чином, в окресленому контексті державна політика постає в якості обраного повноважними суб'єктами публічної адміністрації напрям дій (чи бездіяльності) у певній сфері суспільних відносин і процесів. Причому більшого наповнення цей підхід до тлумачення державної політики можна помітити в позиції щодо сутності цього явища, яку окреслює вітчизняна правниця Н. В. Коршунова, на думку якої «державну політику слід тлумачити як цілеспрямовану, порівняно стабільну, свідомо-вольову форму діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, що за допомогою спеціальних засобів, методів і процедур спрямована на розроблення стратегічного курсу розвитку найважливіших сфер життєдіяльності суспільства й тактичного управління ними з метою оптимального узгодження інтересів соціальних суб'єктів» [20, с. 141].

Відтак, саме в контексті позиції Н. В. Коршунової державна політика є не лише суто управлінською діяльністю державних органів чи діяльністю-відповіддю на те, що вимагає реакції держави, а також – стратегічною діяльністю, постаючи в якості складного соціально-правового, політичного та економічного феномену, що:

1) має чітку юридичну форму, наповнену конкретним змістом;

2) об'єктивується на підставах й умовах, визначених законодавством;

3) передбачає існування адміністративно-правового механізму її формування й реалізації відповідно до певних стратегій і програм, а також нагальних потреб суспільства й держави.

Слід зауважити, що відповідне розуміння державної політики, котре логічно поєднує її формальне, змістове та прогностично-стратегічне тлумачення, ми використовуємо в цьому науковому дослідженні як базовий для подальшого наукового осмислення та концептуалізації державної політики у сфері регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства в Україні, а також різних аспектів формування та реалізації цієї політики в нашій державі.

Отже, приходимо до того, що державна політика, зокрема у сфері регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства повинна, мати принаймні три такі характерні ознаки: 1) політика має бути когерентною, тобто всі складові заходи у рамках однієї політики повинні узгоджуватись між собою, утворюючи одне організаційне ціле, одну систему, розвиток якої й визначає публічна політика. При цьому різні «дійові особи» взаємодіють між собою у процесі реалізації публічної політики, здійснюючи заходи, спрямовані на досягнення мети політики, у відповідності зі своїми власними прагненнями й інтересами; 2) політика повинна мати чітку ієрархію, за якою здійснюється весь процес її реалізації зверху донизу. Адміністративні органи, що приймають рішення, передають їх «вниз» для виконання за встановленою ієрархією повноважень. Крім органів адміністрування політики, до цієї ієрархії мають входити з відповідними повноваженнями і виконавські, експертні та контрольні органи. В ідеалі дії управління різних рівнів повинні бути скоординованими й мати чіткий зворотній зв'язок [21, с. 32]; 3) політика повинна мати повноцінний інструментарій: систему засобів для передачі рішень, відслідкування їх виконання, коригування планів та заходів, залучення необхідних матеріальних і людських ресурсів, оцінки реалізації політики [21, с. 32].

Особливістю публічних правовідносин є те, що в більшості випадків вони мають

вертикальну спрямованість і є субординаційними, оскільки суб'єкти державно-владних повноважень займають чітко визначене місце в ієрархії державного механізму і мають визначене коло владних повноважень. Поведінка суб'єктів державно-владних повноважень визначається нормами законодавства, що мають імперативний характер [22]. У випадку порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва у держави в особі уповноважених посадових осіб виникають юридичні і фактичні підстави у встановленому законом порядку притягнути винну особу до адміністративної відповідальності з метою осудження перед суспільством її протиправної поведінки. Зрозуміло, що у разі коли уповноважена посадова особа згідно з чинним адміністративно-деліктним законодавством упереджено буде ставитися до винної особи, вона також може бути притягнута до певного виду юридичної відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків. Публічний обов'язковий характер розглядається як обов'язок посадової особи діяти у встановленому процесуальному порядку з метою позбавлення винної особи матеріальних благ шляхом накладення на неї штрафу за вчинення адміністративного правопорушення.

З метою реалізації будівельних проектів у заплановані строки та в межах визначеної кошторисної вартості замовники зобов'язані дотримуватися правових положень, вимог та стандартів у процесі здійснення будівельних робіт. Правопорушеннями у сфері будівництва є протиправні діяння (недотримання обов'язкових вимог державних стандартів, технічних умов, будівельних норм і правил, проектів, інших нормативних актів у сфері будівництва і промисловості будівельних матеріалів, що призводить до зменшення і втрати міцності, стійкості, надійності будівель, споруд, їх частин або окремих конструктивних елементів, силових параметрів будівельних матеріалів, конструкцій і виробів, а також дії, що порушують встановлений організаційно-правовий порядок будівництва об'єктів і приймання їх в експлуатацію) суб'єктів будівництва – юридичних осіб та

фізичних осіб – суб'єктів господарювання, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених законодавством, будівельними нормами, державними стандартами і правилами.

Таким чином, варто констатувати, що держава здійснює покладені на неї функції управління усіма без винятку сферами суспільним життям, в тому числі у соціальній, культурній, промисловій, економічній, фінансовій, податковій та інших сферах суспільного життя. В цих сферах держава розробляє, приймає та реалізує певний напрям державної політики, кожний з яких ґрунтується на відповідних принципах, реалізується системою відповідних державних органів, спрямований на виконання поставлених завдань та досягнення визначеної мети. Таким чином, першооснова державного регулювання всіма сферами суспільного життя полягає в окремому напрямі державної політики, який розробляється, приймається, реалізується у кожний конкретний період часу.

Сьогодні реалії будівництва в Україні вказують на те, що цей процес є дуже кропітким та затратним для замовників, що обумовлено наявністю достатньо складного правового регулювання цієї діяльності, який

включає велику кількість дозвільних процедур та законодавчих обмежень, а тому існує гостра необхідність вжиття дієвих заходів для забезпечення неухильного виконання загальнообов'язкових приписів, які діють у цій важливій соціально-економічній галузі. Сучасні процеси державотворення в Україні свідчать про недостатнє врахування інтересів громадян органами влади. При цьому проблема полягає не тільки в слабкості впливу державних органів влади на прийняття державно-управлінських рішень у сфері будівництва, а й взагалі на ситуацію в країні. Державна політика у цій сфері має стати чіткою й дієвою, а державно-управлінські рішення оперативними й максимально ефективними.

Державна політика у сфері будівництва повинна включати такі ознаки: когерентність – узгодження усіх складових політики між собою, утворюючи одне організаційне ціле, одну систему, розвиток якої її визначає; ієрархічність – органи державної влади приймають рішення, передають їх «по вертикалі» для виконання за встановленою ієрархією повноважень; повноцінність – наявність комплексу засобів для прийняття рішень, їх виконання, коригування, залучення необхідних або додаткових ресурсів, оцінка реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Соціально-економічне становище України за 2021 рік. *Державна служба статистики України* : URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Буга В.В. Будівельна галузь як об'єкт адміністративно-правового дослідження. Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики: III міжнародна науково-практична конференція (Дніпро, 14 травня 2021 року). Дніпро, 2021. С. 78–80.
3. Резніченко В. О. Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері містобудування: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 194 с.
4. Organizational Information and Lending Data Appendixes. *Annual Report. 2020. The World Bank*: URL: <http://www.vsemirnyjbank.org/ua/about/annual-report>.
5. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ...док. юрид. наук. 12.00.07. Київ, 1999. 42 с.
6. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.
7. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу / Б. Гогвуд, Л. Ган ; пер. А. Олійник. Київ : Основи, 2004. 396 с.
8. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
9. Лопушанська О. В. Адміністративно-правове регулювання мовної політики в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 222 с.
10. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. URL: <http://www.viche.info/journal/2566/>.
11. Музичук О. М., Димидюк К. Д. Адміністративно-правові методи реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності. *Наше право*. 2022. № 2. С. 243–249. http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-2/NP_2022_2_243.pdf

12. Титаренко Т. Г. Поняття та сутність і зміст державної політики регулювання земельних відносин. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=873>
13. Застрожнікова І. В. Державна політика у галузі аграрної вищої освіти. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, менеджменту, обліку та права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 14 серп. 2018 р.) : у 3 ч. Полтава, 2018. Ч. 3. С. 36–38.
14. Шульга Н. Д. Характеристика базових понять феномена державна освітня політика. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 2. С. 150–157.
15. Дзевелюк М. В. Державна політика та функції сучасної держави: до проблеми взаємозв'язку. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. Т. 20. № 4. Р. 21–25.
16. Шумейко Т. А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2022. 504 с.
17. Буга В. В. Галузь будівництва як об'єкт державного регулювання. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнародної конференції (в авторській редакції) (Маріуполь, 24 верес. 2021 р.). Маріуполь, ДонДУВС. 2021 С. 200–202.
18. Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>.
19. Мерзляк А. В., Кравченко Т. В. Державна політика у сфері управління соціальними ризиками: сутність, формування та реалізація. *Держава та регіони*. 2011. № 1. С. 173–180.
20. Коршунова Н. В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2018. 240 с.
21. Дем'янчук О. П. «Державна політика» та «публічна політика» : варіант перехідного періоду. К., 2000. Т. 18 : *Політичні науки*. С. 31–36.
22. Коверзнев В. О. Сутність приватних і публічних правовідносин та принципи їх розмежування. Науково-практична Інтернет-конференція від 14 трав. 2013 р. URL: https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=508%3A270413-13&catid=66%3A1-0513&Itemid=82&lang=en

Дашковська А. В.,

здобувач кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ РАДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація. У статті пропонується до нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України слід відносити вплив з боку держави на суспільні відносини, що пов'язані з: визначенням місця даного органу в системі публічної адміністрації; реалізацією ним прав та обов'язків; визначенням меж його юрисдикції та компетенції; встановленням правил поведінки службових та посадових осіб даного органу; визначенням порядку взаємодії з іншими суб'єктами владних повноважень, фізичними та юридичними особами; встановлення рівня юридичної відповідальності при здійсненні державної політики у сфері національної безпеки та оборони.

Зазначається, що рівень забезпечення національної безпеки та обороноздатності України залежить від здатності сил безпеки та правоохоронних органів протистояти реальним і потенційним загрозам як воєнного так і невоєнного характеру. Разом з тим, ефективне та якісне виконання завдань та функцій щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності України певною мірою залежить від розвиненої нормативно-правової бази, тобто від наявності належного правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України. Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України повинно здійснюватися з метою: визначення питань національної безпеки та обороноздатності України, що потребують її забезпечення з боку Ради національної безпеки і оборони України; розмежування владних повноважень між Радою національної безпеки і оборони України та іншими державними органами; закріплення в законодавстві засад діяльності посадових осіб Ради національної безпеки і оборони України, а також засад відповідальності невиконання або неналежне виконання обов'язків у забезпеченні національної безпеки та обороноздатності України тощо.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, національна безпека, оборона, повноваження, компетенція

Dashkovska A. V. Legal regulation of the administrative and legal status of the National Security and Defense Council of Ukraine under the conditions of marital state

Abstract. The article suggests that the influence of the state on public relations related to: determination of the place of this body in the system of public administration should be attributed to the normative-legal regulation of the administrative-legal status of the National Security and Defense Council of Ukraine; his realization of rights and obligations; determining the limits of its jurisdiction and competence; establishment of rules of conduct for officials and officials of this body; determining the order of interaction with other subjects of authority, natural and legal entities; establishing the level of legal responsibility in the implementation of state policy in the field of national security and defense.

It is noted that the level of ensuring Ukraine's national security and defense capability depends on the ability of security forces and law enforcement agencies to resist real and potential threats of both a military and non-military nature. At the same time, the effective and high-quality performance of tasks and functions related to ensuring the national security and defense capability of Ukraine depends to a certain extent on the developed regulatory and legal framework, that is, on the presence of proper legal regulation of the administrative and legal status of the National Security and Defense Council of Ukraine. Normative and legal regulation of the administrative and legal status of the National Security and Defense Council of Ukraine should be carried out with the aim of: determining the issues of national security and defense capability of Ukraine that require its provision by the National Security and Defense Council of Ukraine; separation of powers between the National Security and Defense Council of Ukraine and other state bodies; enshrining in legislation the principles of activity of officials of the National Security and Defense Council of Ukraine, as well as the principles of responsibility for non-fulfilment or improper fulfillment of duties in ensuring the national security and defense capability of Ukraine, etc.

Key words: administrative and legal status, national security, defense, powers, competence.

Постановка проблеми. На даний час національна безпека та обороноздатність України є своєрідною характеристикою, а також необхідною умовою забезпечення життєдіяльності людини, суспільства та держави. Забезпечення національної безпеки та обороноздатності в умовах воєнного стану має розглядатися як невід'ємна частина державної політики. Тобто як один з основних напрямів діяльності правоохоронних органів держави та одна з найбільш важливих функцій її діяльності, що базується на загальних принципах, формах та методах управління безпекою та обороноздатністю держави.

Нормативно-правове регулювання діяльності Ради національної безпеки і оборони України має свої особливості, що залежать, в першу чергу, від характеру завдань та функцій, виконання яких покладається на неї щодо захисту прав, свобод та інтересів людини та громадянина, суспільства чи держави від загроз як воєнного так і невоєнного характеру.

Визначене у статті 3 Конституції України положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1], зобов'язує державу сформувати відповідну систему уповноважених правоохоронних органів, діяльність яких повинна бути пов'язана із забезпеченням безпеки та обороноздатності держави у період воєнного стану.

У контексті зазначеного великого значення набуває нормативно-правове регулювання діяльності Ради національної безпеки і оборони України як одного з важливих державних інститутів правоохоронних органів держави, який забезпечує її безпеки та обороноздатність. Сучасні складні процеси геополітичних змін та катаклізмів, а також зростання загроз національній безпеці України та її обороноздатності, поява нових видів посягань на територіальну цілісність та незалежність України зумовлюють виконання нових, багатопланових та складних завдань, які покладені державою на Ради національної безпеки і оборони України. Зазначене обумовлює утворення та коригування відповідних заходів щодо правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо розглядати саме поняття «правове регулювання», то науковці зазначають, що правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб. О. М. Мельник, визначає правове регулювання як здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку [2, с. 31].

О. Ф. Скакун, у свою чергу, розуміє правове регулювання як впорядкування суспільних відносин, юридичне закріплення цих відносин, охорона і розвиток, що забезпечуються за допомогою права та певної сукупності правових засобів [3, с. 529]. На відміну від зазначених науковців, А.Т. Козмюк вказує, що правове регулювання являє собою «...специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. Своєрідність правового регулювання полягає в тому, що воно, по-перше, відповідно до своєї соціальної природи є таким різновидом соціального регулювання, який має цілеспрямований, організований, результативний характер, а, по-друге, здійснюється за допомогою цілеспрямованої системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституційного утворення – регулятора» [4, с. 59].

С. В. Бобровник деталізує зміст даної категорії та визначає її як особливий різновид соціального регулювання, що: має визначений предмет, тобто сферу відносин, які усвідомлюються суб'єктами і мають для них і суспільства важливе значення; здійснюється нормативно закріпленими способами, які характеризують як активне право, так і пасивне право суб'єкта (дозволи), пасивний обов'язок вчиняти правомірні дії в інтересах уповноваженої сторони (зобов'язання); забезпечується певними методами, що координують дії учасників суспільних відносин, характеризуючи їх рівне становище у сфері права, або визначають їх субординаційну

підлеглість у процесі використання прав і вдосконалення обов'язків, підкреслюючи цим наявність в одного із суб'єктів владних повноважень; стосується діяльності визначених суб'єктів, якими можуть бути фізичні, посадові, юридичні особи, органи держави та держава в цілому; визначає межі державно-правового втручання у суспільні відносини, має цілеспрямований, організаційний та упорядкований характер; здійснюється за допомогою системи правових засобів, які в сукупності визначаються як механізм правового регулювання [5].

Виклад основного матеріалу. Розробці питань правового регулювання та його змісту приділяли свою увагу багато науковців, а обсяги даного дослідження, на жаль, не дозволяють розкрити позиції кожного з них. Багатьом з проаналізованих автором позицій притаманні спільні риси, зокрема більшість дослідників тим чи іншим чином вказують, що правове регулювання являє собою певного роду вплив на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою правових (юридичних) засобів і має своєю метою впорядкування цих відносин. Тому пропонується у контексті даного дослідження правове регулювання розглядати як владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, який здійснюється державою за допомогою всіх юридичних засобів та норм позитивного права, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав та обов'язків, встановлення певних дозволів та заборон, затвердження певних правових актів тощо [6].

Отже, однією з початкових, основних ланок правового регулювання є норми права, що складають основу, серцевину механізму правового регулювання [7, с. 19]. Норми права які спрямовані на регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України містяться у різних нормативно-правових актах, які пропонується розглянути системно. Нормативно-правові акти, що можуть мати відношення до адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України, можливо класифікувати за ієрархічним принципом: Конститу-

ція України; закони України; укази і розпорядження Президента України; акти Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим; постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України та інших органів державної влади; акти центральних та місцевих органів виконавчої влади; рішення органів місцевого самоврядування. Особливе місце в даній системі посідають рішення судових інстанцій, а також загальновизнані принципи та норми міжнародного права.

Одночасно суттєвим складником забезпечення безпеки суспільства та держави виступає інтерес, який асоціюється з певними життєво-важливими матеріальними благами, духовними та інтелектуальними цінностями. Разом з тим, існує свобода вибору засобів забезпечення безпеки, оскільки вольовий аспект, як один з елементів категорії «безпека», може бути використаний суб'єктами забезпечення безпеки без обмежень. Основним критерієм його всеосяжності може виступати тільки право. А тому слід констатувати, що право має одним з призначень визначення та регулювання тих загроз або негативних явищ, від яких необхідно убезпечити людину, суспільство чи державу, у тому числі і у сферах національної безпеки та обороноздатності.

Можливо зауважити, що сфера забезпечення національної безпеки та обороноздатності України має включати нормативно-правові акти у вигляді комплексного міжгалузевого законодавства, яке регулює та поєднує різні види суспільних відносин, що відносяться до окремих галузей права, до яких можуть відноситись такі, такі види галузей права як: конституційне, кримінальне, адміністративне, фінансове, цивільне тощо.

Основним у нормативно-правовому регулюванні адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України буде адміністративне право. Це пов'язано з тим, що мова йде про суспільні відносини (зокрема, адміністративно-правові), які виникають в результаті обов'язкової участі у цих відносинах суб'єкта, який наділений певними владними повноваженнями (органи державної влади, їх посадові особи) [8, с. 23]. Відповідно, адміністративне право належить до

галузей публічного права, оскільки є сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з державними або суспільними інтересами та побудовані на засадах влади та підпорядкування учасників цих відносин владним інституціям.

Отже, залучення такого широкого спектра галузей права, яке регулює (організацію управління) діяльність Ради національної безпеки і оборони України, зумовлене широким спектром її діяльності, які мають важливе значення у зазначеній сфері. Крім того, необхідність взаємоузгодження різних галузей права й комплексність і системність є найважливішими характеристиками положень правових норм у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Сутність нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України полягає у створенні системи суспільних відносин, що визначаються державою за допомогою права та правових засобів, юридичне закріплення таких відносин, їх охорона і розвиток, для забезпечення захищеності найбільш важливих інтересів людини та громадянина, суспільства, а також держави від загроз та ризиків воєнного та невоєнного характеру. Загалом, відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» включає в себе з чотири взаємопов'язаних елементи: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки [9].

Саме ж нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України забезпечується значною кількістю нормативно-правових актів, до яких відносяться: Конституція України, закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, а також міжнародні договори. Особливістю нормативно-правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України є те, що значна кількість нормативно-правових актів безпосередньо не присвячені

даному питанню, проте вони містять окремі положення, що у свою чергу здійснюють вплив у досліджуваній сфері.

При дослідженні правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України особливе місце посідає Конституція України. Так у статтях 3 та 17 Конституції України зазначається про основні засади охорони та захисту права і свободи людини, також їх гарантії, що виступає конституційною основою забезпечення національної безпеки України [1]. Ці положення виступають закріпленням однієї з найважливіших функцій держави, а також правовою підставою діяльності усіх правоохоронних органів, щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави.

Одночасно, слід враховувати, що конституційні норми завжди розвиваються та конкретизуються у законодавстві. Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України, крім Конституції України, відповідно забезпечується законами.

Закони України являються нормативно-правовими акти вищої юридичної сили, які врегульовують найважливіші групи суспільних відносин шляхом встановлення загальнообов'язкових правил. Правовими нормами значної кількості законодавчих актів визначаються засади діяльності публічної адміністрації.

Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України також забезпечується указами і розпорядженнями Президента України. Переважна більшість даних документів стосуються питань організаційно-розпорядчого характеру та безпосередньо не впливають на регулювання державної політики, однак деякі з них мають певне значення щодо досліджуваного питання. В першу чергу це нормативно-правові акти Президента України, що стосуються питань національної безпеки та оборони України.

До таких нормативно-правових актів можливо віднести наступні Укази Президента:

«Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [10]; «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 року № 65/2022 [11]; «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань» від 24 лютого 2022 року № 66/2022 [12], а також ті, якими вводяться і дію окремі рішення Ради національної безпеки і оборони України, наприклад: «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» від 19 березня 2022 року № 152/2022 [13] чи «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Щодо результатів оперативних обстежень об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та вирішення проблемних питань щодо укриття населення» від 26 червня 2023 року № 353/2023 [14].

Відносно постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України можливо зазначити, що їх роль зводиться до конкретизації окремих положень, які містяться у законодавстві, та опосередковано впливають на адміністративно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. Умовно їх можливо поділити на три групи, що стосуються: безпосередньо даного органу, порядку його діяльності в окремих вузько визначених сферах публічного адміністрування, загальних питань діяльності усіх органів виконавчої влади.

Окрім зазначених нормативно-правових актів, у системі правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України посідають норми міжнародного права. Сюди відносяться як загальноновизнані принципи міжнародного права так і окремі міжнародні договори, що укладаються від імені України у сфері гуманітарного права. Переважно мова йде про документи які визначають закони і звичаї ведення війни або спрямовані на забезпечення основних прав та свобод людини у період воєнного стану, або ті що пов'язані з встановленням міжнародних гарантій та стандартів у сфері безпеки.

Висновки. Таким чином, до нормативно-правового регулювання адміністративно-пра-

вового статусу Ради національної безпеки і оборони України слід відносити вплив з боку держави на суспільні відносини, що пов'язані з: визначенням місця даного органу в системі публічної адміністрації; реалізацією ним прав та обов'язків; визначенням меж його юрисдикції та компетенції; встановленням правил поведінки службових та посадових осіб даного органу; визначенням порядку взаємодії з іншими суб'єктами владних повноважень, фізичними та юридичними особами; встановлення рівня юридичної відповідальності при здійсненні державної політики у сфері безпеки та оборони.

Необхідно зауважити, що рівень забезпечення національної безпеки та обороноздатності України залежить від здатності сил безпеки та правоохоронних органів протистояти реальним і потенційним загрозам як воєнного так і невоєнного характеру. Разом з тим, ефективно та якісне виконання завдань та функцій щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності України певною мірою залежить від розвиненої нормативно-правової бази, тобто від наявності належного правового регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України. Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового статусу Ради національної безпеки і оборони України повинно здійснюватися з метою:

1) визначення питань національної безпеки та обороноздатності України, що потребують її забезпечення з боку Ради національної безпеки і оборони України;

2) розмежування владних повноважень між Радою національної безпеки і оборони України та іншими державними органами, їх посадових та службових осіб, уповноважених на виконання функцій держави щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності України, захисту прав і свобод людини та громадянина. Існує потреба у чіткому визначенні прав та обов'язків конкретних посадових осіб Ради національної безпеки і оборони України щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності, забезпечення верховенства права, публічної безпеки та правопорядку в державі, а також регулювання превентивних заходів та засобів

примусу, що можуть застосовуватись з боку цього органу;

3) закріплення в Основному Законі, інших законах України та підзаконних нормативно-правових актах засад діяльності посадових

осіб Ради національної безпеки і оборони України, а також засад відповідальності невиконання або неналежне виконання обов'язків у забезпеченні національної безпеки та обороноздатності України тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2004. 186 с.
3. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков : Консум. Ун-т внутр. дел. 2000. 704 с.
4. Козмюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 Харків, нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 408 с.
5. Бобровник С.В. Колізійні норми як засіб удосконалення сучасного законодавства. Парламентаризм в Україні: теорія та практика: *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України*. Київ, 2001. С. 497–498.
6. Соловійов В.М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 3 (23). С. 27–33.
7. Бойко І.В. Правове регулювання поліцейської діяльності в Україні. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2. С. 17–24.
8. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. Адміністративне право України: основні поняття: навч. посіб. ; за заг. ред. І.П. Голосніченка. Київ : ГАН, 2005. 232 с.
9. Про національну безпеку України: Закону України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради* від 03.08.2018. № 31. Ст. 241.
10. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
11. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 65/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/652022-41653>
12. Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 66/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66/2022#Text>
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 березня 2022 р. № 152/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152/2022#Text>
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Щодо результатів оперативних обстежень об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та вирішення проблемних питань щодо укриття населення» : Указ Президента України від 26 червня 2023 р. № 353/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353/2023#Text>

УДК 342.727:070.11:340.11(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.9>

Ніцевич О. В.,
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ГАРАНТІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Визначено, що Верховна Рада України, як законодавчий орган приймає Закони України та постанови. Вона проводить парламентські слухання за допомогою яких відбувається активізація нормотворчої діяльності органів виконавчої влади на основі наданих рекомендацій і пропозицій. Особливо визначено, що при Верховній Раді України створений інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, акти якого мають індивідуальний або рекомендаційний чи роз'яснювальний характер. Схарактеризовано акти Президента України та Кабінету Міністрів України як суб'єктів нормотворчої діяльності у сфері гарантування професійної діяльності журналістів в Україні, захисту та забезпечення їхніх професійних прав. Уточнюється, що найбільшу кількість нормативно-правових актів у досліджуваній площині видають міністерства та центральні органи виконавчої влади.

Звернено увагу на гарантії професійної діяльності журналістів в Україні, які об'єктивуються у межах міжнародних актів та у випадку офіційного визнання юридичної сили становлять об'єднану з національними складову вітчизняного медійного, інформаційного, трудового, соціального іншого законодавства України.

Визначено, що окрему ланку з таких займають акти рекомендаційного характеру, які також просувають ідею дотримання прав і свобод журналістів. Уточнюється, що попри те, що ці акти не мають регуляторного характеру, вони впливають на формування суспільної думки та стимулюють міжнародні організації до прийняття міжнародних документів.

Узагальнюється, що гарантії професійної діяльності журналістів в Україні об'єктивуються у межах: 1) системи нормативно-правових актів, які встановлюють загальні гарантії щодо дотримання і захисту основних прав і свобод як людини і громадянина, так і професійних журналістів від посягань на свободу висловлювання думок, отримання інформації, від переслідування за висловлювання ідей тощо; 2) системи нормативно-правових актів, які встановлюють конкретні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні, деталізуючи їхні професійні права, умови праці та рамки правової поведінки осіб, взаємодіючих з журналістами під час реалізації ними їхнього соціального призначення; 3) системи рекомендаційних актів, які покликані просувати та зміцнювати механізми забезпечення свободи слова, захист прав журналістів та розвиток демократії загалом.

Ключові слова: гарантії, журналіст, ЗМІ, медіа, нормативно-правові акти, обмеження, професійна діяльність журналіста, система норм.

Nitsevych O. V. Regulatory and legal acts determining the guarantees of the professional activities of journalists in Ukraine

Abstract. It was determined that the Verkhovna Rada of Ukraine, as a legislative body, adopts Laws of Ukraine and resolutions. It conducts parliamentary hearings with the help of which there is an intensification of the rule-making activity of the executive authorities on the basis of the provided recommendations and proposals. It is separately determined that the institute of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights has been established under the Verkhovna Rada of Ukraine, whose acts are of an individual or advisory or explanatory nature. The acts of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine as subjects of rule-making activity in the sphere of guaranteeing the professional activity of journalists in Ukraine, protecting and ensuring their professional rights are characterized. It is specified that the largest number of normative legal acts in the studied area are issued by ministries and central executive bodies.

Attention is drawn to the guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine, which are objectified within the framework of international acts and, in the case of official recognition of legal force, constitute a combined with national components of the domestic media, information, labor, social and other legislation of Ukraine.

It was determined that a separate link among these is occupied by acts of a recommendatory nature, which also promote the idea of observing the rights and freedoms of journalists. It is clarified that despite the

fact that these acts are not of a regulatory nature, they influence the formation of public opinion and stimulate international organizations to adopt international documents.

It is summarized that the guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine are objectified within the limits of: 1) the system of normative legal acts, which establish general guarantees regarding the observance and protection of the basic rights and freedoms of both a person and a citizen, as well as professional journalists from encroachments on freedom of expression, obtaining information, from persecution for expressing ideas, etc.; 2) the system of normative legal acts that establish specific guarantees of the professional activity of journalists in Ukraine, detailing their professional rights, working conditions and the framework of legal behavior of persons interacting with journalists during the implementation of their social purpose; 3) systems of recommendatory acts, which are designed to promote and strengthen mechanisms for ensuring freedom of speech, protection of journalists' rights, and the development of democracy in general.

Key words: *guarantees, journalist, mass media, media, legal acts, restrictions, journalist's professional activity, system of norms.*

Постановка проблеми. Гарантії професійної діяльності журналістів в Україні мають обов'язковий нормативний вияв. Як правило, нормативним виявом є закріплення певного правила чи стандарту у межах правові норми, які розуміють члени групи, і які скеровують та/або обмежують соціальну поведінку (Cialdini & Trost, 1998, p. 152) [1]. Систему таких норм зазвичай об'єктивують через нормативно-правові акти, які як основне джерело права пронизують усі сфери життєдіяльності людини й функціонування держави [2, с. 128].

Як уточнює Л. Андрусів, національна правова система характеризується активним прийняттям нормативно-правових актів різної юридичної сили, хоча науковці вже більше ніж десять років говорять про те, що кількістю нормативно-правового матеріалу не можна замінити його якість [3, с. 128]. Власне тому і маємо, що гарантії професійної діяльності журналістів в Україні розпорошені по низці з таких.

Тому **метою цієї статті** є систематизація гарантій професійної діяльності журналістів за критерієм їхньої нормативної об'єктивізації.

Стан опрацювання проблематики. Правові аспекти здійснення журналістської діяльності загалом є предметом вивчення таких вчених як: І. Пелех, В. Шишко, О. Поклонська, К. Шустрова, Л. Імбіровська-Сиваківська тощо. Водночас кримінально-правові та процесуальні гарантії законної професійної діяльності журналістів вивчали І. Грицюк та Ю. Сілаєв; окремі аспекти правового регулювання діяльності журналістів щодо запобігання перешкоджанню їх законній професійній діяльності – О. Колб та І. Заєць; злочини проти професійної діяльності журналіс-

тів в Україні – К. Буряк; нормативно-правові засади міжнародної діяльності журналіста – Ю. Полякова та М. Олашин. Кожен із вказаних вчених так чи інакше розкривав нормативно-правові акти, які визначають гарантії професійної діяльності журналістів в Україні, однак в обмеженому їхньому вивченні, адже здійснювався їх розгляд з позиції потреб конкретного наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розпочати слід з того, що нормативно-правові акти, які визначають гарантії професійної діяльності журналістів в Україні формують певну систему, яка включає акти різної юридичної сили й різних суб'єктів правотворчості [2, с. 128].

Зокрема Верховна Рада України, як законодавчий орган приймає наступні нормативно-правові акти: Закони України (наприклад, «Про медіа», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання додаткових гарантій захисту працівникам засобів масової інформації, які працюють у районах ведення воєнних (бойових) дій та/або на тимчасово окупованих територіях України» тощо) та постанови (наприклад, «Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану»). Окрім того, Верховна Рада України проводить парламентські слухання під час яких відбувається розгляд актуальних питань або законопроектів із залученням експертів та громадськості. Уточнимо, що відповідальні профільні комітети після проведення парламентських слухань мають підготувати висновки, аналітичні матеріали

та проекти постанов щодо схвалення прийнятих рекомендацій на парламентських слуханнях. Постанови Верховної Ради про рекомендації парламентських слухань містять в собі: схвалення рекомендацій, доручення органам виконавчої влади для реалізації відповідних рекомендацій, доручення профільному комітету та міністерству забезпечити контроль за виконанням рішень постанови, доручення парламентській службі про випуск довідкових матеріалів з обраного питання [3]. Можна стверджувати, що за допомогою цієї форми діяльності парламенту відбувається активізація нормотворчої діяльності органів виконавчої влади на основі наданих рекомендацій і пропозицій. Так, за результатами парламентських слухань «Безпека діяльності журналістів в Україні: стан, проблеми і шляхи їх вирішення» [4], були схвалені рекомендації для основних суб'єктів, які зобов'язані сприяти забезпеченню дотримання гарантій професійної діяльності журналістів.

Також при Верховній Раді України створений інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, обов'язком якого є здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статті 101 Конституції України. З цією метою Уповноважений має право видавати акти реагування. Ці акти можуть бути двох видів. Перший вид, це Конституційне подання Уповноваженого – акт реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції України. А другий – подання Уповноваженого, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина [5]. Як приклад, Уповноважений Верховної Ради України з прав

людини Л. Денісова відреагувала на напад на журналістів видання «Українська правда», що стався на території аеропорту м. Дніпро, коли невідомі, погрожуючи ножом, забрали телефон у оператора і вимагали пароль, щоб видалити відеозапис. Як зазначила Уповноважений, застосування сили щодо працівників ЗМІ та перешкоджання журналістській діяльності є абсолютно неприпустимими та несумісними з принципами демократії. Тому Уповноважений звернулася до голови Національної поліції України та Генерального прокурора провести прозоре розслідування [6].

Також Уповноважений може надавати рекомендації та коментарі щодо певних актів, що видає Верховна Рада України. Зокрема «Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації» розроблено за фінансової підтримки Європейського Союзу та Ради Європи, які працюють разом для підтримки свободи медіа в Україні, що має на меті зміцнити роль медіа, їхню свободу та безпеку, а також суспільне мовлення як інструментів для досягнення консенсусу в українському суспільстві [7]. Означений документ складається з чотирьох розділів, що висвітлюють рекомендації запитувачу публічної інформації, розпоряднику такої інформації, механізм оскарження дій або бездіяльності останніх, а також зразки запитів, позовних заяв та інших документів.

Своєю чергою, наприклад, у роз'ясненнях про забезпечення гарантій діяльності журналістів міститься інформація про участь журналістів у наблизені перемоги та забезпечення гарантій їх діяльності [8]. Зокрема уточнюється, що: «паспорт громадянина іншої держави – не захищає медійника від полону» або «міжнародне гуманітарне право – визнає дві категорії журналістів, які працюють у зонах збройного конфлікту: 1) воєнні кореспонденти, акредитовані при збройних силах – це журналісти, що супроводжують збройні сили (прикомандировані до збройних сил (акредитовані) журналісти, висловлюючись сучасною термінологією), в результаті чого виникає їх формальний зв'язок зі збройними силами. Не є безпосередньою участю у воєнних діях здій-

снення журналістами професійної діяльності, включаючи поширення матеріалів пропагандистського характеру, а також самооборона; 2) незалежні журналісти, які відрізняються від «воєнних кореспондентів, акредитованих при збройних силах» відсутністю формального зв'язку зі збройними силами (прикомандування, акредитація) [8].

Наступний суб'єкт правотворчості – це Президент України, який видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [9]. Щодо сфери медіа, а саме – гарантій професійної діяльності журналістів, то Президент України може встановлювати додаткові пільги та заохочення (наприклад, Указ Президента України від 1 грудня 2022 року № 811/2022 «Про призначення стипендій Президента України дітям журналістів, які загинули у зв'язку з виконанням професійних обов'язків» [10]); створювати інституційні органи захисту та затверджувати положення про їхню діяльність (наприклад, Указ Президента України від 6 листопада 2019 року № 808/2019 «Про Раду з питань свободи слова та захисту журналістів» та затвердження «Положення про Раду з питань свободи слова та захисту журналістів» [11]).

Кабінет Міністрів України – як вищий орган виконавчої влади також наділений повноваженнями видавати постанови і розпорядження. Прикладом нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів у сфері гарантування професійної діяльності журналістів є Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1038 «Про умови оплати праці журналістів державних і комунальних суб'єктів у сфері медіа», якою встановлений перелік посад журналістів державних і комунальних суб'єктів у сфері медіа, які прирівнюються до посад керівних працівників, спеціалістів секретаріату (апарату) відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування [12] та «Про Порядок виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або поранення (контузії, травми або каліцтва) журналіста під час виконання ним професійних обов'язків» [13], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 листопада 2016 року № 776.

Найбільшу кількість нормативно-правових актів в аналізованій сфері видають міністерства та центральні органи виконавчої влади. Так, наприклад, Бюро економічної безпеки [14], Міністерство внутрішніх справ України [15], Центральна виборча комісія [16], Міністерство оборони України [17] прийняли порядки щодо акредитації журналістів. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України розробило і затвердило наказом від 22 березня 2023 року № 95 «Порядок підготовки та внесення подання для видачі посвідки на тимчасове проживання в Україні іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації» [18].

З усім тим, необхідно уточнимо, що загалом гарантії професійної діяльності журналістів в Україні об'єктивуються також у межах міжнародних актів, які у випадку офіційного визнання юридичної сили становлять об'єднану з національними складову вітчизняного медійного, інформаційного, трудового, соціального іншого законодавства України.

Зокрема, як приклад, у 2009 році Рада Європи розробила перший обов'язковий міжнародний документ, який визнає право на доступ до офіційних документів, якими володіють органи державної влади – Конвенцію про доступ до офіційних документів (Конвенцію Тромсо). Конвенція юридично закріплює право на доступ до офіційних документів та містить мінімальний набір стандартів, яких необхідно дотримуватися під час обробки запитів на доступ до інформації, а також процедури перегляду ухвалених рішень. Конвенцію підписали 17 держав, і знаковим є те, що саме Україна стала десятою країною, яка ратифікувала Конвенцію і запустила її в дію. 1 грудня 2020 року Конвенція набула чинності. На основі перелічених вище стандартів, Європейський суд з прав людини напрацював вже доволі багату практику у сфері доступу до публічної інформації, визначивши у 2016 році чотири порогові критерії, за якими обмеження доступу до публічної інформації може визнаватись втручанням у реалізацію свободи вираження поглядів, гарантованою

статтю 10 Європейської конвенції з прав людини [7].

Своєю чергою, Міжнародне гуманітарне право встановлює основну міжнародно-правову базу, яка регулює діяльність журналістів у збройних конфліктах. Статус військових кореспондентів визначається Третьою Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 року, яка передбачає, що військові кореспонденти, взяті в полон під час роботи в зонах конфлікту, вважаються військовополоненими [19]. Такі журналісти захищені статтею 4 Третьою Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Це положення підтверджено в Додатковому протоколі I до Женевської конвенції про захист жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. [20]. Крім того, захист міжнародного гуманітарного права було поширено на інші категорії журналістів, які не акредитовані збройними силами [21].

В Конвенції про захист цивільного населення під час війни [22], закріплено наступні гарантії, які поширюються і на журналістів: заборона насилля над життям й особистістю; заборона захоплення у заручники; заборона наруги над людською гідністю; заборона засудження та застосування покарання без судового рішення; заборона примусової мобілізації стороною, яка окупувала території; забезпечення основоположних прав (лікування, харчування, житло тощо); компенсація моральної та майнової шкоди, а також шкоди для здоров'я, завданої під час війни (поранення, каліцтво, смерть особи) [23].

Окремо слід вказати про Стандарти Ради Європи у сфері медіа. Зокрема європейська спільнота переконана, що для процвітання якісної журналістики уряди повинні захищати і сприяти свободі вираження і забезпечувати сприятливе середовище для свободи медіа і плюралізму, відповідно до наявних рекомендацій Комітету Міністрів ЄС, а також декларацій, зокрема: Рекомендація CM/Rec(2018)1 [24] щодо плюралізму ЗМІ та прозорості медіавласності; Рекомендація CM/Rec(2018)2 [25] щодо ролей та обов'язків інтернет-посередників; Рекомендація CM/Rec(2018)7 [26] щодо керівних принципів поваги, захисту та дотримання прав дитини в цифровому середо-

вищі; Рекомендація CM/Rec(2016)1 [27] щодо захисту та просування права на свободу вираження та права на приватне життя стосовно мережевого нейтралітету; Рекомендація CM/Rec(2016)4 [28] щодо захисту журналістики та безпеки журналістів та інших суб'єктів медіа; Рекомендація CM/Rec(2016)5 [29] щодо свободи Інтернету; Рекомендація CM/Rec(2011)7 [30] щодо нового поняття ЗМІ; Рекомендація CM/Rec(2007)3 [31] щодо повноважень суспільного мовлення в інформаційному суспільстві; Рекомендація Rec(2000)23 [32] про незалежність та функції регуляторних органів у секторі телерадіомовлення; Декларація про фінансову стійкість якісної журналістики в цифрову еру (13 лютого 2019 року) [33]; Декларація про роль суспільних медіа у просуванні соціальної згуртованості та міжкультурного діалогу (11 лютого 2009 року) [34; 35] тощо.

Усі вище зазначені документи акцентують увагу на необхідності підвищення професіоналізму, так як краща журналістика та зусилля щодо перевірки фактів, залучення аудиторії, прозорість та підвищення рівня підзвітності у медіа-організаціях та інтернет-посередниках можуть сприяти відновленню/встановленню довіри та здорових відносин між медіасуб'єктами та громадськістю. Крім того, робота в цифровому середовищі повинна послідовно регулюватися чіткими правовими та етичними стандартами, зокрема щодо використання контенту, створеного користувачами, персональних даних користувачів, відстеження, прав авторів та поваги до конфіденційності [35].

Водночас цими та іншими актами встановлено, що: «одержання інформації з різних джерел гарантує можливість мати повну інформацію»; «плюралізм ЗМІ є гарантованим»; «потрібно не тільки гарантувати свободу ЗМІ, а й забезпечити свободу всередині ЗМІ, уникаючи внутрішнього тиску»; «свобода вираження для журналістів є основоположною гарантією, адже вони є останнім джерелом інформації»; «має бути баланс між правом на повагу до приватного життя і свободою вираження поглядів», «журналістам необхідно гарантувати пристойну оплату, належні умови й засоби для діяльності»; «для гаран-

тування прозорості ЗМІ необхідно дати змогу державам-членам обмінюватися інформацією»; «прозорість у питаннях подачі заяв на використання каналів мовлення може гарантуватися включенням до національного законодавства положень, що зобов'язуватимуть заявників на право використання каналів теле й радіомовлення надавати установі або органу влади, уповноваженому давати дозвіл на діяльність каналу, інформацію, яка є досить широкою за обсягом і цілком конкретно за змістом»; «прозорість у секторі преси може бути гарантована завдяки включенню до національного законодавства положень, що зобов'язують органи преси розкривати інформацію, яка є досить широкою за обсягом і конкретно за змістом»; «непорушність і стабільність громадського мовлення з метою дати йому можливість працювати й далі на благо суспільства має бути гарантованою»; «держава зобов'язана гарантувати мовникам громадського сектора мовлення безпеку та відповідні засоби, необхідні для виконання їхніх завдань (зокрема вставляючи надійні рамки фінансування)»; «державичлени визнають, що журналісти мають незаперечні підстави вільно здійснювати права й основні свободи людини, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ) і відповідними протоколами до неї, а також міжнародними документами, Стороною яких вони є, в т. ч.: а) право кожної людини на пошук, передавання й одержування інформації та ідей, незалежно від кордонів; б) право кожної людини на законну свободу пересування й свободу вибору місця проживання в межах території держави, а також право залишати країну; с) право кожної людини на повагу таємниці її листування в різних його формах»; «системи акредитації для журналістів слід впроваджувати виключно в тих межах, яких вимагає особлива ситуація»; «правові рамки, які регулюють діяльність організацій громадського телерадіомовлення, мають гарантувати, що єдиними органами, відповідальними за їхню повсякденну діяльність, є органи управління цих організацій»; «сплата внесків або ліцензійного платежу має відбуватися таким чином, щоб гарантувати організації громадського телерадіомовлення безперерв-

ність діяльності й дати можливість здійснювати довгострокове планування»; «Державичлени мають розглянути можливі заходи, які забезпечать громадськості доступ до різноманітного змістового наповнення ЗМІ, що відображає різні політичні та культурні погляди, пам'ятаючи при цьому про важливість гарантувати ЗМІ редакційну незалежність, а також про важливість, яку можуть мати заходи, що добровільно вживаються самими засобами масової інформації» [36] тощо.

Досить умовно, однак окрему ланку з таких займають акти рекомендаційного характеру, які також просувають ідею дотримання прав і свобод журналістів. Попри те, що ці акти не мають регуляторного характеру, вони впливають на формування суспільної думки та стимулюють міжнародні організації до прийняття міжнародних документів.

Так, у 2002 році міжнародною неурядовою організацією «Репортери без кордонів» була видана Хартія з безпеки журналістів, які працюють у зонах бойових дій і небезпечних зонах. У Хартії зазначалось, що міжнародне право не гарантує достатньої безпеки журналістів у небезпечних ситуаціях [37]. Документ містить положення про необхідність впізнаної у світі уніформи та визначення гарантій безпеки працівників ЗМІ під час збройних конфліктів [21].

Аналогічні документи мають місце і на національному рівні. Зокрема, як приклад, Національною спілкою журналістів України розроблено Етичний кодекс українського журналіста, свідоме порушення норм якого є абсолютно несумісним з професійною журналістикою, піддається громадському осуду, може бути підставою для позбавлення прес-карти чи членства в професійних спілках та Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Його положеннями, наприклад, встановлено, що: «журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини. При цьому не виключається його право на журналістське розслідування, пов'язане з тими або іншими подіями і фактами, якщо суспільна значущість інформації, яка збирається і поширюється журналістом, є вищою, ніж приватні інтереси особи» [38].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість узагальнити, що гарантії професійної діяльності журналістів в Україні об'єктивуються у межах:

1) системи нормативно-правових актів, які встановлюють загальні гарантії щодо дотримання і захисту основних прав і свобод як людини і громадянина, так і професійних журналістів від посягань на свободу висловлювання думок, отримання інформації, від переслідування за висловлювання ідей тощо;

2) системи нормативно-правових актів, які встановлюють конкретні гарантії професійної діяльності журналістів в Україні, деталізуючи їхні професійні права, умови праці та рамки правової поведінки осіб, взаємодіючих з журналістами під час реалізації ними їхнього соціального призначення;

3) системи рекомендаційних актів, які покликані просувати та зміцнювати механізми забезпечення свободи слова, захист прав журналістів та розвиток демократії загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Thomas Hanitzsch. Professional Identity and Roles of Journalists. *Oxford University Press*, 2017. URL: <https://oxfordre.com/communication/display/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-95>

2. Андрусів К. Теоретико-правові засади системи нормативно-правових актів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 128–131. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/4/27.pdf>

3. Константи́нівська А. Нормативно-правове та організаційне регулювання парламентських слухань. *Громадянська мережа ОПОРА* : [сайт]. URL: <https://rada.oporaua.org/analityka/a-iak-u-nykh/19780-normatyvno-pravove-ta-orhanizatsiine-rehuliuвання-parlamentskykh-slukhan>

4. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Безпека діяльності журналістів в Україні: стан, проблеми і шляхи їх вирішення» : постанова Верховної Ради України від 14 січ. 2020 р. № 456-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-IX#Text>

5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. № 776/97-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Уповноважений засуджує напад на журналістів видання «Українська правда» та звертається до правоохоронних органів провести прозоре розслідування. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* : [сайт]. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-zasudzhuye-napad-na-zhurnalistiv-vidannya-ukrayinska-pravda-ta-zvertayetsya-do-pravoohoronnih-organiv-provesti-prozore-rozsliduvannya

7. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації / [Т. Олексюк, Л. Опришко, Х. Буртник, В. Барвіцький, О. Кабанов]. Рада Європи, 2020. 336 с. URL: <https://rm.coe.int/recomendations-final-10-02-21/1680a165f7>

8. Роз'яснення про забезпечення гарантій діяльності журналістів. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* : [сайт]. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/rozyasnennya-pro-zabezpechennya-garantij-diyalnosti-zhurnalistiv

9. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

10. Про призначення стипендій Президента України дітям журналістів, які загинули у зв'язку з виконанням професійних обов'язків : указ Президента України від 01 груд. 2022 р. № 811/2022. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2022#Text>

11. Про Раду з питань свободи слова та захисту журналістів : указ Президента України від 06 листоп. 2019 р. № 808/2019. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2019#Text>

12. Про умови оплати праці журналістів державних і комунальних суб'єктів у сфері медіа : постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2016 р. № 1038. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1038-2016-%D0%BF#Text>

13. Про затвердження Положення про міжвідомчу комісію з питань виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або поранення (контузії, травми або каліцтва) журналіста під час виконання ним професійних обов'язків : наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України

від 16 груд. 2016 р. № 232. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0041-17#Text>

14. Про затвердження Інструкції про порядок акредитації журналістів, працівників засобів масової інформації в Бюро економічної безпеки України : наказ Бюро економічної безпеки від 06 жовт. 2022 р. № 277. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-22#Text>

15. Про затвердження Інструкції про порядок акредитації журналістів, працівників засобів масової інформації в Національній гвардії України : наказ МВС України від 16 верес. 2022 р. № 586. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1162-22#Text>

16. Про порядок акредитації журналістів, працівників засобів масової інформації при Центральній виборчій комісії : постанова Центрвиборчкома від 31 груд. 2018 р. № 275. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275359-18#Text>

17. Про затвердження Інструкції про порядок допуску журналістів, працівників засобів масової інформації на об'єкти системи Міністерства оборони України : наказ Міноборони України від 08 лют. 2022 р. № 36. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-22#Text>

18. Про затвердження Порядку підготовки та внесення подання для видачі посвідки на тимчасове проживання в Україні іноземцям та особам без громадянства, які прибули в Україну для роботи кореспондентом або представником іноземних засобів масової інформації : наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 берез. 2023 р. № 95. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0732-23#Text>

19. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : підписана 12 серп. 1949 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

20. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : прийнятий 08 черв. 1977 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

21. Кірик А. Ю. Правовий статус журналістів під час збройних конфліктів. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 374–379. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/1_2023/53.pdf

22. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : підписана 12 серп. 1949 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

23. Філатов В. Гарантії захисту журналістів в умовах воєнних дій. *Правозахисна група «СІЧ»* : [сайт]. URL: <https://sich-pravo.org/garantiyi-zahystu-zhurnalistiv-ta-chleniv-yihnih-simej-v-umovah-voyennyh-dij/>

24. Recommendation CM/Rec(2018)1[1] of the Committee of Ministers to member States on media pluralism and transparency of media ownership (Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e13

25. Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries (Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e14

26. Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to member States on Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment (Adopted by the Committee of Ministers on 4 July 2018 at the 1321st meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016808b79f7

27. Recommendation CM/Rec(2016)1 of the Committee of Ministers to member States on protecting and promoting the right to freedom of expression and the right to private life with regard to network neutrality (Adopted by the Committee of Ministers on 13 January 2016, at the 1244th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c1e59

28. Recommendation CM/Rec(2016)4[1] of the Committee of Ministers to member States on the protection of journalism and safety of journalists and other media actors (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016806415d9

29. Recommendation CM/Rec(2016)5[1] of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies) URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016806415fa

30. Recommendation CM/Rec(2011)7 of the Committee of Ministers to member states on a new notion of media (Adopted by the Committee of Ministers on 21 September 2011 at the 1121st meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc2c0

31. Recommendation CM/Rec(2007)3 of the Committee of Ministers to member states on the remit of public service media in the information society (Adopted by the Committee of Ministers on 31 January 2007 at the 985th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d6bc5

32. Recommendation Rec(2000)23 of the Committee of Ministers to member states on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector (Adopted by the Committee of Ministers on 20 December 2000 at the 735th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804e0322

33. Declaration by the Committee of Ministers on the financial sustainability of quality journalism in the digital age – Decl(13/02/2019)2. Committee of Ministers of the Council of Europe (2019). URL: <https://edoc.coe.int/en/media/7917-declaration-by-the-committee-of-ministers-on-the-financial-sustainability-of-quality-journalism-in-the-digital-age-decl130220192.html>

34. Declaration of the Committee of Ministers on the role of community media in promoting social cohesion and intercultural dialogue, adopted on 11 February 2009. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/news-media/-/asset_publisher/Mo0WV0OwvbhA/content/declaration-of-the-committee-of-ministers-on-the-role-of-community-media-in-promoting-social-cohesion-and-intercultural-dialogue-adopted-on-11-februar

35. Recommendation CM/Rec(2022)4 of the Committee of Ministers to member States on promoting a favourable environment for quality journalism in the digital age (Adopted by the Committee of Ministers on 17 March 2022 at the 1429th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=0900001680a5ddd0

36. Стандарти Ради Європи у сфері медіа. Законодавчий бюлетень. IREX U Media, 2005. 88 с. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/R_E_final.pdf

37. Charter for the Safety of Journalists Working in War Zones or Dangerous Areas. Human Rights Education Associates. URL: <https://hrea.org/resources/charter-for-the-safety-of-journalists-working-in-war-zones-or-dangerous-areas/>

38. Етичний кодекс українського журналіста. *Національна спілка журналістів України* : [сайт]. URL: <https://nsju.org/spilka/dokumenti/#1642060895505-0c2d8311-e930>

УДК 346.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.10>

Линник О. А.,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. В статті розглянуто публічне адміністрування інвестицій в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.

Якість управління державними інвестиціями була та поки що залишається невисокою, а до недоліків національної системи управління державними інвестиціями слід віднести: відсутність стратегічного планування суспільних інвестицій на загальнодержавному рівні, що ускладнює визначення пріоритетів та робить процес відбору інвестиційних проектів уразливим до впливу лобістських атак і кулуарних домовленостей; брак єдиних процедур розгляду й відбору інвестиційних проектів, які фінансуються з державного бюджету, що впливає на обґрунтованість відповідних рішень та можливість завершення й повноцінного функціонування таких проектів у майбутньому; відсутність єдиної, деталізованої методології розроблення проектів щодо їх оцінки, що обумовлює низьку інституційну спроможність проведення останньої та аналогічний фаховий рівень державних службовців у інвестиційній сфері; незадовільні моніторинг і контроль показників реалізації проектів на центральному рівні, несформованість єдиної бази даних інвестиційних проектів, що знижує прозорість інвестиційного процесу та ефективність державних інвестицій; недостатнє ресурсне забезпечення системи координації управління державними інвестиціями, брак кадрового резерву професійних менеджерів із реалізації масштабних проектів у системі органів влади, що в більшості випадків спричиняє низьку якість підготовки інвестиційних проектів і ускладнює їх реалізацію.

Державне інвестування має бути пов'язаним зі стратегією розвитку держави, що базується на оцінці потенційних можливостей та перешкод для зростання і створення робочих місць у кожному регіоні (або населеному пункті). Інвестиційні стратегії повинні мати чітко визначені політичні цілі, ґрунтуватися на фактах, які вказують на здатність регіону ефективно використовувати інвестиції і забезпечувати власні конкурентоспроможність та сталий, інклюзивний розвиток в контексті глобальних тенденцій.

Відбір інвестиційних проектів, для реалізації яких надається державна підтримка, здійснюється на конкурсній основі на підставі даних Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій, а також експертних висновків за результатами проведення експертної оцінки їх економічної ефективності.

Публічні закупівлі, згідно з позицією ОЕСР, є невід'ємною частиною державних інвестицій, а також державною діяльністю, найбільш вразливою до марнотратства, шахрайства та корупції. Проблемні системи закупівель можуть підірвати цілісність інвестиційного процесу, відлякати інвесторів і поставити під загрозу досягнення цілей політики. Тому держава повинна забезпечити максимальну прозорість на всіх етапах закупівельного циклу, сприяти підвищенню професіоналізму закупівельників і створити чіткі механізми підзвітності та контролю.

Ключові слова: *інвестиції, арбітраж, спори, медіація, публічний спір, інвестиційний арбітраж, публічні закупівлі, публічне адміністрування.*

Lynnyk O. A. Public administration of investments in Ukraine: current state and development prospects

Abstract. The article examines the public administration of investments in Ukraine: current state and prospects for development.

The quality of public investment management was and still remains low, and the shortcomings of the national system of public investment management include: the lack of strategic planning of public investments at the national level, which complicates the determination of priorities and makes the process of selecting investment projects vulnerable to the influence of lobbying attacks and backroom agreements; lack of uniform procedures for consideration and selection of investment projects financed from the state budget, which affects the validity of relevant decisions and the possibility of completion and full functioning of such projects in the future; the absence of a single, detailed methodology for the development of projects regarding their evaluation, which

determines the low institutional capacity for conducting the latter and the similar professional level of civil servants in the investment sphere; unsatisfactory monitoring and control of project implementation indicators at the central level, failure to form a single database of investment projects, which reduces the transparency of the investment process and the efficiency of state investments; insufficient resource provision of the state investment management coordination system, lack of personnel reserve of professional managers for the implementation of large-scale projects in the system of authorities, which in most cases causes low quality of preparation of investment projects and complicates their implementation.

State investment should be linked to the state's development strategy, which is based on an assessment of potential opportunities and obstacles for growth and job creation in each region (or locality). Investment strategies must have clearly defined political goals, be based on facts that indicate the region's ability to effectively use investments and ensure its own competitiveness and sustainable, inclusive development in the context of global trends.

The selection of investment projects, for the implementation of which state support is provided, is carried out on a competitive basis based on data from the State Register of Investment Projects and project (investment) proposals, as well as expert opinions based on the results of an expert assessment of their economic efficiency.

Public procurement, according to the position of the OECD, is an integral part of public investment, as well as the public activity most vulnerable to waste, fraud and corruption. Problematic procurement systems can undermine the integrity of the investment process, deter investors, and jeopardize the achievement of policy objectives. Therefore, the state must ensure maximum transparency at all stages of the procurement cycle, promote the improvement of the professionalism of purchasers, and create clear mechanisms of accountability and control.

Key words: *investment, arbitration, disputes, mediation, public dispute, investment arbitration, public procurement, public administration.*

Постановка проблеми. Враховуючи іноземний досвід, можна стверджувати, що структура управління державними інвестиціями в Україні у форматі до 2022 року мала багато недоліків, які пояснюються відсутністю новизни в аспекті планування соціального-економічного прогресу України, а також недоліками бюджетного процесу.

Стан дослідження. Окремі питання інвестицій та інвестиційної діяльності в Україні були предметом наукових досліджень І.Б. Юрчик, А.А. Маценко, Л.О. Чернишова, В.В. Сазонової, Т.Г. Венгуренко, В.В. Плехотнюк, Л.М. Борщ та ін.

Виклад основного матеріалу. В Україні не було впроваджено чіткої фіскальної політики, яка б характеризувалася сукупністю певних принципів та правил, покликана сприяти стабільності та передбачуваності при формуванні обсягів державних інвестицій. Держава потребує злагоджених та виважених кроків, як-от: узгодження національних та галузевих прав за ієрархічним принципом; кооперація державного та приватного секторів.

Це б дозволило: ухвалювати рішення щодо інвестиційних проектів на підставі чітких, виважених економічних розрахунків та параметрів; забезпечити належний та дієвий відбір і оцінку інвестиційних проектів [1].

Однією з актуальних проблем, котра гальмує зростання та консервує відсталість економіки України, є скорочення запасу капіталу, частково пов'язане з малими та неефективними державними інвестиціями [2]; [1].

Поряд із цим, на думку експертів Світового банку, вагомими недоліками управління державними інвестиціями в Україні є:

- часті зміни урядом стратегії економічної політики й напрямів витрат коштів, що створює додаткові труднощі для установ, які впроваджують інвестиційні проекти;

- ігнорування необхідності окреслення цілей інвестиційного проекту, орієнтованих на результат, та проведення оцінки різних альтернатив досягнення бажаного ефекту;

- заполітизованість і корупційність процесу відбору інвестиційних проектів, що здорожчує вартість розширення й оновлення основних фондів;

- плінність кадрів державної служби, що створює інституційну нестабільність та обмежує можливості якісного управління державними інвестиційними проектами [1].

Історичні недоліки правового регулювання державних інвестицій в Україні призвели до того, що державний інвестиційний портфель виявився перенасиченим та неефективним. Дослідження будівельних проектів в Україні,

проведене у 2013 році, виявило 1 653 незавершені державні проекти, з яких 1 005 станом на 2022 рік були призупинені, тобто не реалізовувалися [3].

Укорінення високоризикових положень інвестиційного законодавства в Україні призвело до формування портфеля, в якому понад 90% проектів державних капітальних інвестицій уникли будь-якого серйозного економічного аналізу. Додаткові проблеми з якістю включали в себе наступні: 1. Більшість проектів уникали перевірки через прогалини в класифікації (відсутність нормативного визначення державного інвестиційного проекту); 2. Не напрацьовано уніфікованого механізму, який блокував би нові проекти від потрапляння до бюджету до завершення поточних проектів; 3. Відсутність стратегічних нормативних документів щодо визначення пріоритетності проектів ускладнює відбір проектів. Низька ефективність державного інвестування призвела до прийняття деяких реформ до Бюджетного кодексу України.

Ще у березні 2021 року Урядом України було сформовано Візію розвитку української економіки із визначенням напрямків і стратегічних цілей, що дозволять розкрити потенціал України до 2030 року, – Національна економічна стратегія, яка, крім іншого, передбачає необхідність залучення прямих іноземних інвестицій від іноземних держав-партнерів та від міжнародних фінансових організацій, формування ефективної внутрішньодержавної інвестиційної інфраструктури та розвитку внутрішньодержавних інвестиційних програм.

В 2022 році, під час Конференції в Лугано, у присутності глав держав і урядів, міністрів та високих представників понад 40 країн світу, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку та ОЕСР, Україна презентувала План Відновлення України, що розроблений Національною радою з відновлення України від наслідків війни відповідно до Указу Президента № 266/2022 від 21 квітня 2022 року. План Відновлення передбачає виділення 750 млрд. дол. США для реалізації 15 програм загальнодержавного розвитку, які розраховані на десять років і мають три етапи. Візія Плану Відновлення України: «Сильна

європейська країна – магніт для іноземних інвестицій». Інвестиційна привабливість (rule of law, антикорупція) [4].

Мета Плану – завдяки реформам та економічним стимулам наблизити Україну до рівня країн-членів ЄС, стати базою для інших партнерств України з донорами та початком розбудови прозорої архітектури відновлення України. Перша нагальна потреба – ефективно управління обмеженими фінансовими ресурсами. Стале відновлення залежить від міцної, прозорої фінансової системи, де держава знову забезпечує себе сама. Наступний крок – реформувати систему управління публічними фінансами: повернути середньострокове бюджетне планування, впровадити управління фіскальними ризиками місцевих бюджетів та запровадити систему оцінки державних інвестпроектів. Необхідно продовжувати боротися з корупцією: посилювати спроможності антикорупційної екосистеми, впроваджувати Антикорупційну стратегію до 2025 року та розробляти наступну [5].

Відповідно до Плану Відновлення стратегічно до 2032 року Україні необхідно залучити наступні обсяги інвестицій у різні сектори економіки: для розвитку секторів економіки з доданою вартістю – 49 млрд. дол. США; усунення вузьких місць в логістиці з ЄС – 2,4 млрд. дол. США; модернізація логістики України – 38,1 млрд. дол. США; модернізація регіонів: запуск програми модернізації житла – 90,5 млрд. дол. США; нарощування обсягів будівництва житла та модернізація інфраструктури – 138,4 млрд. дол. США; модернізація соціальної інфраструктури – 33,6 млрд. дол. США; покращення освіти з фокусом на основні компетенції та інновації – 5 млрд. дол. США; модернізація системи охорони здоров'я задля посилення людського капіталу – 5 млрд. дол. США; модернізація систем культури та спорту – 20,6 млрд. дол. США [4].

З огляду на вищенаведені обставини, необхідно приділяти увагу рекомендаціям щодо управління інвестиціями, які надає ОЕСР своїм учасникам. При тому, що такі рекомендації не є правом у стандартному розумінні, вони є soft law та обов'язково мають враховуватися державами, які прагнуть розвивати власну економіку.

Із середини 2022 року порядок денний більшості міжнародних конференцій включає питання повоєнного відновлення України, яке, звісно, передбачатиме управління як державними, так і приватними інвестиціями. Чільне місце у питанні організації таких конференцій посідає Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), представники якої обрали проактивну позицію щодо російсько-української війни ще у 2014 році, призупинивши процес прийняття РФ до складу Організації. Під час проведення Міжнародної конференції з питань відновлення України у місті Лугано ОЕСР та Україна узгодили попередні умови вступу нашої держави до Організації найзаможніших країн світу.

На основі аналізу Рекомендацій ОЕСР щодо ефективного державного інвестування на всіх рівнях адміністрування від 2014 року та робіт визначених вчених, які співпрацюють з ОЕСР, було виокремлено важливі принципи, які застосовні для України при залученні та управлінні інвестиціями [6].

Встановлення правового механізму координації державних інвестицій між різними рівнями влади.

Управління відносинами між різними рівнями влади є необхідністю. Більшість держав світу є децентралізованими в тій чи іншій мірі і законодавчо розподіляють повноваження в таких важливих сферах, як державні інвестиції, між центром та регіонами. Коли повноваження у сфері інвестицій, є спільними, досягненню цілей політики можуть перешкоджати слабкі або відсутні механізми багаторівневої координації [7].

Кооперація між рівнями влади потребує часу, вимагає навчання та пов'язана з різними видами витрат, які при правильному плануванні та впровадженні координації повинні забезпечити середньостроковий та довгостроковий результат. Різні механізми можуть допомогти обмежити витрати і максимізувати вигоди від кооперації: визначення цілей координації відповідно до встановлених стратегічних цілей; створення надійних механізмів координації з чітким правовим та політичним розмежуванням зон відповідальності; уникнення збільшення органів, що координують між собою, оскільки це може бути контрпро-

дуктивним. Важливими є високий рівень прозорості та довіри між учасниками, а також механізми обміну інформацією з громадянами, приватними суб'єктами, неурядовими організаціями [6].

Горизонтальна координація на нижчому рівні має важливе значення для заохочення інвестицій. Така координація передбачає посилення синергії між посадовими особами сусідніх (або іншим чином пов'язаних) населених пунктів, міст, територіальних громад. Горизонтальна координація між органами влади не позбавлена проблем. Готовність органів влади до співпраці залежить від типу інвестицій, що можуть бути залучені. Наприклад, легше заохочувати координацію навколо інвестицій у базову інфраструктуру та надання послуг (наприклад, транспортні перевезення між регіонами України та газопостачання) і важче навколо стратегічних інвестицій, коли органи влади можуть опинитися в ситуації, коли вони конкурують між собою за отримання контролю над об'єктами, залучення міжурядових грантів або залучення фірм і робочих місць (наприклад, у сфері ІТ, аграрного сектору).

Закріплення правових вимог до публічних службовців на всіх рівнях влади щодо постійного навчання. Незалежно від типу інвестицій, посадовим особам необхідно мати можливість заздалегідь оцінити довгострокові наслідки та ризики залучення інвестицій. Важливою є комплексна, довгострокова оцінка витрат, переваг та ризиків – оцінка співвідношення ціни та якості, поєднання якості, характеристик і ціни протягом життєвого циклу інвестиційного проекту. З урахуванням того, що цілі інвестування мають вирішальне значення, зосередженість виключно на економічному зростанні може призвести до неврахування важливих соціальних та екологічних витрат або вигод від інвестицій. Органи влади повинні мати змогу оцінювати різні види ризиків і невизначеності, пов'язані з державними інвестиціями (не лише фінансові ризики, такі як умовні зобов'язання, але й політичні, соціальні, екологічні), включаючи довгострокові наслідки.

Посадові особи та органи повинні співпрацювати із зацікавленими сторонами у роз-

робці та реалізації стратегій державних інвестицій, аби підвищити соціальну та економічну цінність результатів інвестиційної діяльності і забезпечити підзвітність за ці результати. Такими зацікавленими особами можуть бути представники публічного, приватного сектору та засновники юридичних осіб, на яких може вплинути результат інвестування. Органи влади всіх рівнів повинні залучати зацікавлених сторін до визначення пріоритетів та оцінки ризиків на ранніх стадіях інвестиційного циклу, а також до зворотного зв'язку та підбиття підсумків на пізніших стадіях. Формами залучення зацікавлених сторін можуть бути: створення консультативних органів при органах влади, до яких входитимуть представники громадських об'єднань, підприємств та посадові особи; проведення опитувань у бізнес-середовищі відповідного регіону щодо їхньої оцінки інвестиційних проєктів; проведення місцевих конференцій підприємців та посадових осіб для формування основних напрямків співпраці та порозуміння.

Також робота із зацікавленими сторонами передбачає розробку належного процесу консультацій, інформування про процеси та результати, а також роботу зі скаргами. Інформація про державні інвестиційні плани, витрати та результати повинна піддаватися певному контролю з боку громадськості, щоб сприяти прозорості та підзвітності.

Ефективне державне інвестування вимагає як значних професійних і технічних навичок посадових осіб публічних органів, так результативності роботи цих органів. Підвищення потенціалу як державних службовців, пов'язаних з державними інвестиціями, передбачає постійну увагу не лише до осіб (стратегічне кадрове планування, відповідні процедури найму та можливості для навчання), а й до знань (виявлення, обмін та застосування передового досвіду) та відносин (вдосконалення механізмів вертикальної координації, посилення кооперації між органами влади та розвиток зв'язків з підприємцями) [6].

Державні витрати розглядаються через призму досягнутих результатів. Нагляд і контроль за витратами збігаються з акцентом на результативності, а також на співвідношенні

ціни і якості. З цією метою уряди на всіх рівнях повинні чітко визначити результати, які мають бути досягнуті завдяки державним інвестиціям, і впроваджувати механізми для їх досягнення протягом усього інвестиційного циклу. Діяльність з моніторингу та оцінки результатів має особливу цінність для державного інвестування як механізм підзвітності та навчання для передачі знань та підвищення ефективності шляхом інтеграції зворотного зв'язку під час інвестиційних циклів та між ними.

Юридичне закріплення належних рамок умов для державних інвестицій на всіх рівнях влади. Оскільки місцеві органи влади відіграють провідну роль у державних інвестиціях щодо локальних проєктів, бюджетні та податкові механізми відіграють ключову роль. Ці механізми встановлюють рамки для розподілу видатків і доходів на різних рівнях влади. Рішення щодо міжбюджетних трансфертів, власних доходів та запозичень повинні відображати передовий досвід, відповідати інституційному контексту держави та узгоджуватися з політичними цілями.

Українське бюджетне законодавство передбачає відповідні механізми, спрямовані на забезпечення органів влади коштами, якими можна розпоряджатися для досягнення відповідних цілей. Для того, щоб забезпечити доходи бюджетів, у статті 15 Бюджетного кодексу України було передбачено окремі джерела фінансування бюджету: кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень; кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) – щодо державного бюджету; повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів; вільний залишок бюджетних коштів; тимчасово вільні кошти єдиного казначейського рахунка [8].

Разом із тим дохідну частину бюджетів однозначно формують податкові надходження, розмір яких визначається статтею 64 Бюджетного кодексу. Зокрема, важливу роль щодо підтримки інвестицій в регіональні проєкти має обсяг податкових надходжень, що спрямовуються до місцевих бюджетів. Тобто, залежно від того, скільки відсотків податку на

доходи фізичних осіб, рентної плати, акцизного, корпоративного податку належать до доходів загального фонду місцевих бюджетів, органи місцевого самоврядування можуть визначати ліміти на підтримку підприємництва та надання місцевих гарантій [8].

Окрім того, статтею 17 Кодексу передбачено можливість надання державних та місцевих гарантій. Державні гарантії є необхідними для надання державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів відповідно до статті 12-1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [9].

Також державні гарантії є необхідними для співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема, Європейським банком реконструкції та розвитку. ЄБРР є одним з найбільших інституційних інвесторів в Україні. Сукупний обсяг виділеного Україні Банком фінансування станом на серпень 2022 року становив 17,6 млрд євро в рамках 516 проектів, що стало можливим саме завдяки залученню державних гарантій [10].

При цьому Бюджетним кодексом передбачено обмеження щодо використання місцевих гарантій, що проявляється у вузьких напрямках, на які можуть бути залучені відповідні гарантії від органів місцевого самоврядування та необхідністю отримання схвалення Міністерства фінансів України для залучення місцевої гарантії.

Податковий кодекс України, у свою чергу, відіграє ключову роль в адмініструванні податків. Ця роль дозволяє наповнювати Державний та місцеві бюджети коштами, необхідними для інвестицій. При цьому Податковий кодекс визначає порядок оподаткування інвестиційного доходу, доходу підприємства зі значними інвестиціями, доходу резидентів «Дія Сіті».

Належна практика фінансового управління є ключовим елементом раціонального підходу до державних інвестицій. Належна калькуляція витрат і бюджетування відіграють вирішальну роль у здатності органу визначити пріоритети та ефективно виконувати свою інвестиційну програму. Надійний фінансовий контроль та підзвітність допомагають забезпечити ефективно та прозоре управління державними інвестиціями на всіх рів-

нях, впроваджуючи належну практику бюджетування та фінансової підзвітності. Плани державних інвестицій повинні мати точний розрахунок витрат на запланований інвестиційний період, відобразитися в бюджетних стратегіях органів і процесах розподілу коштів, а також вписуватися в середньострокові бюджетні рамки.

У своєму русі до реформування системи публічних закупівель Україна прийняла відповідне законодавство про публічні закупівлі, зокрема створивши систему електронних закупівель Прозорро та моніторинговий портал Дозорро – платформу, де кожен учасник системи (постачальник, замовник, контролюючий орган, громадянин) може дати зворотній зв'язок державному замовнику чи постачальнику, обговорити та оцінити умови конкретної закупівлі.

Важливим компонентом для формування місцевих бюджетів та підтримки державного інвестування в регіонах є проведення міжбюджетних трансфертів (субвенцій та дотацій) в порядку, передбаченому Бюджетним кодексом України. Щороку Державним бюджетом передбачаються кошти для місцевих бюджетів. Гроші спрямовують на розвиток регіонів, будівництво необхідних закладів, освітні та медичні проекти, зарплати та на інші видатки. Загалом, у 2022 році з Державного бюджету територіальним громадам було передано приблизно 32 мільярди гривень у якості дотації згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік».

Органи держави повинні забезпечувати якісне та узгоджене регулювання на всіх рівнях влади. Розбіжні, дублюючі, колізійні або такі, що постійно змінюються, нормативні акти можуть призвести до збільшення витрат, особливо для нижчих рівнів влади, зниження ефективності та відлякування інвесторів.

З урахуванням дослідженого нормативного, доктринального та практичного матеріалу, а також ознайомлення зі статистичними даними, ми сформуваємо розуміння ключових змін, які можна застосувати в Україні:

щодо формування стратегії інвестування: налагоджувати діалоги між відповідальними відомствами шляхом створення міжвідомчих комітетів та програм співпраці,

укладення адміністративних договорів для розмежування компетенції та визначення порядку взаємодії щодо управління інвестиціями; встановити гнучкі механізми координації, такі як напрацювання спільних інвестиційних стратегій, партнерство між містом і селом у взаємних питаннях (наприклад, транспортування та логістики); проводити спільні з бізнес-середовищем заходи, спрямовані на виявлення питань, які цікавлять потенційних інвесторів та місцевих підприємців, та напрацювання спільних підходів щодо того, як органи влади можуть допомогти; забезпечити те, щоб фінансове планування інвестиційного проекту відображало реальні можливості щодо залучення коштів для ефективного доведення до завершення проектів із державними інвестиціями; координувати державні інвестиційні рішення з середньостроковим бюджетом прогнозами;

щодо контролю за державним інвестуванням та підвищення кваліфікації посадових осіб: використовувати більш сувору оцінку для великих, довгострокових або ризикованих проектів; користуватися послугами експертів з організацій, що мають досвід незалежної діяльності та гарну репутацію в галузі аналізу інвестиційної діяльності, у тому числі проводити аудиторські перевірки щодо залучених та витрачених коштів; використовувати системи моніторингу для відстеження ефективності, підкреслюючи прогрес у досягненні результатів; розповсюджувати навчальні документи щодо планування, оцінки проектів, закупівель, моніторингу серед посадовців, задіяних у процесах управління інвестиціями; сприяти відкритому, конкурентному найму та просуванню по службі на основі заслуг, а також таким політикам, як спеціальна шкала

оплати праці для сфер, що потребують технічної експертизи;

щодо перегляду завершеного інвестиційного проекту та навчання на здобутому досвіді: створити головний набір загальних індикаторів для звітності за результатами підготовки, реалізації та завершення інвестиційних проектів; враховувати отримані знання щодо управління інвестиціями в подальших інвестиційних рішеннях; вживати заходів для збереження досвідчених у сфері управління інвестиціями посадових осіб у складі органу, допомагати їм з просуванням по службі та заохочувати до зайняття лідерських ролей; переглядати вплив міжбюджетних трансфертів, щоб забезпечити належні стимули для максимізації власних доходів нижчих органів влади.

Після дослідження ролі держави у залученні та використанні як приватних, так і публічних інвестицій, слід звернути увагу на державно-приватне партнерство (ДПП), яке, за умови правильного розподілу обов'язків та відповідальності, дозволяє забезпечувати економічне зростання. Оскільки реалізація багатьох державних інвестиційних проектів на практиці залежить від ДПП, для органів державної влади вкрай важливо оцінювати як переваги, так і ризики використання підходів ДПП для інвестиційного проекту. У багатьох країнах ідею ДПП все ще сприймають занадто буквально, що означає, що вони зосереджуються на перевагах, а не на ризиках. Такий фокус на вигодах створює стратегічний ризик для держав, оскільки формує суб'єктивне упереджене ставлення до ДПП, що збільшує ймовірність помилок, призводячи до неправильного вибору з довготривалими наслідками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богдан Т. П. Активізація та підвищення якості державних інвестицій в Україні. 2019. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_19_03_056_uk.pdf
2. Хвалю Ю.О., Ткаченко Т.П. Розвиток венчурного фінансування інноваційної діяльності в Україні. 2012. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/download/60216/56013>
3. Jay-Hyung Kim, Jonas Arp Fallov, Simon Groom. Public Investment Management Reference Guide. 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/2e0fa0e5-254e-5119-ab70-4ebfbc3f8ef/content>
4. План Відновлення України. Національна рада з відновлення при Президентові України. 2022. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf

5. Олексій Соболев. €50 млрд від ЄС – фундамент для відновлення України. Але потреби лише на відбудову – від €377 млрд. Як їх залучити? 2023. URL: <https://forbes.ua/money/50-mlrd-vid-es-fundament-dlya-vidnovlennya-ukraini-ta-tsogo-zamalo-potrebi-lishe-na-vidbudovu-vid-377-mlrd-yak-nam-ikh-zaluchiti-zastupnik-ministra-ekonomiki-oleksiy-sobolev-rozpovidae-pro-ukraine-pla-12102023-16632>

6. Organisation for Economic Co-operation and Development. Effective Public Investment Across Levels of Government: Principles for Action. 2014. URL: <https://www.oecd.org/effective-public-investment-toolkit/Effective-Public-Investment-Brochure.pdf>

7. Dorothee Allain-Dupré. Multi-level Governance of Public Investment: Lessons from the Crisis. 2011. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5kg87n3bp6jb-en.pdf?expires=1700496581&id=id&accname=guest&checksum=B8EFBF80E02D33B25A83BEF62138955B>

8. Бюджетний кодекс України: закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

9. Про інвестиційну діяльність: закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

10. ЄБРР спрямує кредит в обсязі 97 млн євро на підтримку стійкості роботи НЕК “Укренерго”. Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/iebr_r_spramuie_kredit_v_obsiazi_97 mln_ievro_na_pidtrimku_stiikosti_roboti_nek_ukrenergo_-3577

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.11>

Поліщук М. А.,

аспірант

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСАМИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. Контроль за використанням міжнародних фінансів в Україні є складною і багатогранною проблемою. Вона має важливе значення для забезпечення ефективного управління державними фінансами, запобігання корупції та захисту інтересів держави.

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти забезпечення контролю за міжнародними фінансами в Україні, аналізуються основні принципи контролю за використанням міжнародної фінансової допомоги, вітчизняне законодавство у цій сфері, а також досвід міжнародних організацій.

Пропонується ряд заходів, які можуть бути впроваджені для покращення контролю за міжнародними фінансами в Україні. Зокрема, пропонується взяти за основу побудови ефективного механізму контролю принципи INTOSAI (міжнародної організації вищих контрольних органів), Лімської декларації по боротьбі з корупцією, Паризької декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги, а також практики прогресивних зарубіжних країн (як приклад, діяльність Федеральної рахункової палати Німеччини).

Також в статті проаналізовано механізми залучення і контролю використання міжнародних фінансів, передбачені чинним законодавством України, зокрема, Порядком залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 № 153, Порядком підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2016 № 70 та Порядком реалізації експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1286.

В статті наголошується, що контроль – це не самоціль, а невід'ємна частина загальнодержавної системи регулювання суспільних відносин, і запропоновані у статті заходи із забезпечення контролю за міжнародними фінансами дозволять підвищити ефективність їх використання для забезпечення функцій держави.

Ключові слова: публічне адміністрування, контроль за міжнародними фінансами, співпраця з міжнародними організаціями, принципи INTOSAI, зовнішня міжнародна фінансова допомога, механізм залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій.

Polishchuk M. A. Ensuring control over international finance in Ukraine as a component of public administration

Abstract. Controlling the use of international finance in Ukraine is a complex and multifaceted issue. It is essential for ensuring effective public finance management, preventing corruption and protecting the interests of the state.

The article examines the theoretical and practical aspects of ensuring control over international finance in Ukraine, analyzes the basic principles of control over the use of international financial assistance, domestic legislation in this area, and the experience of international organizations.

The author proposes a number of measures that can be implemented to improve control over international finance in Ukraine. In particular, it is proposed to take the principles of INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions), the Lima Declaration on Combating Corruption, the Paris Declaration on Aid Effectiveness, as well as the practices of progressive foreign countries (for example, the activities of the Federal Court of Auditors of Germany) as a basis for building an effective control mechanism.

The article also analyzes the mechanisms for attracting and controlling the use of international finance provided for by the current legislation of Ukraine, in particular, the Procedure for Attracting, Using and Monitoring International Technical Assistance approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 153 dated 15.02.2002, the Procedure for Preparation, Implementation, Monitoring and Completion of Economic and Social Development Projects of Ukraine Supported by International Financial Institutions, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 70 dated 27.01.2016, and the Procedure for Implementing a Pilot Project for the Creation, Implementation and Operation of the Unified Digital Integrated Information and Analytical System for Managing the Process of Reconstruction of Real Estate, Construction and Infrastructure, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1286 of November 15, 2022.

The article emphasizes that control is not an goal in itself, but an integral part of the national system of regulation of social relations, and the measures proposed in the article to ensure control over international finance will increase the efficiency of its use to ensure the functions of the state.

Key words: *public administration, control over international finance, cooperation with international organizations, INTOSAI principles, external international financial assistance, mechanism for attracting and using funds of international financial organizations.*

Постановка проблеми. Незважаючи на зростаюче значення міжнародних фінансів у забезпеченні потреб держави під час військових дій та післявоєнної відбудови, відсутність дієвого та ефективного механізму контролю за їх використанням не дозволяє отримати максимально позитивний ефект від залучення цієї допомоги.

Метою статті є дослідити основні принципи та механізми забезпечення контролю за міжнародними фінансами, які передбачені міжнародними практиками та вітчизняним законодавством для запобігання нецільовому використанню міжнародних фінансових ресурсів, виявлення та усунення корупційних схем, а також підвищити прозорість та підзвітність у сфері управління державними фінансами.

Стан дослідження. Дослідження питання забезпечення контролю за міжнародними фінансами в Україні знайшло своє відображення в наукових джерелах, основні положення яких використовуються в даній статті [1–5].

Виклад основного матеріалу. Доктрина публічного права передбачає вивчення регулювання відносин, пов'язаних із забезпеченням загального (публічного) національного інтересу. Суб'єктом регулювання таких суспільних відносин виступає держава, яка наділена імперативними владними повноваженнями, але яка повинна діяти за принципами

верховенства права та лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6].

До кола відносин, які охоплюються доктриною публічного права, відносяться і відносини, які виникають при отриманні та використанні міжнародної фінансової допомоги в Україні, адже тут проявляється владно-організуюча роль держави під час мобілізації, розподілу, використання коштів, які надходять від міжнародних партнерів та міжнародних фінансових організацій.

Важливим завданням перед державою в реаліях війни та післявоєнного відновлення, коли частка міжнародної допомоги в бюджеті країни значно зросла, постає забезпечення контролю за міжнародними фінансами в Україні. Ефективний державний контроль за міжнародними фінансами надає впевненості міжнародним партнерам у цільовому використанні залучених коштів, які вони надають, що в свою чергу, надає змогу Україні залучати більший об'єм міжнародних фінансів під більш привабливі умови.

Враховуючи важливість і нагальність питання ефективного забезпечення контролю за міжнародними фінансами, потрібна чітко визначена теоретична та методологічна база, разом із закріпленням ключових термінів та унеможливлення прогалин та колізій в цій сфері, проведення інституційних та структурних перетворень разом із визначенням

повноважень відповідних державних органів щодо здійснення контролю за міжнародними фінансами. Актуальним є наявність дієвої системи відповідальності посадових осіб та суб'єктів господарювання за нецільове та неефективне використання міжнародних фінансів, наявність дієвого аудиту ефективності за міжнародними фінансами в Україні.

Враховуючи міжнародну практику, контроль за міжнародними фінансами в Україні має відповідати принципам INTOSAI (міжнародної організації вищих контрольних органів), яка у 2019 році привела свої документи до нової структури INTOSAI Framework of Professional Pronouncements (IFPP), що об'єднує всі професійні документи INTOSAI в три категорії: принципи, міжнародні стандарти вищих органів аудиту, а також керівництва [7].

Разом з тим, не можна розглядати контроль як самоціль, це – невід'ємна складова загальнодержавної системи регулювання суспільних відносин, що розкриває допущені відхилення від прийнятих стандартів, сприяє ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на більш ранній стадії з тим, щоб мати можливість вжити відповідні коригувальні заходи, а за необхідності – притягти винних до відповідальності, стягнути завдані державі збитки і в той же час розробити і здійснити заходи, спрямовані на запобігання виникненню подібних порушень у подальшому.

У Лімській Декларації принципів аудиту державних фінансів підкреслено, що організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими ресурсами, так як таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством [8].

Також важливо вивчення та врахування міжнародного досвіду, розвиток уніфікованої технології державного фінансового контролю на базі порівняльного законодавства, наприклад, досвіду європейських країн для удосконалення здійснення фінансового аудиту та аудиту ефективності у сфері контролю за міжнародними фінансами.

Досвід країн, які мають давні традиції ринкової економіки, свідчить про те, що фінансовий контроль будується за певною схемою, з розмежуванням сфер контролю

і підпорядкованості органів контролю. У прогресивних зарубіжних країнах керуються такими основними принципами фінансового контролю:

– у рамках аудиту ефективності перевіряється не процес прийняття рішень органами представницької та виконавчої влади, а хід реалізації цих рішень;

– аудит ефективності проводиться не з метою визначення правильності здійснюваного політичного курсу або затверджених державних програм, а для оцінювання діяльності органів виконавчої влади щодо їх реалізації.

Простежується чітка ієрархічна система органів контролю, на чолі якої знаходиться вищий контрольний орган, що володіє найбільшою кількістю прав і повноважень, всі інші або підпорядковані йому, або піддаються координації та перевірці на предмет відповідності та ефективності роботи з його боку.

Так, наприклад, високим авторитетом на національному та міжнародному рівнях користується діяльність Федеральної рахункової палати Німеччини, яка є головним органом державного фіскального контролю згідно з Законом про Федеральну Рахункову палату Німеччини від 11.06.1985 [9].

Для України є перспективним використання досвіду діяльності Федеральної рахункової палати Німеччини. Так, наприклад, відповідно до ст. 6 Закону України «Про Рахункову палату» Рахункова палата України застосовує у своїй діяльності основні принципи діяльності Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), Європейської організації вищих органів фінансового контролю (EUROSAI) та Міжнародні стандарти вищих органів фінансового контролю (ISSAI) [10].

Принципи INTOSAI (Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю) передбачають стандарти та принципи, які використовуються для забезпечення ефективного фінансового контролю. Основні принципи INTOSAI включають:

– незалежність (цей принцип передбачає, що органи зовнішнього фінансового контролю повинні мати незалежний статус і діяти безпристрасно та об'єктивно);

- професійна компетентність (забезпечення належного рівня знань, навичок і досвіду для виконання фінансового контролю);
- об'єктивність (фінансовий контроль повинен ґрунтуватися на об'єктивних доказах і аналізі, а не на особистих переконаннях чи суб'єктивних оцінках);
- систематичність (фінансовий контроль повинен бути здійснений систематично і охоплювати всі важливі аспекти діяльності);
- конфіденційність (забезпечення конфіденційності інформації, яка надається та отримується під час фінансового контролю);
- сприяння керівництву (фінансовий контроль повинен служити керівництву організації, надавати поради і рекомендації для поліпшення фінансового управління та ефективності);
- використання ресурсів (оптимальне використання ресурсів для забезпечення ефективного фінансового контролю);
- звітність (представлення звітів та інформації про результати фінансового контролю з метою забезпечення прозорості і відповідальності) [11].

Зазначені вище принципи допомагають забезпечити ефективний фінансовий контроль, зменшити ризик недоцільного використання фінансів і підвищити довіру міжнародних партнерів. Дотримання цих принципів є важливим елементом в ефективному контролі за міжнародними фінансами в Україні.

Наразі готується до внесення у Верховну Раду України законопроект щодо приведення мандату Рахункової палати України у відповідність з принципами INTOSAI та кращими європейськими й світовими практиками [12].

При аналізі факторів, що сприяють підвищенню ефективності фінансової допомоги, можна виокремити такі елементи: забезпечення ефективного управління зовнішньою фінансовою допомогою зі сторони держави-реципієнта; здійснення якісного контролю з боку реципієнта та організація взаємної звітності між реципієнтом та донором.

Основні принципи надання зовнішньої допомоги викладені в Паризькій декларації щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги, а саме:

- принципи причетності (країни, що отримують таку допомогу розробляють націо-

нальні стратегії розвитку для боротьби з бідністю, виконують головну роль у координації зовнішньої допомоги та інших ресурсів для розвитку на всіх рівнях з країнами-донорами);

- принципи узгодження (надання допомоги має відповідати та ґрунтуватися на національних інтересах та стратегіях розвитку країн);

– принципи гармонізації (ефективність допомоги залежить спільності дій донорів щодо прийняття спільних процедур для гармонізації надання допомоги);

– принципи управління, котре орієнтоване на результат (удосконалення процесу прийняття рішень, узгоджені стандарти для періодичного звітування, проведення моніторингу, оцінка виконання, прозорість, популяризація всіх форм управління, орієнтованого на результат);

– принципи спільної відповідальності (підзвітність як країн-партнерів, так і донорів, щодо результативності та результатів надання допомоги) [13].

Аналізуючи діюче законодавство України у сфері забезпечення контролю за міжнародними фінансами, слід звернути увагу на такі спеціальні підзаконні нормативно-правові акти, як Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 № 153 [14], та Порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2016 № 70 [15].

Проаналізувавши Постанову Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 № 153, можна описати наступний механізм залучення та використання міжнародної технічної допомоги (МТД).

Так, для залучення МТД міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади подають пропозиції до Секретарі-

ату Кабінету Міністрів України щодо визначення регіональних і галузевих пріоритетів для залучення МТД. Секретаріат Кабінету Міністрів України аналізує пропозиції на відповідність пріоритетним напрямам, визначеним у Державній програмі економічного і соціального розвитку України та програмах розвитку відповідних галузей. Секретаріат узгоджує з донорами стратегічні програми, розроблені на основі пропозицій міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, формує щорічні програми, що базуються на узгоджених з донорами стратегічних програмах і враховують чинні проекти (програми), ініціює створення тимчасових експертних груп та рад з представників заінтересованих органів влади та бенефіціарів для проведення експертизи, оцінки та погодження запитів, інформує КМУ про стан формування стратегічних та щорічних програм. Реципієнт має забезпечувати цільове використання МТД. Він публікує на своєму веб-сайті або у ЗМІ інформацію про отримання будь-якого майна, необхідного для виконання завдань проектів, та укладення грантової угоди. Реципієнт веде облік використання коштів, наданих в рамках МТД, а бенефіціар здійснює нагляд за їх цільовим використанням на основі моніторингу [14].

Таким чином слід зазначити, що Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 № 153 встановила механізм залучення та використання міжнародної технічної допомоги в Україні. Цей механізм передбачає визначення пріоритетних напрямків для залучення МТД, узгодження стратегічних програм з донорами, формування щорічних програм, проведення експертизи та погодження запитів. Крім того, встановлено вимоги щодо цільового використання МТД та обліку наданих коштів. Постанова сприяє більш ефективному та прозорому використанню міжнародної технічної допомоги в Україні і сприяє розвитку різних галузей та регіонів країни. Зазначена постанова створила в українському законодавстві юридичний прецедент, ототожнивши поняття

«міжнародна допомога» та «міжнародна технічна допомога».

Аналіз змісту Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» від 27.01.2016 № 70 дає можливість охарактеризувати наступний алгоритм залучення та використання коштів міжнародних фінансових організацій (МФО) в рамках проекту соціального та економічного розвитку держави.

Так, Міністерство фінансів України (Мінфін) при складанні Державного бюджету України на відповідний рік визначає обсяг фінансових ресурсів, які потрібно залучити від МФО для реалізації системного проекту та фінансування державного бюджету. Мінфін звертається до МФО з пропозицією щодо спільної підготовки проекту. Відповідні державні органи надсилають Мінфіну пропозиції щодо заходів, які потрібно вжити для досягнення цілей проекту, та пропозиції до проекту Листа Уряду України до МФО. Мінфін спільно з МФО готує проект програми стратегічних та інституціональних реформ, включаючи заходи, прогнольні показники, очікувані середньострокові результати реалізації системного проекту, та проект Листа Уряду України до МФО. Мінфін разом з МФО погоджує документи із заінтересованими органами та подає їх на розгляд Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України приймає рішення щодо залучення фінансових ресурсів МФО, схвалення Листа Уряду України до МФО та надання повноважень для його підписання. Після цього Мінфін передає Президентові України пропозицію про проведення переговорів і підписання договору України з МФО згідно із законодавством. Керівник офіційної делегації або представник України подає копію протоколу та звіту про виконання директив делегації чи представника України разом з погодженими висновками та пропозиціями до Президента України після закінчення переговорів з МФО. Копії цих документів передаються також Кабінету Міністрів України, Мінфіну та МЗС. Після отримання повідомлення від МФО про схвалення проекту, підписується договір України з МФО [15].

Мінфін разом з МФО, відповідальним виконавцем та/або бенефіціаром здійснюють моніторинг проекту шляхом оцінки стану підготовки та реалізації проектів, виявлення відхилень від запланованих заходів та визначення їх впливу на виконання зобов'язань, взятих за договорами України з МФО, використання коштів позики та виконання фінансових зобов'язань. Мінфін інформує Кабінет Міністрів України про зарахування коштів позики до державного бюджету після отримання цих коштів. Таким чином, після успішного залучення коштів, виконання проекту відбувається із застосуванням моніторингу та відповідального використання коштів згідно з умовами договору з МФО та відповідно до положень і вимог Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» від 27.01.2016 № 70 [15].

З позитивних змін щодо забезпечення контролю за міжнародними фінансами необхідно зазначити той факт, що на виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» від 05.10.2016 № 803-р [16] та відповідно до запиту громадськості у 2019 році було створено офіційний державний веб-портал IFIs projects, який містить інформацію у форматі відкритих даних про проекти соціального і економічного розвитку України, які реалізуються із залученням коштів міжнародних фінансових організацій (МФО). Веб-портал призначений для інформування в доступній формі широкого кола громадськості про співпрацю України з МФО щодо реалізації проектів соціального та економічного розвитку. Веб-портал сприяє прозорості у сфері публічних фінансів та є важливим джерелом для громадськості та бізнесу, зокрема, щодо розвитку регіонів. На веб-порталі в табличному та графічному вигляді доступні: інформація про проект, мета проекту та його стан, вартість проекту та орієнтовна сума позики; кредитор (МФО) та відповідальний виконавець, інформація про підготовку проекту, інформація про

фінансування та виконання проекту, інформація про досягнуті результати, звітність про виконання, зведені показники: динаміка використання коштів по роках; структура фінансування проектів за галуззю реалізації; структура фінансування проектів за кредитором (МФО), структура фінансування проектів за відповідальним виконавцем [17].

Також відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1286 «Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури» передбачається створення цифрової екосистеми, яка буде збирати, упорядковувати та публікувати відкриті дані на всіх етапах процесів відновлення в режимі реального часу, впроваджуючи найвищі стандарти прозорості та підзвітності. Відповідно можна буде контролювати результативність реалізації проекту та використовувати цю інформацію для зменшення ризиків, створення коректної звітності та покращення загальної ефективності проектів для підзвітних управлінь відновленням [18].

Висновки. В умовах війни та післявоєнного відновлення України контроль за міжнародними фінансами в Україні є особливо актуальним. Ефективний контроль забезпечує міжнародним партнерам впевненість у цільовому використанні наданих коштів, що, в свою чергу, дає можливість Україні залучати більший обсяг міжнародних фінансових ресурсів.

Для досягнення цієї мети важливо розробити чітку теоретичну та методологічну базу, встановити систему відповідальності за недоцільне використання фінансів, здійснювати ефективний аудит та дотримуватися принципів INTOSAI. Контроль за міжнародними фінансами повинен бути не самоціллю, а необхідною складовою регулювання суспільних відносин, спрямованою на усунення відхилень від стандартів та забезпечення ефективності витрат ресурсів.

Багаторівнева модель контролю має дати змогу не шукати, куди поділися гроші,

а заздалегідь запобігати будь-яким негативним явищам.

Аналізуючи чинне законодавство України у сфері забезпечення контролю за міжнародними фінансами, можна зробити висновок про важливість спеціальних підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» від 15.02.2002 № 153 та Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» від 27.01.2016 № 70.

Створення доступу через державний веб-портал IFIs projects до інформації про проекти соціального і економічного розвитку, що реалізуються за кошти міжнародних фінансових організацій, є важливим кроком у забезпеченні контролю за міжнародними фінансами в Україні.

Впровадження єдиної цифрової екосистеми, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1286 «Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури» є правильним кроком на шляху підвищення ефективності використання міжнародних фінансів, своєчасною відповіддю на виклики, пов'язані з війною, яка призвела до появи великої кількості нових проектів відбудови, що потребують нагальної реалізації і залучення міжнародної допомоги. Єдина цифрова екосистема сприятиме посиленню ефективності контролю за використанням міжнародних фінансів та створить можливості для залучення різноманітних стейкхолдерів та їх взаємодії для підвищення якості та доброчесності впровадження відбудови економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кучерявенко М. П., Білінський Д.О., Дмитрик О.О. : Фінансове право : підручник. Харків : Право, 2013. 400 с.
2. Шпакович О. М. Роль міжнародних економічних організацій в правотворчому процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2003, 213 с.
3. Миргород-Карпова В. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення контролю за міжнародними фінансами в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2018. 20 с.
4. Латковська Т.А. Поняття та структура сучасної фінансової системи України. Право та державне управління. 2011. № 1. С. 64–68.
5. Онищенко С. Фінансова глобалізація як складний інтегрований об'єктивний процес. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2016. № 4 (8). С. 126–133.
6. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. The INTOSAI Framework of Professional Pronouncements (IFPP). URL: <https://www.eurosai.org/en/topMenu/IFPP.html>
8. Лімська декларація керівних принципів контролю : Декларація, Міжнародний документ від 01.01.1977. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/604_001
9. Про Федеральну рахункову палату Німеччини : Закон від 11.06.1985 р. Federal Court of Auditors Act (Bundesrechnungshofgesetz). URL: <https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Gesetze/Laws/19-85-07-11-federal-court-of-auditors-act.html>
10. Принципи INTOSAI. URL: <https://www.intosai.org/ru/dokumenty/svobodnyi-dostup>
11. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 р. № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
12. Прес реліз Рахункової палати України та Німеччини від 16.05.2023. URL: <http://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1540>
13. Паризька декларація щодо підвищення ефективності зовнішньої допомоги від 02.03.2005 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_271

14. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2002 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text>

15. Про порядок підготовки, реалізації, проведення моніторингу та завершення реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2016 р. № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2016-%D0%BF#Text>

16. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.10.2016 р. № 803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/803-2016-%D1%80#Text>

17. Реєстр проектів з МФО. URL: <https://proifi.gov.ua/projects?page=1>

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 року № 1286 «Про реалізацію експериментального проекту із створення, впровадження та забезпечення функціонування Єдиної цифрової інтегрованої інформаційно-аналітичної системи управління процесом відбудови об'єктів нерухомого майна, будівництва та інфраструктури». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2022-%D0%BF#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.12>

Тимошенко В. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України

Карпенко М. І.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України

Котляренко О. П.,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОБОРОННОМУ СЕКТОРІ

Анотація. Корупція в оборонному секторі особливо небезпечна, тому що на цю сферу загалом припадає значна частина бюджету. Тим більше в період дії воєнного стану. Наслідки корупції в оборонному секторі можуть призвести до небезпеки, регіональної нестабільності та неспроможності держави вчасно реагувати на зовнішню небезпеку.

Дана наукова стаття присвячена питанню адміністративно-правового механізму запобігання корупції в оборонному секторі. Авторами статті здійснено аналіз доктринальних визначень в сфері правових механізмів запобігання корупції.

Авторами здійснено огляд норм Закону України «Про запобігання корупції» в частині діючих інструментів попередження корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Зокрема, обмеження щодо: використання службових повноважень, одержання подарунків, одержання неправомірної вигоди, сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, спільної роботи близьких осіб, тощо.

В тому числі, авторами звернено увагу на такий інструмент запобігання корупції як фінансовий контроль та його актуальне нормативне врегулювання. Проведено огляд змін до чинного законодавства України в частині електронного декларування – Закон України № 3384-IX «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» – стосовно осіб, які відносяться до оборонного сектору. Авторами акцентовано увагу на новелах в законодавстві, що стосується подання фінансової звітності, враховуючи наявний воєнний стан в нашій державі.

Автори статті прийшли до висновку, що основною метою функціонування адміністративно-правового механізму запобігання корупції є забезпечення превентивної функції як одного із напрямів державно-правової політики держави в сфері запобігання корупції.

Ключові слова: корупція, оборонний сектор, адміністративно-правовий механізм, запобігання.

Tymoshenko V. A., Karpenko M. I., Kotliarenko O. P. Administrative and legal mechanism for prevention of corruption in the defense sector

Abstract. Corruption in the defense sector is particularly dangerous because this area generally accounts for a large part of the budget. Especially during the period of martial law. The consequences of corruption in the defense sector can lead to danger, regional instability and the inability of the state to respond to external threats in a timely manner.

This scientific article is devoted to the issue of the administrative and legal mechanism for preventing corruption in the defense sector. The authors of the article carried out an analysis of doctrinal definitions in the field of legal mechanisms for the prevention of corruption.

The authors reviewed the norms of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” in terms of the existing tools for preventing corruption and corruption-related offenses. In particular, restrictions on: use of

official powers, receiving gifts, receiving illegitimate benefits, co-operation and combination with other types of activities, joint work of relatives, etc.

In particular, the authors drew attention to such a tool for preventing corruption as financial control and its current normative regulation. A review of changes to the current legislation of Ukraine in the area of electronic declaration was carried out – Law of Ukraine No. 3384-IX “On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Defining the Procedure for Submission of Declarations by Persons Authorized to Perform the Functions of the State or Local Self-Government in Martial Law” – in relation to persons, which refer to the defense sector. The authors focused attention on novelties in the legislation related to the submission of financial statements, taking into account the current state of war in our country.

The authors of the article concluded that the main purpose of the functioning of the administrative-legal mechanism for the prevention of corruption is to ensure the preventive function as one of the directions of the state's legal policy in the field of corruption prevention.

Key words: *corruption, defense sector, administrative and legal mechanism, prevention.*

Вступ. Корупція в оборонному секторі є однією з ключових загроз державності в цілому. Адже недоброчесність та корумпованість людей в оборонному секторі підривають рівень довіри суспільства і міжнародних інституцій до усього силового блоку України, не дозволяють ефективно забезпечувати безпеку громадян, загрожують фундаментальним принципам існування держави у сучасному світі, а отже, посилюють внутрішню вразливість держави від впливу потенційних викликів безпеки.

Як показує практика, саме оборонний сектор є особливо вразливим для різного роду корупційних діянь внаслідок декількох його особливостей. По-перше, своєю «закритістю» від прямого громадського та парламентського контролю. По-друге, внаслідок обмеженого доступу до інформації щодо життєдіяльності останнього. Тому вкрай важливо, щоб будь-які дії керівників структур оборонного сектору, які є потенційно корупційно небезпечними, були максимально прозорими, прогнозованими, ефективними та адекватними [1].

Виклад основного матеріалу. У 2020 році у Міністерстві оборони України визначили корупційні ризики у семи напрямках своєї діяльності й розробили відповідні антикорупційні заходи. Серед них: 1) упорядкування та оптимізація управління землями оборони та об'єктами нерухомості. Ця робота розпочата та послідовно проводиться з 2015 року, за цей час поновлено право користування на більш ніж 64% самовільно зайнятих земель оборони; 2) проведення моніторингу об'єктів будівництва та реалізація нових механізмів забезпечення службово-посадовим та постійним житлом військовослужбовців; 3) ініціювання

змін до системи оборонних закупівель, розширення конкуренції та впровадження механізмів персональної відповідальності за ефективне використання оборонних ресурсів [2].

Ефективним інструментом на шляху запобігання корупції може стати комплекс заходів попередження корупції в оборонному секторі. Є широкий спектр правових механізмів, які можна здійснювати з метою попередження і боротьби з корупцією. Вони можуть бути примусовими й добровільними, профілактичними й виправними.

Правові механізми запобігання корупції як в оборонному секторі, так і в цілому, можна поділити на превентивні (застосовують на випередження, тобто до вчинення корупції та запобігають їй) і каральні (застосовують уже після вчинення корупційного правопорушення).

До превентивних належать методи, за допомогою яких держава створює такі умови в законодавстві чи в системі державної влади, економіки, бізнесу, що корупція стає неможливою або ж зводиться до мінімуму в тій чи іншій сфері суспільного життя.

Каральні методи мають місце тоді, коли за корупційні правопорушення настає певний вид правової відповідальності. Водночас і ці методи можна вважати певною мірою превентивними, оскільки вони запобігають учиненню корупції в майбутньому через страх покарання.

Враховуючи практику наших зарубіжних партнерів, Україна також впроваджує адміністративно-правовий механізм запобігання корупції як в цілому, так і зокрема в оборонному секторі, і активно діє в цьому напрямі в межах законодавства.

При цьому його безпосередньою ціллю є не притягнення до будь-якої із видів юридичної відповідальності, а запобігання виникненню передумов корупції [3, с. 84].

В юридичній доктрині здійснено ряд досліджень щодо правових механізмів запобігання корупції загалом. Використовуються ряд понять, серед яких: «механізм адміністративно-правового запобігання корупції», «адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією», «механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції», «державно-правовий механізм протидії корупції» тощо.

На думку Д.В. Гудкова, «механізм адміністративно-правового запобігання корупції» – це визначена законом сукупність взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється регулюючий вплив на суспільні відносини, в рамках яких існують ризики вчинення корупційних діянь [4, с. 73].

І.А. Середницькою запропоновано поняття «механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції» – це система адміністративно-правових засобів, що спрямована на врегулювання суспільних відносин у процесі запобігання та протидії корупції, яка представляє собою процес, що містить визначені стадії (етапи) реалізації та елементи (складові частини) [5].

На думку А.О. Левчук, «адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією» – це врегульована нормами адміністративного права система адміністративно-правових засобів, заходів та складових елементів, які при злагодженості та єдності утворюють комплексну систему антикорупційних вимог, заборон та обмежень, реалізація яких спрямована на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням [6, с. 117].

Водночас М.Ю. Бездольний розглядає поняття «державно-правовий механізм протидії корупції», під яким розуміє сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють його структуру, спрямовані на досягнення основної мети його функціонування – уповільнення темпів зростання корупції, зменшення її обсягів, установа її припинення

її виявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь [7, с. 40].

Вищеперераховані поняття та їх визначення за своєю суттю є схожими, однак вважаємо визначення, яке запропоноване А.О. Левчук, найбільш повним та деталізованим.

Загалом адміністративно-правові механізми запобігання корупції в оборонному секторі є частиною державно-правової політики і стосуються багатьох суб'єктів. Перелік таких категорій посадових і службових осіб становлять: військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, особи, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, посадові та службовими особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, і центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, поліцейські тощо. У цьому процесі задіяні актори від військовослужбовця (громадянина) до урядових, регіональних і міжнародних організацій. Різні органи, зокрема, парламенти, урядові відомства та міністерства, служби омбудсменів, органи нагляду та аудиту тощо відповідають за роз'яснення, впровадження і нагляд за виконанням політик, планів, програм, законів і правил [8].

Наявні правові антикорупційні інструменти у секторі безпеки і оборони являють собою спеціальні антикорупційні функції і повноваження різних суб'єктів трьох субординаційних рівнів: на рівні глави держави і офіційного вищого політичного керівництва держави, на рівні діяльності спеціально створених державних антикорупційних інституцій, на відо-

мчому окремих відомств (у межах системи забезпечення національної безпеки і оборони) [9, с. 134].

З 2014 року в Україні є чинним Закон України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) [10], в якому зафіксовано поняття «корупції», перелік осіб, що підпадають під дію цього Закону, а також перелік адміністративно-правових механізмів запобігання корупції, за допомогою яких здійснюється протидія корупції в Україні.

Для запобігання вчиненню корупційних правопорушень Законом передбачено такі правові інструменти, як:

1. Обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища. Суб'єктам, на яких поширюється дія Закону, забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах.

2. Обмеження щодо одержання подарунків. Суб'єктам, на яких поширюється дія Закону, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб:

1) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;

2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

Зазначені вище суб'єкти можуть приймати подарунки, які відповідають загальною визначенням про гостинність, крім випадків, якщо вартість таких подарунків одноразово не перевищує двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на день прийняття подарунка, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на 1 січня року, в якому прийнято подарунки.

3. Запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними. Особи, уповноважені на виконання функ-

цій держави або місцевого самоврядування, прирівняні до них особи у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка, незважаючи на приватні інтереси, зобов'язані невідкладно вжити таких заходів:

1) відмовитися від пропозиції;

2) за можливості ідентифікувати особу, яка зробила пропозицію;

3) залучити свідків, якщо це можливо, у тому числі з числа співробітників;

4) письмово повідомити про пропозицію безпосереднього керівника (за наявності) або керівника відповідного органу, підприємства, установи, організації, спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

4. Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності. Суб'єктам, на яких поширюється дія Закону, забороняється:

1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України;

2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді)), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

5. Обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування. Особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється:

1) протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними

особами – підприємцями, якщо особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців;

2) розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, крім випадків, встановлених законом;

3) протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності.

6. Обмеження спільної роботи близьких осіб. Суб'єктам, на яких поширюється дія Закону, заборонено мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам.

7. Фінансовий контроль, полягає у тому, що суб'єкти, на яких поширюється дія Закону, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларація), за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством.

Також цей обов'язок поширюється і на суб'єктів, які припиняють діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, протягом 30 календарних днів з дня припинення відповідної діяльності подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за період, не охоплений раніше поданими деклараціями.

В Україні створений Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, до якого включаються подані декларації. Зазначений реєстр форму-

ється та ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції у визначеному ним порядку.

Національне агентство з питань запобігання корупції проводить щодо декларацій, поданих суб'єктами декларування, такі види контролю:

- 1) щодо своєчасності подання;
- 2) щодо правильності та повноти заповнення;
- 3) логічний та арифметичний контроль.

Крім того, за Національним агентством з питань запобігання корупції закріплена функція здійснення вибіркового моніторингу способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Враховуючи повномасштабну російську агресію, в березні 2022 року були внесені зміни до законодавства в сфері запобігання корупції, а саме дедлайн подання всіх звітних документів було перенесено на 3 місяці після закінчення воєнного стану [11]. У той же день НАЗК офіційно роз'яснило, що положення цього Закону поширюються в тому числі і на електронні декларації [12].

Ще через кілька місяців Верховна Рада України доповнила прикінцеві положення Закону України «Про запобігання корупції» новим пунктом 2-7, згідно з яким е-декларації, кінцевий строк подання яких припадає на період дії воєнного стану, можуть бути подані протягом 90 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану.

31 березня 2023 року Міжнародний валютний фонд видав меморандум, в якому відновлення е-декларування визначено як умова для подальшої кредитної підтримки України. Згідно з документом, Україна має до кінця липня 2023 року відновити е-декларування для усіх публічних службовців, які не є мобілізованими та не беруть участь у бойових діях.

12 жовтня 2023 року набрав чинності Закон № 3384-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповно-

важених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» [13].

Новелою вищевказаного Закону є розширення кола осіб, які для цілей Закону України «Про запобігання корупції» прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а саме додана категорія «голови та члени консультативно-лікарських і медико-соціальних експертних комісій, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських комісій».

Також законодавець визначив категорії осіб із оборонного сектору, на яких дія розділу VII «Фінансовий контроль» Закону України «Про запобігання корупції» не поширюється. Зокрема: військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу;

військових посадових осіб із числа військовослужбовців військової служби за контрактом осіб рядового складу, військової служби за контрактом осіб сержантського і старшинського складу, військовослужбовців молодшого офіцерського складу військової служби за контрактом осіб офіцерського складу».

В тому числі, законодавцем враховано, що велика кількість представників оборон-

ного сектору залучена до ведення бойових дій. В такому випадку суб'єкти декларування з числа військовослужбовців Державної прикордонної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України, Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також поліцейських поліції особливого призначення, зобов'язані подати декларації не пізніше 90 календарних днів з дня настання першої з таких обставин – припинення або скасування воєнного стану чи звільнення з військової служби (служби в поліції).

Висновки. В системі національного законодавства створена система адміністративно-правового механізму запобігання корупції як в цілому, так і в оборонному секторі зокрема. Основною метою функціонування адміністративно-правового механізму запобігання корупції є забезпечення превентивної функції як одного із напрямів державно-правової політики держави в сфері запобігання корупції. Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції сприяє ліквідації причин, зменшення вияву корупційних чинників та спрямовані на руйнацію передумов корупції.

В тому числі, належне функціонування адміністративно-правового механізму запобігання корупції є однією із основних вимог зарубіжних партнерів для подальшої співпраці з нашою державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. «Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki>.
2. Боротьба з корупцією в армії: Міноборони назвало сім пріоритетних напрямків. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3013921-borotba-z-korupcieyu-v-armii-minoboroni-nazvalo-sim-prioritetnih-napramkiv.html>.
3. Маслова Я.І. Механізм запобігання корупції: поняття та структура. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 81–85.
4. Гудков Д.В. Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 (081-Право) / Сумський державний університет. Суми, 2018. 249 с.
5. Середницька І.А. Механізм адміністративно-правового запобігання та протидії корупції. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f79b5c59-5ad8-4106-9438-cf9fef37f22d/content>.
6. Левчук А.І. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією : дис. ... канд. юрид. наук : 081-Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 260 с.
7. Бездольний М.Ю. Державно-правовий механізм протидії корупції. *Форум права*. 2009. № 2. С. 38–43.
8. Боротьба з корупцією. URL: <https://securitysectorintegrity.com/uk>.

9. Пащенко Є.М., Чалий М.Г. Правові інструменти протидії корупції у секторі безпеки і оборони України: сутність і особливості. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. № 5. С. 132–136.

10. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

11. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни : Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>.

12. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції № 4 від 07.03.2022 щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю в умовах воєнного стану (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента, проведення перевірок). URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-4-vid-07-03-2022-shhodo-zastosuvannya-okremykh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi-stosovno-zahodiv-finansovogo-kontrolyu-v-umovah-voennogo-stanu-podannya-deklaratsiyi-p/>.

13. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану : Закон України від 20.09.2023 № 3384-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#Text>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.82

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.13>

Бобровник К. Л.,

аспірантка

Класичного приватного університету

**ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДЛЯ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ
ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ МІНІМАЛЬНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ**

Анотація. Кожна людина є невід'ємною частиною соціуму, а отже протягом усього свого життя відчуває на собі значний вплив навколишнього соціального середовища. Коли поведінка людини стає протиправною і такою, що порушує права, свободи чи інтереси людини, групи осіб, держави в цілому, надважливим є застосуванням таких примусових заходів, які б були співмірними із неминучими обмеженнями та загальноприйнятим розумінням поняття «справедливість». Найчастіше такі заходи пов'язані із застосуванням кримінальних покарань, зокрема позбавленням волі в установах із різним рівнем безпеки.

Дана наукова стаття присвячена актуальним питанням значення принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, оскільки реформування національної кримінально-виконавчої системи та впровадження у кримінально-виконавче законодавство численних міжнародних стандартів поведіння із засудженими поставили перед нашою державою завдання створити таку систему виконання та відбування кримінальних покарань засудженими до позбавлення волі, яка б могла забезпечити ефективні засоби для їх виправлення і ресоціалізації, запобігти вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Принципи кримінально-виконавчого законодавства не тільки формують та узагальнюють уявлення про сутність процесу виконання – відбування покарання, а й беззаперечно, є певним орієнтиром, спрямуванням для учасників даних відносин та містять ідеальні уявлення про реальну мету покарання та результат його застосування. У їхню основу покладені досвід та досягнення науки кримінально-виконавчого права. У свою чергу кримінально-виконавча політика держави та заходи її забезпечення повинні проводитися в суворій відповідності з принципами, визначеними у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України.

В Україні принципи кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, набули особливого значення, зважаючи на всі виклики, що постали перед нашою державою у ході проведення реформ багатьох сфер суспільного життя, зокрема системи виконання кримінальних покарань і знайшли своє втілення у кримінально-виконавчому законодавстві.

Ключові слова: виправлення, ресоціалізація, принципи, міжнародні стандарти, кримінально-виконавча система, кримінально-виконавче законодавство, законність, демократизм, гуманізм, рівність.

Bobrovnyk K. L. The importance of the principles of criminal law for the correction and resocialization of convicts serving their sentences in minimum security penal colonies

Abstract. Each person is an integral part of society and therefore throughout his life he feels a significant influence of the surrounding social environment. When a person's behavior becomes illegal and violates the rights, freedoms, or interests of a person, a group of persons, or the state as a whole, it is imperative to apply such coercive measures that are commensurate with the inevitable limitations and the generally accepted understanding of the concept of «equity». Often such measures are associated with the application of criminal penalties, in particular, deprivation of liberty in institutions with different levels of security.

This scientific article is devoted to the topical issues of the importance of the principles of criminal law for the correction and resocialization of convicts serving their sentences in minimum security penal colonies, since the reform of the national criminal law system and the introduction of numerous international standards for the treatment of convicts into criminal law the task of our state is to create such a system of execution and serving of criminal punishments by those sentenced to imprisonment, which could provide effective means for their correction and resocialization, prevent the commission of new crimes by both convicts and other persons.

The principles of criminal enforcement legislation not only form and generalize the idea of the essence of the process of execution – the serving of punishment but also without a doubt, are a certain reference point, a direction for the participants of these relations and contain ideal ideas about the real purpose of punishment and the result of its application. They are based on the experience and achievements of the science of criminal law. In turn, the state's criminal enforcement policy and measures to ensure it must be carried out in strict accordance with the principles defined in Art. 5 of the Criminal Executive Code of Ukraine.

In Ukraine the principles of criminal law for the correction and resocialization of convicts who are serving their sentences in minimum security correctional colonies have acquired special importance, taking into account all the challenges faced by our state in the course of reforms in many spheres of social life, in particular the system of execution of criminal punishments and found their embodiment in the criminal executive legislation.

Key words: *resocialization, correction, principles, international standards, criminal law enforcement system, criminal executive legislation, legality, democracy, humanism, equality.*

Вступ. Наразі в нашій державі відбуваються надважливі євроінтеграційні процеси з укорінення засад розвитку соціальної демократичної та правової держави, що у свою чергу мають бути реалізовані в усіх без виключення сферах суспільного життя, зокрема в системі Державної кримінально-виконавчої служби України. Позаяк одним із найважливіших критеріїв визначення цивілізованості будь-якої держави є саме стан дотримання та гарантування прав та свобод її громадян, у тому числі засуджених до відбування покарання у виправних колоніях різних видів.

У основі будь-яких суспільно-правових явищ лежать певні принципи, які у свою чергу є загальними, керівними (основними, вихідними теоретичними, загальними нормативно-керівними) положеннями, що відображають політичну і соціально-економічну природу державного устрою, закономірності розвитку суспільства, визначають політику держави в усіх сферах громадського життя. Не виключенням є і сфера кримінально-виконавчих відносин.

Актуальність. Адаптація норм чинного кримінально-виконавчого законодавства до європейських стандартів потребує принципово нового погляду на роль кримінально-виконавчого права в українському суспільстві, у зв'язку із цим, вкрай важливим є визначення концептуальних принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки. Метою статті є дослідження згаданих вище принципів, їх систематизація та розкриття основних її ознак.

Виклад основного матеріалу. Принципи кримінально-виконавчого права, відобража-

ючи сутність виконання покарань, є орієнтиром для учасників даних відносин, завдяки яким забезпечується процес виправлення і ресоціалізація засуджених. Водночас ці принципи містять ідеальні уявлення про реальну мету покарання, про результат цілеспрямованих зусиль органів і установ виконання покарань [1, с. 84].

Термін «принцип» (від лат. *princĭpium* – початок, засада) у Великому тлумачному словнику сучасної української мови трактується як: 1) основне похідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку та ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2, с. 1125].

Статтею 5 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено, що кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [3].

Проблематику принципів в сучасній доктрині науки кримінально-виконавчого права України досліджували такі вітчизняні науковці як: І. Г. Богатирьов, М. Я. Гуцуляк,

О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, Т. В. Рудник, А. А. Куценко, Я. О. Ліховіцький, К. Б. Марисюк, І. С. Михалко, О. Є. Скакун, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. О. Шкута.

Однак, не зважаючи на достатньо велику кількість наукових досліджень по даній тематиці, наразі неможливо віднайти єдине поняття «принципи кримінально-виконавчого права», яке б охоплювало усі його аспекти і прояви. Відтак, дослідники у своїх наукових працях наводять власні авторські визначення. Наприклад, О. М. Джужа під принципами кримінально-виконавчого права вважає основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію і напрями розвитку інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань [4, с. 22]; а А. Х. Степанюк принципи розуміє як об'єктивно зумовлені процесом виконання покарання вихідні положення, основні керівні засади, що пронизують і характеризують виконавчу діяльність [5, с. 172]. Одночасно В. М. Трубников пропонує розглядати їх як загальні положення (ідеї), обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, політику держави у сфері виконання кримінальних покарань, які, будучи закріпленими нормами кримінально-виконавчого права, визначають їх зміст [6, с. 9]. У свою чергу, М. Я. Гуцуляк розуміє їх як загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, що складають основу державної політики у сфері виконання покарань, характеризують його сутність і призначення в суспільстві та мають доктринальне вираження і нормативно-правове закріплення [7, с. 218].

Однак варто розуміти, що такі принципи не можуть бути суто правовою категорією через їхній тісний зв'язок із численними філософськими і соціологічними категоріями. А на думку І. Г. Богатирьова, вони мають ще й історичний характер і є результатом закономірностей розвитку суспільства в цілому, втіленням їх демократичних і гуманітарних традицій [8, с. 59].

Дійсно, у тривалому процесі формування правових систем принципи права окремих

держав набувають універсального значення і знаходять своє втілення у міжнародному праві, перш за все у сфері прав людини. Їх першоосновою є суспільні цінності, що втілюються в багатьох міжнародних актах, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Всесвітньою медичною асоціацією та ін. Зокрема до цих міжнародних актів відносяться Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., Європейські пенітенціарні правила від 12 лютого 1987 р. та інші, у яких віднайшли своє відображення загальноправові принципи регулювання відносин між особою і державою.

О. М. Джужа, В. М. Трубников та інші пропонують систему принципів кримінально-виконавчого права поділити на три групи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. До загальноправових принципів вони відносять принципи законності, демократизму, гуманізму. Міжгалузеві – ті, які представлені принципами соціальної справедливості, невідворотності виконання і відбування покарань. Галузеві ж принципи передбачають рівність засуджених перед законом, взаємну відповідальність держави і засудженого, диференціацію та індивідуалізацію виконання покарання, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки, поєднання покарання із заходами виправного впливу, участь громадськості в діяльності органів і установ виконання покарань.

Вказана класифікація є найбільш поширеною у сфері кримінально-виконавчого права. Крім того, її підтримують більшість вітчизняних фахівців в даній галузі.

До загальноправових принципів відносять принципи законності, демократизму, гуманізму, справедливості, юридичної рівності та інші. Варто відзначити, що цей перелік не є імперативно визначеним, адже процес їх формування ще триває, що особливо помітно у світлі сучасних світових трансформацій. В Україні ці принципи набули особливого значення, зважаючи на всі виклики, що постали

перед нашою державою у ході проведення реформи багатьох сфер суспільного життя, зокрема системи виконання кримінальних покарань і знайшли своє втілення у кримінально-виконавчому законодавстві.

Одним із найважливіших принципів є, безперечно, принцип законності, який є конституційним положенням, закріпленим у ряді статей Конституції України (ст.ст. 6, 8, 24 та ін.). Законність розглядається багатомірно: «принципи державного керівництва суспільством», «принцип поведінки всіх учасників суспільних відносин», «принцип здійснення владних державних функцій». Як зазначає А. Х. Степанюк, суб'єкти виконання і відбування покарання, учасники виконавчої діяльності зобов'язані підкорятися вимогам кримінально-виконавчого законодавства. Поряд із цим законність, як принцип діяльності органів та установ виконання покарань, припускає також точне і суворе дотримання суб'єктами й учасниками діяльності з виконання покарань Конституції України, інших законів, прийнятих на її основі, а крім того – і відомчих нормативних актів, що регулюють порядок виконання й умови відбування покарання [9, с. 333].

Основне призначення Закону – це регулювання дій учасників суспільних відносин. Коли хто-небудь з учасників суспільних відносин виконує дії (бездіяльність), законність як конституційний соціально-правовий інститут покликаний забезпечувати охорону інтересів суспільства. Одночасно режим законності в процесі діяльності органів та установ виконання покарань – це рівень відповідності цих органів та установ вимогам законів і прийнятих на їх основі нормативно-правових актів, правомірності рішень та дій посадових осіб цих органів, а також, беззаперечно, засуджених, які відбувають покарання.

У свою чергу принцип гуманізму також є один із центральних і основоположних принципів, що відіграє значну роль у процесі ресоціалізації та виправлення засуджених, у центрі якого постає людина, особистість як найвища соціальна цінність. Принцип гуманізму щодо засуджених, які відбувають покарання у виправних установах ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, яка декла-

рує, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Людина розглядається як основна мета суспільного розвитку, у процесі якого забезпечуються створення необхідних умов для повної реалізації всіх її потенціалів, досягнення найвищого духовного розквіту.

Гуманізм – це не тільки про людяне ставлення, високий рівень терпимості, розуміння, поваги до особи, а й, у першу чергу, про охорону інтересів суспільства і прав громадян від будь-яких посягань, про гуманні засоби виправлення у процесі відбування покарання, про подальшу ресоціалізацію та повернення у суспільство. Спираючись на цей принцип, гуманізм виконання покарання слід розуміти як виконавчу діяльність, не позбавлену людяного ставлення до засудженого [9, с. 305].

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань є похідним від принципу кримінального права – диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання. У кримінально-виконавчому праві він виражається в диференціації й індивідуалізації виконання (відбування) покарання. Диференціація виконання покарання полягає в тому, що каральний вплив у різних обсягах застосовується до різних категорій засуджених залежно від тяжкості вчинених ними злочинів, злочинної діяльності в минулому, форми вини, поведінки під час відбування покарання.

Практична роль цього принципу полягає у визначенні певного виду установи виконання покарань конкретним категоріям засуджених, що відображено у ст. 92, 94 КВК України. Також він проявляється і у різних умовах тримання засуджених, різному правовому становищі, рівні ізоляції, які застосовуються залежно від ступеня суспільної небезпеки різних категорій засуджених. До прикладу, ґрунтуючись на даному принципі у цілком законним видається тримання засуджених до довічного позбавлення волі в установах найвищого (максимального) рівня безпеки.

Принцип індивідуалізації під час виконання покарань в установах виконання покарання базується не на групових, а на індивідуаль-

них особливостях особи засудженого, які враховуються під час виконання ним покарання. Так, у ст. 6 КВК України, в якій закріплено цей принцип, вказується, що засоби виправлення та ресоціалізація засуджених повинні застосовуватися з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки під час відбування покарання [3].

Крім того, індивідуалізація покарання на стадії його виконання також виражається у корегуванні каральних заходів залежно від поведінки засудженого і зміну змісту виправного впливу на основі врахування індивідуальних особливостей засудженого.

Засуджені до кримінальних покарань є рівними перед законом, незалежно від раси, національності, релігійних переконань тощо, що засвідчує принцип рівності засуджених перед законом. Засадою визначення є конституційний принцип рівності всіх перед законом (ст. 24 Конституції України), Загальна декларація прав людини (ст. 7), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Мандели) 2015 р. (п. 2 правила 5) та інші. Відтак, основне його вираження полягає у єдиному правовому положенні осіб, що відбувають конкретний вид покарання або перебувають в одних умовах відбування покарання у виправній колонії. Однак рівність засуджених перед законом не означає рівність умов відбування покарання. Навпаки, вони індивідуалізуються залежно від цілого ряду чинників, як було визначено в принципі диференціації та індивідуалізації покарань.

Важко уявити наше сьогодення без принципу демократизму, що пронизує всі галузі права, його правові інститути і норми. Вдосконалення демократії у всіх її проявах є основним із завдань будь-якої цивілізованої держави, стратегічною лінією розвитку соціально-політичної системи суспільства на сучасному етапі. Демократизм пронизує всю політико-правову систему держави і знаходить свій конкретний вияв у правових нормах, які регулюють порядок організації та діяльності правоохоронних органів, державних і громадських організацій, правове положення

особи, взаємини її з державою і суспільством [1, с. 62]. Яскравими проявами демократизму у процесі виконання покарання і як наслідок, у процесі ресоціалізації та виправлення засуджених є залучення громадськості, правозахисних організацій.

Одним із важливих напрямків демократизації кримінально-виконавчої системи є розширення гласності в їх діяльності. Гласність у цій сфері припускає, перш за все, висвітлення засобами масової інформації їх діяльності, адже діяльність органів та установ виконання покарань не є та не може бути закритою чи прихованою.

Принцип демократизму проявляється і в інших напрямках – наприклад, у порядку подачі та вирішення скарг і заяв засуджених. На підставі ст. 8 КВК засуджені мають право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Така правова норма є наслідком впливу міжнародних стандартів поводження із засудженими [1, с. 63]. Насамперед, це пов'язано із прагненням нашої держави дотримуватися й охороняти права і свободи людини.

Відповідно до ст. 65 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими у поводженні з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності [10].

Таким чином, принципи кримінально-виконавчого права узагальнюють уявлення, знання і поняття про сутність процесу виконання – відбування покарання та у подаль-

шому ресоціалізацію та виправлення засуджених, що повинні проводитися в суворій відповідності з принципами, визначеними у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Висновки. Таким чином, принципи – це категорія стала та ґрунтовна, оскільки саме вони відображають найбільш суттєве в умовах життя суспільства.

Зважаючи на викладеного вище, під принципами виправлення та ресоціалізації слід розуміти загальні керівні положення, імперативні вимоги та ідеї, які складають основу державної політики у сфері відбування покарань. Вони тісно взаємопов'язані між собою,

доповнюють один одного і вимагають комплексного застосування під час виправлення та ресоціалізації засуджених.

Таким чином, сучасна кримінально-виконавча політика України в галузі діяльності пенітенціарної системи має бути спрямована на реалізацію принципів гуманізму, демократизму, пріоритету загальних прав і свобод людини, принципів диференціацію виконання покарань, індивідуального особистісного підходу до засуджених у процесі їх виправлення і ресоціалізації. Тим паче, саме виправлення і ресоціалізація засуджених є пріоритетним шляхом досягнення мети захисту інтересів особи, суспільства та держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шкута О.О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута О.О. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2011. 400 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь : Перун, 2002. С. 1125.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21.
4. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер. 2002. С. 22.
5. Степанюк А. Х. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С. 171–181.
6. Трубников В. М. Принципи кримінально-виконавчої політики України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 15. С. 9.
7. Гуцуляк М. Я. Поняття та зміст принципів кримінально-виконавчого права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2007. № 2. С. 218.
8. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ: Всеукр. асоц. «Правова єдність». 2008. С. 59.
9. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. Х. Степанюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 393 с.
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН 663 (XXIV) від 31 липня 1957 року та 2076 (LXII) від 13 травня 1977 року // *Права людини в документах*. Книга перша. Українсько-Американське бюро захисту прав людини. Амстердам-Київ, 1997. 278 с.

Лаврьонов Р. П.,

адвокат, аспірант

Класичного приватного університету

ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ

Анотація. Присвячена дослідженню проблем кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби за кримінальним законодавством України. Розглянуті історичні засади кримінальної відповідальності за військові злочини, та визначена обумовленість кримінальної відповідальності за ці злочини.

Дана стаття присвячена аналізу історичного дискурсу, пов'язаного із кримінальною відповідальністю за військові злочини. Автор розглядає розвиток правових норм і стандартів, які стосуються військових злочинів, відповідно до міжнародного та національного законодавства. Перегляд історичного контексту дозволяє автору висвітлити еволюцію уявлень про військову відповідальність, враховуючи зміни в політичному, соціальному та культурному середовищі.

Стаття розглядає ключові періоди та етапи, коли формувалася концепція військової кримінальної відповідальності, враховуючи важливі події та міжнародні конфлікти. Особлива увага приділяється ролі міжнародних трибуналів та судів у визначенні та покаранні військових злочинів.

Автор також розглядає сучасні виклики і тенденції в області військової кримінальної відповідальності, зокрема, враховуючи зміни в характері збройних конфліктів, роль нових технологій та глобальні виклики в забезпеченні справедливості.

Ця стаття спрямована на вивчення історичних та сучасних аспектів правового регулювання військових злочинів, а також на розуміння динаміки змін у підходах до військової кримінальної відповідальності в контексті міжнародного співтовариства.

Актуальність дослідження «Історичний дискурс кримінальної відповідальності за військові злочини» надзвичайно важлива у контексті сучасних світових подій та розвитку міжнародного права. Зокрема, дослідження такої теми має кілька ключових аспектів актуальності:

1. Міжнародні конфлікти та військові дії.
2. Міжнародна юстиція та трибунали.
3. Етика та гуманітарне право.
4. Глобальні виклики.

Отже, дослідження історичного дискурсу є важливим кроком у поглибленому розумінні проблем військових злочинів та сприяє розвитку ефективних міжнародних механізмів їх запобігання та покарання.

Ключові слова: *військовий злочин, кримінальна відповідальність, армія, правопорушення, майнові злочини.*

Lavronov R. P. Historical discourse of criminal responsibility for war crimes

Abstract. Dedicated to the study of the problems of criminal liability for crimes against the order of military service under the criminal law of Ukraine. The historical principles of criminal responsibility for war crimes are considered, and the conditions of criminal responsibility for these crimes are determined.

This article is devoted to the analysis of the historical discourse related to criminal responsibility for war crimes. The author examines the development of legal norms and standards related to war crimes, in accordance with international and national legislation. Reviewing the historical context allows the author to highlight the evolution of ideas about military responsibility, taking into account changes in the political, social and cultural environment.

The article examines the key periods and stages when the concept of military criminal responsibility was formed, taking into account important events and international conflicts. Special attention is paid to the role of international tribunals and courts in determining and punishing war crimes.

The author also considers modern challenges and trends in the field of military criminal responsibility, in particular, taking into account changes in the nature of armed conflicts, the role of new technologies and global challenges in ensuring justice.

This article aims to study the historical and modern aspects of the legal regulation of war crimes, as well as to understand the dynamics of changes in approaches to military criminal responsibility in the context of the international community.

The relevance of the study “Historical discourse of criminal responsibility for war crimes” is extremely important in the context of modern world events and the development of international law. In particular, the study of such a topic has several key aspects of relevance:

1. International conflicts and military operations.
2. International justice and tribunals.
3. Ethics and humanitarian law.
4. Global challenges.

Therefore, the study of the historical discourse is an important step in the in-depth understanding of the problems of war crimes and contributes to the development of effective international mechanisms for their prevention and punishment.

Key words: *military offence, criminal liability, army, offence, property offences.*

Як зазначає професор М. Д. Сергієвський, серйозний підхід до вивчення історії військово-кримінального права необхідний для того, щоб дати ключ до розуміння й оцінки чинного права в цілому і зокрема «не існує такого поняття, як творіння історичного огляду: воно неминуче має бути продуктом попереднього розвитку. Необхідно вивчати минуле, щоб зрозуміти сьогодення і передбачити майбутнє».

Поняття військових злочинів можна знайти ще в давньоримському законодавстві, військово-кримінальне право якого розрізняло такі види злочинів, що вчиняються військовослужбовцями

- 1) військові злочини;
- 2) правопорушення військового характеру;
- 3) загальні правопорушення.

Під військовими злочинами римські юристи розуміли правопорушення, які можуть бути вчинені військовослужбовцями лише в межах виконання ними своїх військових обов'язків (наприклад, дезертирство з поля бою, порушення порядку несення служби або вартових обов'язків тощо).

Чинне військово-кримінальне законодавство на території сучасної України відображає етапи становлення держави та одного з її головних атрибутів – армії. діяльність зі зброєю в руках не завжди була державницькою, а визначалась конкретним етапом історичного розвитку держави. спочатку для відбиття військової агресії мобілізувався увесь народ, формувалась армія, служба у збройних силах не була професійним обов'язком, а розглядалась як необхідна і тимчасова повинність.

Більш регламентовані норми щодо військових злочинів з'явилися у «Соборному Уложенні» (1649 р.), яке вже містило відповідну систематизацію злочинів, вчинених воїнами (ратними людьми):

1) злочини, що полягають у зраді державі: перехід на бік ворога, перехід на бік міста, передача інформації про власне військо тощо: Перехід на бік ворога, здача міст, передача ворогу інформації про власне військо тощо;

2) злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби: втеча зі служби або втеча з поля бою;

3) усі інші злочини, вчинені воїнами під час походів та військових операцій проти життя, здоров'я, честі та гідності місцевого населення: Вбивства, з'валтування, побої, знущання, образи;

4) майнові злочини: крадіжки, грабежі, розграбування посівів, розорення господарств і садів.

Покарання для військовослужбовців були вже конкретизовані: смертна кара, відрубання руки, ноги, вуха, батоги, ув'язнення, конфіскація майна і штрафи. На думку В. М. Чихіквадзе, «Соборне уложення» стало значним кроком у розвитку військово-кримінального законодавства.

Досліджуваний артикул поділяв усі злочини на дві категорії – загальні та військові, у свою чергу, військові злочини самі по собі вже створювали відповідну систему, що охоплювала:

1. Військові зрадницькі злочини:
 - таємне листування й переговори з ворогом;
 - повідомлення ворогу пароля чи гасла;
 - розголошення відомостей про стан військових справ і фортець;
 - втеча на бік ворога;
 - втеча з поля бою;
 - відмова вступити в бій;
 - залишення свого місця в бою;
 - здача фортеці.

2. Злочини, що стосуються ухилення від військової служби:

- втеча;
- залишення свого місця в поході;
- несвоєчасне повернення з відпустки;
- симуляція хвороби з метою ухилення від

походу;

- самокалічення з метою ухилення від несення військової служби;

- самовільна відлучка.

3. Злочини проти порядку підлеглості, військової честі та інших обо в'язків військової служби:

- образа фельдмаршала чи генерала;-
- напад на фельдмаршала чи генерала;
- образа штаб-офіцера;
- образа унтер-офіцера;
- образа особи, яка виконує обов'язки караульної служби;
- образа посадових осіб суду, комісарів та провіантських службовців;
- непокоря наказу або неточне його виконання;
- обговорення наказу;
- повстання чи бунт та ін.

Кримінальне законодавство України не знає особливої системи військових покарань. До військовослужбовців, що вчинили злочин, застосовується в основному ті ж покарання, що й до злочинців.

Порядок їх призначення і виконання урегульований єдиними нормами кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

У той же час специфічні умови реформування та розвитку життя і діяльності Збройних Сил та інших військових формувань України обумовлюють деякі особливості у застосуванні до військовослужбовців окремих покарань, передбачених ст. 51 Кримінального Кодексу України.

Основні засади, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання, викладені в ст. 65 КК України, згідно з якою суд призначає покарання в межах, встановлених у санкціях статей Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за військові злочини, відповідно до положення Загальної частини КК. Суд, керуючись правосвідомістю, враховує характер і ступінь суспільної небез-

печності вчиненого злочину, особу винного та обставини справи, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Визначаючи розмір кримінальної відповідальності за військове злочинне діяння, слід мати на увазі, з однієї сторони, розмір і значення шкоди, спричиненої військовому правопорядку, а з другої сторони, ступінь винності особи, що вчинила злочин [6, с. 18].

До військовослужбовців як спеціальних суб'єктів, окрім загальних видів покарання, можуть бути застосовані види спеціальних покарань, а саме:

- а) позбавлення військового звання;
- б) службові обмеження для військовослужбовців;
- в) арешт з відбуванням його на гауптвахті;
- г) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Якщо позбавлення військового звання, службові обмеження і тримання в дисциплінарному батальйоні можуть бути застосовані лише до військовослужбовців, то такий вид покарання, як арешт, застосовується як до загальних суб'єктів, так і до військовослужбовців [4, с. 4].

Крім того, за вчинення кримінального правопорушення проти порядку користування військовим майном і його зберігання військовослужбовцю може бути призначено додаткове спеціальне покарання.

Особливо серйозну увагу при визначенні покарання повинно бути звернено на придатність особи, що вчинила військовий злочин, до подальшої військової служби, на можливість використання у військових формуваннях/

Тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. На сьогодні призначення й відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців урегульовано чинними Кримінальним і Кримінально-виконавчим кодексами України, а також Інструкцією про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, затвердженою наказом Міністра оборони України від 18 травня 2015 р. № 215 [4, с. 2].

Військовий злочин тлумачився як діяння військовослужбовця червоної армії й червоного Флоту, спрямовані проти встановленого законом порядку несення військової служби

й виконання Збройними силами республіки свого призначення, причому такі, які за своїм характером і значенням не можуть бути вчинені громадянами, що не перебувають на військовій або морській службі.

Отже, законом було обмежено як об'єкт, так і суб'єктів військових злочинів. у зв'язку з прийняттям 31 жовтня 1924 р. «основних засад кримінального законодавства СРСР та союзних республік» і Положення про військові злочини 8 червня 1927 р. набрав чинності новий Кримінальний кодекс, який залишив без змін главу про військові злочини, а 27 липня того ж року було прийнято нове Положення про військові злочини, яке уточняло деякі склади військових злочинів і містило низку нових складів, до яких належать:

- примушування до порушення обов'язків по військовій службі (ст. 4);
- образа одним військовослужбовцем іншого, якщо вони перебувають у відносинах підлеглості або старшинства (ст. 6);
- порушення статутних правил внутрішньої (вахтової) служби (ст. 16);
- залишення гинучого військового корабля (ст. 23);
- розголошення військових відомостей (ст. 25);
- погане поводження з військовополоненими (ст. 29);
- протиправне носіння або зловживання у воєнний час знаками і прапорами червоного Христа та червоного Півмісяця (статті 30–31).

Було розширено склад військово-посадового злочину, причому кримінальна відповідальність наставала не лише за перевищення влади, зловживання й бездіяльність, а й за халатність (ст. 17), за використання начальником військовослужбовців для надання послуг собі, членам своєї родини чи стороннім особам (ст. 19).

Передбачалася відповідальність за невжиття начальником належних заходів для знищення або приведення в непридатність засобів ведення війни, коли загрожує безпосередня небезпека їх захоплення ворогом і вже використані всі засоби їх збереження (ст. 20), а також за перехід на бік ворога (ст. 22).

Було значно звужено поняття «мародерство» (ст. 27), окрім того, вперше з'явилося

положення, яке дозволяло притягувати до кримінальної відповідальності за військовий злочин цивільних осіб з посиланням на співучасть з військовослужбовцями. цей нормативний акт зі змінами й доповненнями (1934–1935, 1940, 1952, 1953, 1957) проіснував до 1958 р.

Зміни, внесені до Положення, стосувалися в основному розширення кола суб'єктів військових злочинів. до військовослужбовців прирівняли особовий склад, як-от: воєнізовану охорону, пожежну воєнізовану охорону, міліцію. окрім того, до них належали: особовий склад виправно-трудоустанов, озброєного резерву наркомату шляхів сполучення, експедицій підводних робіт, а також особи начальницького складу цивільного повітряного флоту, учні льотних шкіл цивільного флоту, склад тилового ополчення та трудових частин.

Закон СРСР «Про загальний військовий обов'язок» від 1 вересня 1939 р. визнав суб'єктом військових злочинів військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних зборів (ст. 57). у подальшому коло суб'єктів військових злочинів було суттєво звужено указом Президії верховної ради СРСР від 13 грудня 1940 р. до військовослужбовців прирівнювались особи стройового й адміністративно-господарського складу міліції, оперативний склад органів управління державної безпеки НКВС.

Таким чином, військові злочини є самостійним інститутом кримінального права, що становить систему відносно відокремлених правових норм у межах галузі кримінального права, яка регулює групу взаємозалежних правовідносин у рамках встановленого порядку несення військової служби. цей окремий інститут формулює кримінально-правову заборону порушення правопорядку у сфері військових відносин.

В свою чергу, вивчення проблематики військових злочинів повинно ґрунтуватися на відповідній системі методів, основними з яких є діалектичний, формально-логічний (догматичний), метод структурного аналізу, соціологічний, статистичний, історичний та порівняльно-правовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Савченко А.В. Перспективи реформування кримінальної відповідальності за військові злочини. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнар. симпозиуму, м. Львів 21–22 вересня 2012 р. Львів: ЛДУВС, 2012. С. 398–403.
2. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917 – 1921 рр.) : монографія. Київ : Європ. ун-т, 2011. 231 с.
3. Маслова О.О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 174 с.
4. Хавронюк М.І. Військові злочини: коментар законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. К.: АСК, 2003. 272 с.
5. Сарнавський О.М. Норми про кримінальну відповідальність військово-службовців у системі кримінального права України // *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 308–311.
6. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / [Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.] ; за ред. М.І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.

Новик В. А.,
аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу державної політики, що спрямована на запобігання, забезпечення захисту, відновлення лісового фонду України. Така діяльність забезпечується суб'єктами, на які покладаються функції з організації та координації заходів з охорони державного лісового фонду. Ними реалізується система заходів, спрямованих на усунення порушень лісового законодавства. Суб'єкти взаємодіють з правоохоронними органами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями. Така діяльність регулюється національним законодавством, особливу роль в якому належить кримінальному законодавству. Звертається увага на негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони лісів. Оскільки останнім часом відбувається збільшення кількості протиправних проявів, пов'язані з незаконними порубками лісів, значним рівнем корупції у лісовій галузі, що призводить до знищення об'єктів рослинного світу, забруднення значних територій, виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру.

Незважаючи на розгалужену систему нормативно-правових актів та систему заходів, які передбачають захист лісового фонду України сьогодні спостерігається негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища, у тому числі і лісів. Системність та масштабність протиправних проявів, пов'язані з незаконними порубками лісів, значним рівнем корупції у лісовій галузі, що призводить до порушення екологічної рівноваги, масового знищення об'єктів рослинного світу, забруднення значних територій, виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру і створює загрозу національній та екологічній безпеці України.

Особливо небезпечним є те, що кримінальні правопорушення у сфері використання лісових ресурсів, за даними офіційної статистики, вчиняються працівниками державної лісової охорони, на які покладається здійснення державного контролю за дотриманням лісового законодавства та забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу.

На жаль, недоліки законодавчого характеру обумовлюють неефективність здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду. Цьому сприяє різна кваліфікація органами досудового розслідування протиправних дій підозрюваних осіб відповідно кримінального законодавства; неврегульованість у законодавстві порядку перевезення та переробки незаконно зрубаної лісової маси; мінімізація митних платежів під час експорту лісу; монополізація діяльності з організації продажу деревини через товарні біржі.

Головним суб'єктом запобігання вчинення кримінальних правопорушень у галузі охорони лісового фонду є Державна лісова охорона, що має статус правоохоронного органу. Метою її діяльності є здійснення правових, лісоохоронних та інших заходів, спрямованих на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів та об'єктів тваринного світу.

Забезпечення збереження лісового фонду обумовлено зростанням кількості кримінальних правопорушень та збільшенням завданої шкоди діями у сфері використання лісових ресурсів.

Ключові слова: ліс, лісовий фонд, запобігання кримінальним правопорушенням, правова охорона лісового фонду України, запобігання кримінальним правопорушенням, суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, кримінально-правова відповідальність.

Novik V. A. Prevention of criminal offenses in the protection of the forest fund of Ukraine

Abstract. The article is devoted to the analysis of state policy of rational use and reproduction of natural resources, providing protection, restoration of forest fund of Ukraine. It is based on the activities of the entities charged with the organization and coordination of measures to protect the state forest fund, which carry out activities aimed at eliminating violations of forest legislation and interact with law enforcement agencies,

central and local executive authorities, local self-government, citizens, and their associations. Such activities are regulated by the national legislation, in which a special role belongs to the criminal legislation. The negative trends of criminal offences in the field of forest protection are highlighted. Since recently there is an increase in the number of illegal manifestations related to illegal logging, a significant level of corruption in the forest sector, which leads to the destruction of flora objects, pollution of large territories, emergencies of natural character.

Despite the extensive system of normative legal acts and the system of measures providing protection of forest fund of Ukraine, today there are negative trends of criminal offenses in the field of environmental protection, including forests. The system and scale of illegal manifestations associated with illegal logging, significant level of corruption in the forest sector, which leads to violation of ecological balance, mass destruction of objects of flora, pollution of large territories, emergence of emergency situations of natural character and threat to national and environmental security of Ukraine.

Especially dangerous is the fact that criminal offences in the use of forest resources, according to official statistics, are committed by employees of the state forest guard, who are charged with exercising state control over the observance of forest legislation and ensuring protection of forests from fires, illegal logging, protection from pests and diseases, damage due to anthropogenic and other harmful effects.

Unfortunately, legislative shortcomings contribute to the inefficiency of pre-trial investigation of criminal offences in the field of forest protection. This is due to different qualification by pre-trial investigation bodies of unlawful actions of suspected persons according to criminal legislation; lack of regulation in the legislation of the procedure of transportation and processing of illegally cut down timber; minimization of customs payments when exporting forests; monopolization of activities on organization of timber sales through commodity exchanges.

The main subject of prevention of committing criminal offenses in the field of protection of the forest fund is the State Forest Guard, which has the status of a law enforcement body. The purpose of its activity is the implementation of legal, forest protection and other measures aimed at the preservation, expanded reproduction, non-intrusive use of forest resources and wildlife objects.

The preservation of the forest fund is caused by an increase in the number of criminal offenses and an increase in harm caused by actions in the use of forest resources.

An important task of government policy is the rational use and reproduction of natural resources, ensuring the protection and regeneration of Ukraine's forest fund. And also prevention of committing criminal acts in the field of forest protection.

Key words: forest, forest fund, prevention of criminal offences, legal protection of forest fund of Ukraine, criminal offense, criminal legal protection, international legal protection, national values.

Актуальність. В основі державної політики нашої держави є запобігання кримінальним правопорушенням, серед яких є недопущення вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища. Серед такого напрямку діяльності є охорона, відновлення, збереження лісового фонду, який є національним багатством України.

Дослідження проблеми забезпечення охорони навколишнього природного середовища були здійснені вченими у галузі екологічного, земельного та кримінального права, криміналістики, лісівництва, а також кримінології. Насамперед піднімалися питання щодо правового регулювання охорони лісів, особливого режиму використання та управління лісовим фондом України, кримінальної відповідальності за посягання на лісові ресурси та розслідування цих кримінальних правопорушень. Вчені, які дослі-

джували злочини у сфері охорони лісового фонду – А. М. Бабенко, В. С. Батиргарєєва, С. Б. Гавриш, А. П. Гетьман, Б. М. Головкін, О. О. Дудоров, Т. П. Єгорова, О. В. Заїчко, І. В. Козич, Т. В. Корнякова, П. В. Кравець, О. В. Мельник, І. І. Митрованов, О. В. Одерій, О. М. Пилипенко, Є. О. Письменський, Г. С. Поліщук, М. Ю. Попков, О. В. Скворцова, О. В. Старчоус, Т. М. Сторожук, Ю. А. Турлова, С. М. Шершун, А. М. Шульга, О. М. Шуміло та ін.

Незважаючи на значний внесок вітчизняних вчених запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються службовими особами у сфері охорони лісового фонду потребує подальшого наукового дослідження, а особливого значення така діяльність набуває в умовах воєнного стану.

Мета статті – визначити напрямки запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони лісового фонду України.

Виклад основного матеріалу. Зміст загальнодержавної екологічної політики визначають пріоритезацію збереження, охорону, відновлення довкілля, і саме це потребує застосування системних, комплексних невідкладних заходів не тільки від органів державної влади, але й від всіх членів суспільства. Ефективність здійснення запобіжної діяльності у сфері охорони лісової галузі неможлива без ретельного кримінологічного аналізу стану і тенденцій кримінальних правопорушень проти довкілля. Такий аналіз дозволить виявити особливості вчинення злочинів у сфері охорони лісового фонду. Підтримуючи науковий підхід вітчизняних вчених відповідно якого злочинність розглядається як сумарно-статистичне явище, що характеризується такою системою ознак як масовість, історична мінливість, іррегулярність і являє собою сукупність кримінальних правопорушень, що вчинені на певні території за певний проміжок часу, ми використовуємо його при дослідженні стану і тенденцій кримінальних правопорушень, що вчинені службовими особами у сфері лісового фонду [1]. Злочини проти довкілля складають невеличку частку посягань у структурі всіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, але збільшення кількості таких злочинів починає з 2020–2021 рр., що і підтверджується даними офіційними статистики. У 2013 році частка таких кримінальних правопорушень – 0,52%; у 2014 р. – 0,5%; у 2015 р. – 0,56%; у 2016 р. – 0,67%; у 2017 р. – 0,72%, у 2018 р. – 0,72%; у 2019 р. – 0,85%, у 2020 р. – 1,26%, у 2021 р. – 1,68%, у 2022 р. – 1,1%, за дев'ять місяців 2023 роках складає – 1,03% [2] (дані за 2014–2022 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях) [3]. У лісовому господарстві було вчинено кримінальних правопорушень у 2016 р. – 802; у 2017 р. – 594 (-74,06%); у 2018 р. – 517 (-87,03%); у 2019 р. – 494 (-95,5%); у 2020 р. – 579 (117,2%); у 2021 р. – 712 (122,9%); у 2022 р. – 421 (59,1%); за дев'ять місяців 2023 р. – 412 [4].

Найбільша кількість кримінальних правопорушень вчиняється Харківській, Закарпат-

ській та Чернівецькій областях та Волинській областях [5]. Це правопорушення, які пов'язані з корупцією службових осіб, зловживанням при наданні дозвільних документів (недотримання розмірів та об'єктів рубок, так і санітарних рубок), а також фальсифікацією лісорубних квитків. Відбувається недотримання вимог щодо обсягів, розрядів, категорій технічної придатності, площі використання лісових ресурсів, що зазначені в документах, які надаються службовими особами. Для визначення заходів запобігання важливу роль відіграє виявлення причин та умов кримінальних правопорушень, що вчиняються службовими особами у лісовій сфері. Відсутність аналізу факторів вчинення досліджуваних злочинів не дає можливості і аналізу застосування запобіжних заходів та визначення рівня ефективності таких заходів. Це впливає на якість прогнозування вчинених кримінальних правопорушень, оскільки дані офіційної статистики за останні десять років (2013–2023 рр.) відображають стабільність вчинення кримінальних правопорушень, але починаючи з 2020 року відбувається їх збільшення. Відсутність прогнозу стану і тенденцій злочинів, що вчиняються службовими особами у сфері охорони лісового фонду обмежує розробку та застосування запобіжних заходів, які містять не тільки загальне спрямування, але й врахування особливостей діяльності саме цієї категорії осіб.

При визначенні запобіжних заходів необхідно звернути увагу на зміст економічних чинників, які в системі детермінації є визначальними, оскільки вони впливають не безпосередньо не тільки на формування мотивації та вибір поведінки конкретної особи, але й впливають на зміни криміногенної ситуації на рівні суспільства та всієї держави. Процеси, що відбуваються в лісовій сфері характеризуються тінізацією, приховуванням додаткових прибутків від обліку. Прикладом такої діяльності може бути спільний оборот тінювих та легальних капіталів з огляду на їх доцільність при використанні протиправної діяльності. Основними причинами виникнення проблем у лісовій сфері є недосконалість системи управління та розвитку лісового господарства, відсутність правових та економічних

механізмів, стимулювання запровадження природозберігаючих технологій, недосконалість податкової бази, а також нечіткість визначення правового статусу щодо управління землями під полезахисними лісовими смугами.

Відсутність системи фінансування лісогосподарської діяльності, особливо у східних і південних регіонах України, призвела до припинення робіт із створення захисних лісових насаджень на малопродуктивних і деградованих землях та невиконання попереджувальних протипожежних заходів у лісах, що підвищило ризик виникнення лісових пожеж, осередків шкідників і хвороб лісу, всихання лісів і погіршення екологічної ситуації [6].

Важливою складовою здійснення заходів по запобіганню злочинів є взаємодія з громадянами. Але на сьогоднішній день рівень довіри до правоохоронних органів залишається достатньо низький. Національній поліції України – довіряє – 38,5%, не довіряє – 52,9% та баланс довіри/недовіри дорівнює 14,4%. Найбільше респонденти не довіряють антикорупційним органам і органам судової системи [7]. Такий рівень показників свідчить про те, що діяльність цих органів є недостатньою для здійснення ними ефективної запобіжної діяльності. Громадяни ставляться з більш високим рівнем довіри до тих державних інститутів, що не мають значних владних повноважень стосовно них, а саме – Державна прикордонна служба, Національна гвардія України, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Збройні сили України [8]. Таке ставлення може бути оцінено з точки зору загрози впливу на свідомість працівників структурних підрозділів системи МВС, шляхом зниження довіри до працівників при виконанні ними своїх обов'язків [9]. Усунення таких загроз є способом реалізації Стратегії національної безпеки України [10], в якій зазначено, що оцінка ризиків, ідентифікація загроз і визначення вразливостей є складовими запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на них [11].

Також необхідно звернути увагу на ефективність роботи усіх правоохоронних

органів в сфері господарської діяльності, свідчать і такі цифри: якщо у 2016 році виявленими злочинами даної категорії було завдано збитків на суму 86,5 млн. грн., то у 2015 році – 289 млн. грн., а у 2014 році ще більше – 624,9 млн. грн. У процесі відшкодування цих збитків у ході досудового розслідування у 2016 році становило – 27,8 млн. грн., в той час як у 2015 році – 63 млн. грн. та 49,9 млн. грн. у 2014 році [12]. Також це підтверджується і результатами дослідження завданої шкоди кримінальними правопорушеннями у цій сфері.

Окремим недоліком, що впливає на ефективність запобіжних заходів, є на конфлікт інтересів у лісовій сфері, оскільки Держлісагентство України виконує і контролюючу і господарюючу функцію. Питання кадрового забезпечення є на сьогоднішній день достатньо гострим, оскільки за останні роки бюджетні кошти на утримання лісової охорони підприємств, що належать до сфери управління Держлісагентства не були передбачені.

До правового причинного комплексу кримінальних правопорушень, що вчиняють службові особи у лісовій галузі, є собою недоліки соціально-правової політики держави. Така діяльність реалізується через низку заходів правового характеру, що мають спрямування на розв'язання проблем, які існують у лісовій галузі. З одного боку в країні відбуваються процеси, спрямовані на забезпечення соціального та економічного розвитку країни. До найбільш важливих необхідно віднести Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [13], Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» [14], «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» [15], «Операційний план реалізації у 2022–2024 роках «Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» [16] та інші. Ці документи спрямовані на регулювання та забезпечення охорони лісів. Але особливістю реалізації цих документів є частковий характер щодо забезпечення комплексних заходів

щодо охорони, відновлення та збереження лісового фонду України. Прикладом такої діяльності є часткове застосування заходів у сфері аналізу стану лісового фонду, а також недостатнє фінансування та розвитку лісового господарства. Особливого значення є виділення коштів для ведення лісового господарства, створення захисних лісових насаджень лісових смуг. Але заходи, що були спрямовані на комплексне вирішення проблем лісової галузі не було запропоновано, а тим більш реалізовано.

Особливої уваги потребує проект Закону «Про ринок деревини» [17], що передбачає організацію ведення лісового господарства та постачання продукції через механізм декларацій про операції з деревиною, виробів з деревиною, а також регулювання вітчизняної деревообробки, що буде здійснюватися державними лісгоспами.

Прийняття зазначеного законопроекту буде сприяти врегулюванню продажу необробленої деревини, продаж якої непередбачено. Відповідно Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» [18] забороняється вивезення за межі митної території України лісоматеріалів та пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев. А також передбачені строкові обмеження експорту необроблених лісоматеріалів. Незважаючи на моніторинг¹ внутрішнього споживання вітчизняних необроблених лісоматеріалів, а також контроль за неперевищенням обсягу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів існує корупційний ризик щодо контрабанди таких матеріалів. Сьогодні ведеться Електронний облік деревини, що розроблений Держлісагентством та затвердженої наказом Міндовкілля [20].

¹ Моніторинг внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених це систематичний збір, збереження, узагальнення та оприлюднення інформації про річний обсяг внутрішнього споживання вітчизняних необроблених лісоматеріалів. Така діяльність здійснюється для встановлення достовірного обсягу внутрішнього споживання лісоматеріалів та контролю за неперевищенням обсягу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених [19].

Традиційно під запобіганням злочинам [21] розуміється особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробці і реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення і усунення причин та умов злочинності, а також здійснення запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Застосування запобіжних заходів повинно бути спрямовано на широке коло суспільних відносин, а саме головне на усунення причин та умов досліджуваних кримінальних правопорушень. Саме таке спрямування державної політики у сфері запобігання кримінальним правопорушенням не може обмежуватися тільки діяльністю правоохоронних органів. У ній мають брати участь усі державні органи, громадські формування і громадяни держави. Слід зазначити, що це конкретна діяльність, яка спрямована на вирішення великого обсягу завдань, що залежать від впливу на об'єкт, його особливості та характер діяльності суб'єктів запобігання. Саме це і повинно бути покладено в основу реалізації заходів запобігання.

Саме тому вирішальну роль у поступовому зниженні рівня кримінальних правопорушень, що вчиняються у лісовій сфері повинна відігравати діяльність спрямована на усунення суперечностей у господарсько-організаційній галузі. Запобіжний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або зростанню рівня злочинів, і будуть стимулювати законослухняну поведінку службових осіб.

Також важливим запобіжним заходом буде розподіл напрямків сфер впливу на детермінанти кримінальних правопорушень, оскільки така діяльність буде здійснюватися на основі нормативно-правових актів та наданих ними функцій суб'єктам такої діяльності, з одного боку, розробка та реалізація загальних напрямків запобігання, а з іншого конкретизація цих заходів запобігання з врахуванням особливостей об'єкту впливу. Відповідно, збереження, відновлення та недопущення вчинення кримінальних правопорушень в цій галузі одним із невідкладних завдань державної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної думки; Кулик О.Г. Злочинність як соціальне явище: суттєві ознаки та визначення поняття. Наука і правоохоронна. 2017. № 1; Литвак О.М. Держава і злочинність : монографія / О.М. Литвак. Київ, 2004.
2. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік: монографія / авт. кол. М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, І.В. Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ. 2022. 340 с.
3. За даними Єдиного звіту кримінального правопорушення. Офіс Генерального прокурора України: офіц. веб-сайт. / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (статистичні інформація за 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, за дев'ять місяців 2023 рр.). Офіс Генерального прокурора України : офіц. веб-сайт. / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>
5. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2020 рік : [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>– Назва з екрану.
6. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#n14>.
7. Суспільно-політичні настрої: підсумки 2021 року. 16–18 грудня 2021. Вебсайт Соціологічної групи «Рейтинг». URL: <https://is.gd/JOkD78> (дата звернення: 05.01.2022).
8. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень – серпень 2021 р.). Вебсайт Центру Разумкова. URL: <https://is.gd/fmmkr8> (дата звернення: 06.10.2021).
9. Суспільно-політичні настрої населення (3–6 вересня). Вебсайт Соціологічної групи «Рейтинг» від 16.09.2020. URL: http://ratinggroup.ua/getfile/466/rg_ukraine_2000_092020_monitoring.pdf
10. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Оцінювання гібридних загроз та спроможностей протидії їм при формуванні стратегічних комунікацій. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 77: частина 2. С. 66–74. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/283807/278010>.
11. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року No 392/2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України. Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. No 392/2020 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
13. Ніпіаліді О.Ю. Кримінологічний аналіз стану економічної злочинності в Україні. Правова просвіта. 2018. № 6. http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/6_2018/22.pdf.
14. Про оцінку впливу на довкілля. Закон України № 2059-VIII від 23.05.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19/card2#Card>
15. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду. Указ Президента України № 381/2017 від 21.11.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381/2017/card2#Card>.
16. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року. Розпорядження КМ України від 20 жовтня 2021 р. № 1363-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>
17. Порядок проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених і контролю за неперевищенням обсягу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених. Постанова КМ України від від 4 грудня 2019 р. № 1142. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-2019-%D0%BF#n14>.
18. Інструкція з ведення електронного обліку деревини. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України 27 вересня 2021 року № 621. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1343-21#n14>.
19. Про ринок деревини. Проект Закону України від 18.11.2021. URL : <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/216598.html>.
20. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів. Закон України від 08.09.2005 № 2860-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2860-15#Text>.
21. Кримінологія. Кримінологія : підручник [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 194 (612 с.).

УДК 343.9.01

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.16>

Ободов Н. А.,
здобувач вищої освіти II курсу
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Беспаль О. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У 2020–2022 РОКАХ (ОКРЕМІ КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ)

Анотація. Дана наукова стаття присвячена висвітленню кількісно-якісних показників злочинності в Україні у 2020–2022 роках та їх аналізу, з урахуванням науково-емпіричних методів. Аналіз стану злочинності в Україні здійснюється з використанням статистичної інформації про кількість кримінальних правопорушень за певний період часу (місяць, квартал, рік). Втім, лише порівняння кількісних показників кримінальних правопорушень за певні звітні періоди, не дасть можливості отримати більш деталізовану об'єктивну інформацію про криміногенну ситуацію в країні, а тому використання кількісних та якісних показників злочинності, як структура, характер та географія злочинності, набуває особливо важливого значення.

На основі статистичних даних Офісу Генерального прокуратура, наведено показники злочинності за 2020–2022 рр., де подано динаміку злочинності, в тому числі за ступенем тяжкості, видом поселення, формою вини, також проаналізовано показники окремих насильницьких злочинів. Зазначена інформація подана, в тому числі, у виді таблиць. Окреслено криміногенні наслідки, пов'язані з повномасштабним вторгненням росії на територію України, а також вплив змін та доповнень до Кримінального кодексу України на криміногенну ситуацію, визначено можливі детермінанти кількісно-якісних змін. Зроблено загальний висновок, що протягом останніх трьох років (2020–2022 рр.) показники переважно мали тенденцію до зменшення, однак з початком широкомасштабної війни дані за 2022 р. з багатьох видів кримінальних правопорушень в рази збільшились (серед яких злочини проти основ національної безпеки; кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; військові кримінальні правопорушення). На основі проведеного дослідження висунуто пропозиції щодо запобігання кримінальним правопорушенням на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Запропоновані варіанти запобігання злочинності в майбутньому, зменшення кількості правопорушень, де враховано міжнародний досвід протидії та зменшенню кількості злочинних проявів суспільства, зважаючи на європейську інтеграцію України.

Ключові слова: злочинність, кількісні показники злочинності, якісні показники злочинності, географія злочинності, структура злочинності.

Obodov N. A., Bespal O. L. The state of crime in Ukraine in 2020–2022 (separate quantitative and qualitative indicators)

Abstract. This scientific article is devoted to the coverage of quantitative and qualitative indicators of crime in Ukraine in 2020–2022 and their analysis, taking into account scientific and empirical methods. Analysis of the state of crime in Ukraine is carried out using statistical information on the number of criminal offenses for a certain period of time (month, quarter, year). However, only the comparison of quantitative indicators of criminal offenses for certain reporting periods will not provide an opportunity to obtain more detailed objective information about the criminogenic situation in the country, and therefore the use of quantitative and qualitative indicators of crime, such as the structure, nature and geography of crime, becomes especially important.

Based on the statistical data of the General Prosecutor's Office, crime indicators for 2020–2022 are given, where the dynamics of crime are presented, including by degree of severity, type of settlement, form of guilt, and indicators of individual violent crimes are also analyzed. The specified information is presented, including, in the form of tables. The criminogenic consequences associated with the full-scale invasion of Russia on the

territory of Ukraine are outlined, as well as the impact of changes and additions to the Criminal Code of Ukraine on the criminogenic situation, possible determinants of quantitative and qualitative changes are determined. A general conclusion was made that during the last three years (2020–2022), the indicators mainly tended to decrease, but with the beginning of a large-scale war, the data for 2022 for many types of criminal offenses increased several times (including crimes against the foundations of national security; criminal offenses against peace, human security and international legal order; military criminal offences). On the basis of the conducted research, proposals were put forward for the prevention of criminal offenses at the general social, special criminological and individual levels. Proposed options for preventing crime in the future, reducing the number of offenses, taking into account the international experience of countermeasures and reducing the number of criminal manifestations of society, taking into account the European integration of Ukraine.

Key words: *crime, quantitative indicators of crime, qualitative indicators of crime, geography of crime, structure of crime.*

Постановка проблеми. Держава Україна відповідно до положень Основного Закону взяла на себе обов'язок здійснювати захист найвищих соціальних цінностей: життя та здоров'я людини і громадянина [1]. Це передбачає прямий обов'язок держави забезпечити право на життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією, зокрема, через схвалення ефективних норм кримінального права, спрямованих на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти особи.

Можемо стверджувати, що питання захисту населення від виявів злочинності є одним із першочергових завдань на будь-якому етапі розвитку держави.

Злочинність супроводжує людство впродовж всієї історії його розвитку, при цьому чітко прослідковується закономірна обумовленість її змінення від різних соціально-економічних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Оцінка злочинності з використанням кількісних та якісних показників є одним із основних завдань кримінології. Проблема дослідження і визначення кількісних показників злочинності і різних її проявів знаходила своє вирішення у наукових працях таких вчених, як Ю.В. Александров, А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, А.Б. Блага, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.М. Джу́жа, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський та багатьох інших.

Мета статті – здійснити аналіз сучасного стану злочинності в Україні протягом останніх трьох років (2020–2022 рр.) за допомогою аналізу її кількісних і якісних показників

Виклад основного матеріалу. В Україні криміногенна ситуація нині залишається стабільно напруженою та ускладнюється через низку взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх

обставин політичного, військового, економічного, соціального, правового, організаційно-управлінського та суто сучасного характеру, серед яких: військова агресія російської федерації; бойові дії в країні, втрата контролю за частиною території та державного кордону, і, як наслідок їх перебування за правовим полем України; посилення міграційних процесів, пов'язаних з переміщенням населення з окупованих регіонів, низький рівень його соціальної адаптації та облаштування; кризові явища в економіці тощо.

Злочинність як соціальне явище, що виявляється як статистична сукупність злочинів, вчинених на певній території за певний період часу, має низку ознак, які відсутні у злочині, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються низкою показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її стан (обсяг), коефіцієнт інтенсивності (рівень), динаміка, структура, географія [4, с. 56–57].

Якісні показники злочинності характеризують внутрішню структуру сукупності облікованих злочинів та осіб, які їх вчинили. *Структура злочинності* – це внутрішньо властива їй ознака, яка розкриває якісно різні групи або види злочинів, з яких вона складається, вчинені за певний період часу на певній території. Структура виразно говорить про те, що собою являє злочинність у конкретних умовах, якою є якість цього явища. Основним показником структури злочинності є частка (питома вага) окремих груп або видів злочинів відносно їх загальної кількості [4, с. 58].

У науковій та практичній діяльності залежно від обраного критерію, виділяються різні види структури злочинності. За часом

злочинність можна розподілити по годинах доби, днях тижня, порах року [4, с. 59].

Залежно від ступеня суспільної небезпеки кримінальних правопорушень можна побудувати структуру злочинності, а саме: особливо тяжкі, тяжкі, нетяжкі, кримінальні проступки [2].

Показники злочинності тісно пов'язані між собою. Зміна хоч одного з них в цілому, або в окремих частині веде до зміни характеристик злочинності взагалі. В таблиці 1 наведено показники кількості облікованих кримінальних правопорушень в Україні за ступенем тяжкості за останні 3 роки (2020–2022 рр.).

Згідно із наведеними статистичними даними, простежується зменшення загальної кількості правопорушень у період 2021 р., порівняно з 2020 р., а саме – на 10,9%, проте у 2022 р., порівняно з попереднім звітним періодом, має місце збільшення на 12,8%. Особливу увагу слід звернути на показники особливо тяжких злочинів, де має місце збільшення злочинів з 13 199 випадків у 2020 році до 105 559 – у 2022 році, що на 669,8% більше.

Аналізуючи динаміку особливо тяжких та тяжких злочинів (рис. 1) [3] ми бачимо їх коливання. Тобто, у трирічний період (2020–2022 рр.) кількість облікованих кримінальних правопорушень має хвилеподібні показники – падіння, а потім приріст. Вважаємо головним фактором впливу на криміногенну ситуацію в Україні стало повно-

масштабне збройне вторгнення російської федерації на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., що в сукупності вкрай негативно позначилися на всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Крім рівня, динаміки і структури злочинності, у кримінології існує поняття *територіальної структури або географії злочинності*, коли за ціле береться загальна кількість злочинів, вчинених в певній територіальній одиниці (країні, області, місті, райони), а за частину – кількість злочинів, учинених у менших територіальних одиницях, з яких вона складається [4, с. 59].

Так, важливою складовою в дослідженні кількісно-якісних показників злочинності є її географія. В таблиці 2 наведено розподіл кримінальних правопорушень за видом поселення в Україні у період 2020–2022 рр.

Аналізуючи показники таблиці 2, бачимо певне зменшення: хоча у селищах міського типу, в сільській місцевості та за межами населених пунктів є незначний приріст. Вагомим є значне зменшення кількості правопорушень у громадських місцях, що пов'язане із введенням воєнного стану, комендантських годин, а також з обмеженнями в продажі алкогольних напоїв. Вважаємо, що повітряні тривоги, які оголошувались по всій території держави, також посприяли зменшенню кількості вчинення даної категорії кримінальних правопорушень, оскільки в цей час люди нама-

Таблиця 1

Кількість облікованих кримінальних правопорушень в Україні за ступенем тяжкості в 2020–2022 рр. [3]

	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Усього кримінальних правопорушень	360 622	321 443	362 636
щодо попереднього року, %	-	-10,9	+12,8
особливо тяжких злочинів	13 199	12 108	105 559
частка у структурі, %	3,7	3,8	29,1
щодо попереднього року, %	-	-8,3	+771,8
тяжких злочинів	125 165	111 955	125 656
частка у структурі, %	34,7	34,8	34,7
щодо попереднього року, %	-	-10,6	+12,2
нетяжких злочинів	53 141	94 106	57 064
частка у структурі, %	14,7	29,3	15,7
щодо попереднього року, %	-	+77,1	-39,4
кримінальних проступків	98 283	100 707	73 543
частка у структурі, %	27,3	31,3	20,3
щодо попереднього року, %	-	+2,5	-27,0

галися не перебувати в громадських місцях, особливо, де є велике скупчення населення.

Для розуміння тенденцій злочинності, її розвитку та спрямування, віань, які панують у суспільстві, варто дослідити певні види насильницьких кримінальних правопорушень, як одних з найнебезпечніших криміногенних проявів у суспільстві.

В результаті аналізу показників насильницьких кримінальних правопорушень, які були скоєні за 2020–2022 роки можемо відзначити наступне:

1. Тенденцію до збільшення умисних вбивств за ст. 115 ККУ з 3809 (за 2020 р.) до 4230 випадків у 2021 р. і до 22083 у 2022 р., тобто кількість кримінальних правопорушень за обліковий період в цілому збільшилась більше ніж у 5 разів.

2. Натомість, кількість умисних тяжких тілесних ушкоджень, передбачених ст. 121 ККУ, навпаки, зменшилась: з 1703 до 1502 за весь аналізований період.

3. За кількістю умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 ККУ) також

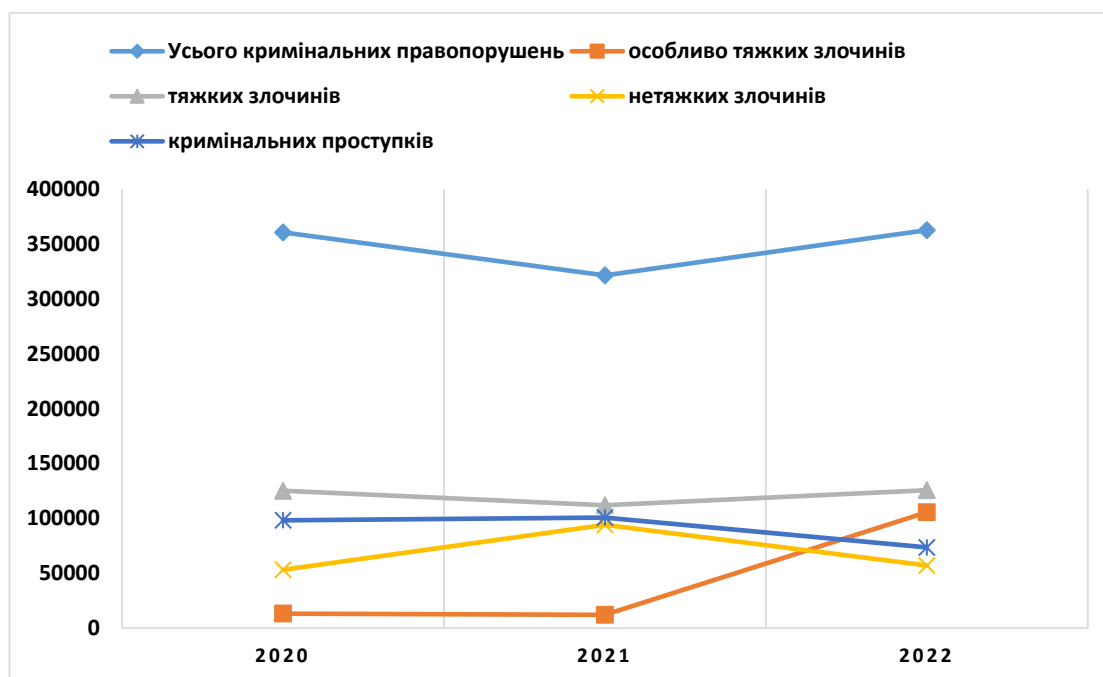

Рис. 1

Джерело: складено авторами за [3]

Таблиця 2

Розподіл кримінальних правопорушень за видом поселення в Україні (2020–2022 рр.) [3]

	2020 рік	2021 рік	2022 рік
Усього кримінальних правопорушень у містах та селищах міського типу	276 866	247 842	268 858
частка у структурі, %	76,8	77,1	74,1
щодо попереднього року, %	-	-10,5	+8,5
в сільській місцевості	75 330	65 476	83 291
частка у структурі, %	20,9	20,4	23,0
щодо попереднього року, %	-	-13,1	+27,2
за межами населених пунктів	6 769	6 297	9 316
частка у структурі, %	1,9	2,0	2,6
щодо попереднього року, %	-	-7,0	+47,9
у громадських місцях	48 749	40 749	29 816
частка у структурі, %	13,5	12,7	8,2
щодо попереднього року, %	-	-16,4	-26,8

**Кількість облікованих окремих кримінальних правопорушень в Україні
за формою вини [3]**

	2020 рік	2021 рік	2022 рік
умисне вбивство, ст. 115 ККУ	3809	4230	22083
<i>частка у структурі, %</i>	1,1	1,3	6,1
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	+10	+80,8
умисне тяжке тілесне ушкодження, ст. 121 ККУ	1703	1601	1502
<i>частка у структурі, %</i>	0,5	0,5	0,4
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	-6,4	-6,6
умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, ст. 122 ККУ	3248	3162	2019
<i>частка у структурі, %</i>	0,9	1,0	0,6
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	-2,7	-56,6
умисне легке тілесне ушкодження, ст. 125 ККУ	21741	19155	13238
<i>частка у структурі, %</i>	6,0	6,0	3,7
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	-13,5	-44,7
побої і мордування, ст. 126 ККУ	1298	1303	1011
<i>частка у структурі, %</i>	0,4	0,4	0,3
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	+0,4	-28,9
зґвалтування, ст. 152 ККУ	393	406	250
<i>частка у структурі, %</i>	0,1	0,1	0,1
<i>щодо попереднього року, %</i>	-	+3,2	-62,4

можемо прослідкувати тенденцію до зменшення: з 3248 випадків (за 2020 р). до 2019 – у 2022 р.

4. Щодо умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 ККУ) можемо стверджувати, що спостерігається тенденція до зменшення, проте, враховуючи частку у структурі, бачимо, що за 2020 та 2021 частка залишається сталою, незважаючи на кількісне зменшення, проте у 2022 році вже зменшилась як частка, майже в два рази, так і кількість.

5. Щодо кількості побоїв та мордувань (ст. 126 ККУ) бачимо хвилеподібні зміни, якщо у 2021 році було незначне збільшення кількості, проте без зміни частки у загальній кількості правопорушень, можемо говорити про певне, хоча і незначне, зменшення цього виду правопорушень у 2022 році.

6. Кількість зґвалтувань (ст. 152 ККУ) також відзначена незначним приростом – на 3,2% у 2021 р. та падінням – 62,4% у 2022 р. хоча частка у загальній кількості не змінилась.

Отже, загалом, по країні в період 2020–2022 рр., простежується зменшення насильницьких кримінальних правопорушень, виключення складають умисні вбивства, кількість яких збільшилась на 80,8%. Вважаємо, що збільшення деяких категорій та

окремих видів кримінальних правопорушень прямо або опосередковано пов'язано з широкомасштабною війною та її наслідками. Таке зростання відбулося внаслідок кваліфікації за цими статтями майже всіх випадків загибелі людей внаслідок російської агресії, тому відповідно маємо суттєве зростання кількості умисних вбивств. Разом з тим, слід пам'ятати й про латентну природу окремих кримінальних правопорушень, зокрема, йдеться про зґвалтування, які в силу різних причин мають високий ступінь латентності та й, загалом, в умовах широкомасштабної війни, окупації певних територій деякі кримінальні правопорушення залишаться нерозкритими.

Безумовно, фактором який вплинув на життя населення України, більшість сфер життя та, однозначно, на криміногенну ситуацію в країні, в період 2020–2022 років є повномасштабне вторгнення РФ, яке відбулося 24 лютого 2022 року. В таблиці 4 зазначені основні групи правопорушень, по розділам Кримінального кодексу України, в яких відбулося значне збільшення, пов'язане зі вторгненням.

Аналізуючи дані таблиці 4, ми бачимо, що кількість облікованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовим вторгненням

**Кількість облікованих кримінальних правопорушень,
пов'язаних з військовим вторгненням на територію держави [3]**

	2020 рік	2021 рік	2022 рік
злочини проти основ національної безпеки України	414	520	17422
<i>частка у структурі, %</i>	<i>0,1</i>	<i>0,2</i>	<i>4,8</i>
<i>щодо попереднього року, %</i>	<i>-</i>	<i>+25,6</i>	<i>+3250,4</i>
військові кримінальні правопорушення	4055	3037	13753
<i>частка у структурі, %</i>	<i>1,1</i>	<i>0,9</i>	<i>3,8</i>
<i>щодо попереднього року, %</i>	<i>-</i>	<i>-25,1</i>	<i>+352,9</i>
кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	346	253	62127
<i>частка у структурі, %</i>	<i>0,1</i>	<i>0,1</i>	<i>17,1</i>
<i>щодо попереднього року, %</i>	<i>-</i>	<i>-26,9</i>	<i>+24456,1</i>

на територію держави Україна, а саме злочини проти основ національної безпеки, військові кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку за 2022 р. істотно збільшилась, порівняно з 2020 та 2021 роками, з чого можна зробити висновки про прямо пропорційний вплив широкомасштабної війни на криміногенну ситуацію.

Так, показники злочинів проти основ національної безпеки за обліковий період збільшились на четвертину (з 414 у 2020 році до 520 у 2021 році), проте частка у загальній кількості залишилася досить малою. Суттєве зростання відбулося у 2022 р. (+3250,4%), причому у загальній структурі частка злочинів проти основ національної безпеки становила 4,8%.

Кількість військових злочинів з 2020 до 2021 поступово зменшувалась, проте у 2022 році відбулось зростання.

Аналогічна ситуація простежується і з кримінальними правопорушеннями проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: зменшення у 2020–2021 рр. змінилося раптовим збільшенням у 2022 р., загальна частка склала 17,1%, а кількісний показник 62127.

Зафіксовано збільшення у 2022 році кількості фактів посягання на територіальну цілісність і недоторканість України з 96 до 10487 випадків (зростання у 109,2 рази); державної зради – з 122 до 1957 (зростання у 16 раз); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної

влади, зміни меж території або державного кордону України – з 27 до 246 (у 9,1 рази); дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади – з 63 до 118 (у 1,9 раз); диверсій – з 11 до 64 (у 6 раз); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань – з 3 до 76 (25 раз); випадків шпигунства з 6 до 40 (у 6,7 раз). Крім того, Особливу частину Кримінального кодексу України було доповнено новими статтями: ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» (у 2022 р. зареєстровано 3851 кримінальне правопорушення), ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» (у 2022 р. – 379 кримінальних правопорушень) та ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (у 2022 р. – 202 кримінальні правопорушення) [3].

Кількість злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку збільшилась порівняно з 2021 роком у 246,7 разів та становила 62127 випадків. Так, було обліковано кримінальних правопорушень 60387 фактів порушення законів і звичаїв війни, у тому числі поєднаних з умисним вбивством – 6013. У зв'язку з соціальною обумовленістю, адже Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виго-

товлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.22 № 2110-IX, Особливу частину Кримінального кодексу України було доповнено ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників». З середини березня по кінець 2022 року зареєстровано 1354 кримінальних правопорушень передбачених цією нормою [3].

Отже, як свідчать вище наведені дані окремих проявів злочинності протягом останніх трьох років (2020–2022 рр.), до широкомасштабної війни показники переважно мали тенденцію до зменшення, втім ситуація за 2022 р. ситуація суттєво змінилась – з багатьох видів кримінальних правопорушень статистичні дані в разі збільшились. Із врахуванням зазначеного, важливо мати розуміння, як запобігти та протидіяти кримінальним правопорушенням, зокрема й тим, які із широкомасштабним вторгненням РФ характеризуються стрімким зростанням (наприклад, це злочини проти основ національної безпеки, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та інші).

Варто констатувати, що в науковій літературі немає єдиної думки, щодо класифікації рівнів запобігання злочинності, однак, найбільш доцільною вважаємо наступну:

1) загальна профілактика, яка включає в себе як загальносоціальну, так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності;

2) індивідуальна профілактика, яка поділяється чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна) [4, с. 199].

Зокрема, одним з видів кримінальних правопорушень, які зазнали суттєвого збільшення є військові, і проблема порушень норм які регламентують поведінку військових є нагальною під час повномасштабної війни. На загальносоціальному рівні доцільним буде проведення заходів з правового виховання населення, задля прищеплення поваги до конституційних прав і свобод. У реаліях сьогодення вбачається доцільним проведення патріотичних заходів, адже страх

смерті, який є причиною частини військових злочинів, можливо побороти саме зосередженням уваги на важливості військового обов'язку, шани до Вітчизни, це ж допоможе і зменшити кількість колаборантів. Також потрібно проводити якісні програми адаптації осіб, які відбули покарання в місцях позбавлення волі, оскільки є висока ймовірність їхнього вербування державою-агресором, внаслідок чого вони можуть вчиняти різні кримінальні правопорушення проти України. Потрібно запобігати детермінантам, що сприяють правопорушенням, зокрема: покращувати матеріальне становище малозабезпечених верств населення, проводити виховні бесіди та своєчасно виявляти сім'ї з аморальним середовищем, що формують негативну поведінку та явну зневагу до суспільства та закону, знижувати вплив таких сімей на навколишній соціум та на один одного, крім того, проводити бесіди та роз'яснювати всі наслідки такої поведінки, зменшувати негативний вплив ЗМІ на формування свідомості населення, зокрема неповнолітніх, які є вразливою верствою населення, через формування їх свідомості, зокрема через показ сцен насилля, подекуди з порушеннями їх висвітлення на екранах, зокрема виявляючи явну насильницьку направленість, особливу увагу приділяючи діяльності каналів, які дуже часто транслюють сцени жорстокості та неприхованого насилля в прямому ефірі.

На спеціально-кримінологічному рівні важливим буде залучення громадських організацій, які будуть проводити профілактичні заходи, а також допомагати державі у різноманітних програмах. Яскравим прикладом залучення громадських організацій до профілактики правопорушень та здійснення державної політики засвідчують США, Організація «Street Low Incorporated», що надає активну допомогу у справі правового виховання громадян, внесла проблему людини в усі напрями своєї роботи й опублікувала підручник для середньої школи під назвою «Права людини для всіх» [5, с. 100]. Також активно розвивається стратегія суспільної поліцейської діяльності, її сутність: формування і розвиток партнерських стосунків між поліцією і громадою, її інститутами; органі-

зація «сусідського контролю» при консультаційній допомозі поліції. Основою цієї стратегії є ідеологема: головним завданням поліції є активна діяльність із попередження злочинів, а не реагування на дзвінки про надзвичайні події [5, с. 105]. Щодо впливу шкільного виховання, в Австрії, наприклад, існує закон «Громадянська освіта в школі», який передбачає виховання в австрійців демократичної свідомості, загальноєвропейського мислення, відкритості світу [5, с. 92]. Вважаємо даний досвід вартим уваги, який і Україні варто втілити в практичну площину закладів середньої освіти, оскільки це сприятиме критичному мисленню, патріотичному вихованню, проєвропейським поглядам та сповідуванню демократичним цінностям, власне, за які нині й бореться Україна. За доцільне вбачається посилення покарання за правопорушення, хоча не можна не погодитися з думкою, що страх перед покаранням не повинен бути основним засобом запобігання злочинності – він є одним з засобів, які в певній ситуації можуть досить якісно спрацювати, особливо коли особи бажають «законно» уникнути вчинення певних дій, або ж вважать свої дії такими, що виправдовують засоби. Зокрема щодо ч. 1 ст. 402 Кримінального кодексу України, адже за ст. 75 Кодексу можливим є звільнення від відбування покарання з випробуванням, чим можуть скористатися правопорушники, обійшовши закон «законно». Крім того, важливим є посилення контролю, зокрема у військових підрозділах, задля профілактики можливого почуття безкарності осіб, які зловживають своїми правами як командири, проведення різноманітних навчальних програм, акцій, з командирами, задля прищеплення пошани до своїх підлеглих можуть в цьому допомогти. Якісний підхід до відбору кадрів у ЗСУ, із врахуванням психологічних та моральних якостей кандидатів. Важливим є й пошук більшої допомоги, задля наближення перемоги, яка нівелює, певним чином, фактор військового впливу, зокрема роботу дипломатичного фронту із залучення іноземної допомоги.

На індивідуальному рівні достатньо важливим буде підвищення свідомості громадян, зокрема акцентування уваги на повідомленні

про підозрілу поведінку сусідів, перехожих, у правоохоронні органи, чому допоможуть різні інформаційні кампанії, з підвищення свідомості громадян, а також які збільшать довіру до правоохоронних органів та ефективності їх реагування. Створення індивідуальних планів корегування злочинної поведінки щодо військових частин, з яких надходить значна кількість скарг та в яких регулярно відбуваються правопорушення. За доцільне буде проведення періодичних моніторингових здоров'я, фізичного та морального, військовослужбовців, їх харчування, а також матеріально-технічного забезпечення окремих військових частин, підрозділів, зокрема така практика дозволить створити певний страх перед викриттям у осіб, що зажадали переступити закон, а також допоможе більш якісно бачити стан речей в армії.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки: спостерігається збільшення кримінальних правопорушень в Україні за 2020–2022 рр. Вагомим фактором впливу на криміногенну ситуацію в Україні стало масштабне збройне вторгнення російської федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. Питому вагу збільшення кримінальних правопорушень склали тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення, серед яких злочини пов'язані з військовим вторгненням на територію держави та криміналізовані окремі діяння, шляхом внесення доповнень до Кримінального кодексу України. Цьому посприяли певні чинники: по-перше, повномасштабне вторгнення, а тому збільшилася кількість кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, життя і здоров'я, статевої свободи, статевої недоторканності, власності, тощо. По-друге, важливою є демографічна складова зазначеної проблеми, адже кілька мільйонів українців є внутрішньо переміщеними особами, які зіштовхнулись з проблемами матеріально-побутового характеру, також необхідно відзначити, що внаслідок вторгнення, як потужного стресового фактору, певна частина співвітчизників отримала психологічну травму, внаслідок чого в них могли розвинути певні психічні розлади, а це може посприяти вчиненню правопорушень. Разом з цим, слід пам'ятати,

що значна частина правопорушень залишається поза увагою правоохоронних органів (латентна злочинність). Так, рятуючись від війни, певна частина людей залишила свої помешкання без нагляду, що є гарною умовою для вчинення різних правопорушень проти власності. Не володіючи інформацією про стан свого майна, про ситуацію в домоволодінні, власники не звертатимуться до правоохоронних органів, навіть, якщо стали жертвами кримінальних правопорушень. Також, хоча комендантські години подекуди стають на заваді вчинення деяких правопорушень, а часові обмеження з продажу алкогольних напоїв можуть зменшити кількість правопорушень, що вчиняються у стані алкогольного сп'яніння, все ж таки криміногенна ситуація

в країні залишається стабільно-напруженою. Втім, застосовуючи досвід міжнародних країн, покращуючи законодавство, посилюючи правову свідомість громадян та культуру, прищеплюючи з дитинства патріотизм – можна запобігти вчиненню більшості з правопорушень, крім того, покращення обороноздатності та якнайшвидша перемога покращать процеси, які відбуваються в країні, зокрема знизить криміногенну ситуацію. Разом з тим, аналіз кількісно-якісних показників злочинності за наступні облікові періоди, дослідження детермінант окремих видів кримінальних правопорушень, їх вплив на криміногенну ситуацію та розробка заходів запобігання – все це може стати предметом подальших нових наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 07.04.2023).
2. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.04.2023).
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Статистична інформація за 2020–2022 рр. / Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 07.04.2023).
4. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
5. Філософія правового виховання: навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., допов. Харків: Право, 2014. 248 с.

УДК 342.9:342.352

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.17>

Рощина І. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Кришевич О. В.,

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ ЯК ОДИН ІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджуються питання пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень в сфері інформаційних відносин, розглядається досвід міжнародного законодавства у кримінально-правовій протидії кіберзлочинності.

Інформаційні та телекомунікаційні технології стали невід'ємною частиною сучасного світу, і разом з їх широким використанням зростає і загроза кіберзлочинності. Так, кіберзлочинність стала актуальним явищем для багатьох країн, у тому числі й для України. У кіберпросторі розглядаються різноманітні злочини, такі як кібератаки, крадіжка особистої інформації, фішинг, вірусні атаки, атаки на критичну інфраструктуру та багато інших. Україна, як і багато інших країн, проводить заходи для боротьби з кіберзлочинністю. Це включає вдосконалення законодавства, розробку заходів з кіберзахисту, підвищення кваліфікації фахівців у сфері кіберзахисту та співпрацю з міжнародними партнерами для обміну інформацією та взаємодії в області кіберзахисту. Питання посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій є актуальним у зв'язку зі зростанням кількості кіберзлочинів та зловживань у цій сфері. Розвиток технологій відкриває нові можливості для злочинців, і правова система повинна адаптуватися, щоб забезпечити ефективний захист від таких злочинців. Тому, однією з причин посилення кримінальної відповідальності є необхідність відповідати за вчинення кіберзлочинів, які можуть завдати серйозної шкоди інформаційним системам, економіці, а також приватним особам. Для зменшення масштабів кіберзлочинності та встановлення ефективної національної протидії кіберзлочинності в міжнародній політиці кіберпростору держави можуть використовувати різні стратегії та механізми. Також, держави повинні розробляти та вдосконалювати законодавство, спрямоване на кіберзлочини. Це повинно включати судові санкції та відповідальність за кіберзлочини, а також прозорі та чіткі процедури для розслідування та притягнення винних до відповідальності.

Крім того, світова спільнота активно працює над розробкою стандартів і міжнародної співпраці для ефективного протидії кіберзлочинності. Забезпечення кібербезпеки стає завданням для країни в сучасному інформаційному суспільстві.

Ключові слова: інформаційні та телекомунікаційні технології, кіберзлочинність, норми кримінального права, інформаційна безпека, протидії кіберзлочинності.

Roshchina I. O., Kryshevych O. V. Criminal-legal combat cybercrime as one of the elements of information security in Ukraine

Abstract. The article examines issues related to the commission of criminal offenses in the field of information relations, considers the experience of international legislation in the criminal-legal counteraction of cybercrime as one of the elements of information security in Ukraine.

Information and telecommunication technologies have become an integral part of the modern world, and along with their widespread use, the threat of cybercrime is also growing. Thus, cybercrime has become an actual phenomenon for many countries, including Ukraine. Cyberspace deals with various crimes such as cyber attacks, identity theft, phishing, virus attacks, attacks on critical infrastructure and many others.

Ukraine, like many other countries, is taking measures to combat cybercrime. This includes improving legislation, developing cyber security measures, improving the skills of cyber security specialists and cooperating with international partners to exchange information and interact in the field of cyber security. The

issue of strengthening criminal liability for criminal offenses in the field of information technology is relevant in connection with the increase in the number of cybercrimes and abuses in this field.

Advances in technology present new opportunities for criminals, and the legal system must adapt to provide effective protection against such criminals. Therefore, one of the reasons for the strengthening of criminal responsibility is the need to be responsible for the commission of cybercrimes, which can cause serious damage to information systems, the economy, as well as private individuals.

States can use various strategies and mechanisms to reduce the scale of cybercrime and establish an effective national response to cybercrime in international cyberspace policy. States should develop and improve legislation targeting cybercrime. This should include judicial sanctions and accountability for cybercrime, as well as transparent and clear procedures for investigating and prosecuting perpetrators.

In addition, the global community is actively working on the development of standards and international cooperation to effectively combat cybercrime. Ensuring cyber security becomes a task for the country in the modern information society.

Key words: *information and telecommunication technologies, cybercrime, norms of criminal law, information security, countermeasures against cybercrime.*

Постановка проблеми. Впровадження інтернет-технологій в сферу повсякденного життя суттєво змінило спосіб функціонування суспільства. Інтернет грає важливу роль у полегшенні комунікації між людьми. Електронна пошта, соціальні мережі, відеодзвінки та миттєве спілкування дозволяють легко обмінюватися повідомленнями навіть у великому просторі. Державні органи, органи місцевого самоврядування та підприємства використовують інтернет-технології для покращення управління, моніторингу та звітності. Це може сприяти більш ефективному вирішенню різних завдань, включаючи соціальні, економічні та екологічні питання. Застосування електронних державних документів дозволяє швидко і безпечно обмінюватися інформацією між установами, приватними компаніями та громадянами. Це ефективність роботи, яка зменшує бюрократичні бар'єри. Загалом, інтернет-технології впливають на різні сфери життя, роблячи їх більш доступними, ефективними та зручними для користувачів. Однак, разом з перевагами, важливо також вирішити питання безпеки та етики використання цих технологій.

Проте в процесі науково-технічного прогресу та активного впровадження інтернет-технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства, розвивається й злочинність.

Особливо це питання є актуальним сьогодні в Україні, адже в умовах воєнного стану кіберзлочинців активно залучають до зламу урядових серверів, дезінформування населення, використання при цьому фейкових профілів у соцмережах тощо. Поши-

реним на сьогодні є кібершахрайство, при якому злочинці під виглядом різноманітних виплат мають намір дізнатися банківські реквізити громадян з метою заволодіння коштами [1, с. 83].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел і публікацій свідчить, що питання боротьби з кіберзлочинністю досліджують фахівці різних галузей науки, які пропонують шляхи протидії цьому негативному явищу.

Зазначеним питанням приділяли увагу такі дослідники як О.М. Бандурка, В.В. Голіна, Б.М. Головін, А.П. Закалюк, О.М. Литвинов, В.В. Марков, М.І. Сащенко, В.І. Трапезніков, В.О. Туляков, І.В. Жук, О.М. Бодунова, та інші. Проте проблема запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій є такою, що не знайшла достатнього наукового аналізу та вивчення і тому потребує подальшої наукової розробки цієї проблематики.

Виклад основного матеріала дослідження. Активний розвиток кібертехнологій в останні роки сприяє вчиненню злочинів онлайн та у сфері інформаційних технологій. Інформаційний злочин (Information crime) – незаконні дії спрямовані на розкрадання або руйнування інформації в інформаційних системах і мережах, які виходять з корисливих або хуліганських спонукань. До основних видів кіберзлочинності можна віднести такі: розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, крадіжка номерів кредитних карт і банківських рахунків, злом паролів, порушення авторських прав [2].

Характерними особливостями кримінальних правопорушень у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій є:

- необхідність широкого застосування спеціальних знань при виявленні та фіксації слідів кримінальних правопорушень в електронній формі;

- організованість та транскордонність (широкі міжрегіональні та міжнародні зв'язки);

- висока латентність, спричинена небажанням приватного сектора інформувати про такі кримінальні правопорушення через недовіру до потенційних можливостей правоохоронних органів та небажанням визнати слабкі місця своїх систем безпеки;

- високий рівень технічного забезпечення правопорушників [3, с. 108].

Необхідно констатувати, у теорії відсутня загальноприйнята правова дефініція досліджуваного поняття. Так, на доктринальному рівні можна зустріти низку аналогічних однорідних понять, зокрема: злочини, які вчиняються з використанням електронно-обчислювальної машин (ЕОМ), «комп'ютерний злочин», «злочин у сфері високих технологій», «комунікаційний злочин», «кіберзлочин», «злочин у сфері комп'ютерної інформації», «мережевий злочин» тощо. Зарубіжними дослідниками частіше вживаються поняття «high-tech crime», «cyber crime», «network crime», які, відповідно, перекладаються як «злочини у сфері високих технологій», «кіберзлочини», «злочини в комп'ютерних мережах» [4, с. 120].

Розвиток кіберзлочинності був обумовлений зростанням комп'ютеризації суспільства та широким впровадженням інформаційних технологій у різні сфери життя. Перші випадки комп'ютерних злочинів можна відзначити в 1970-х роках, коли почали з'являтися перші віруси та інші види кібернетичних загроз.

Термін «кіберзлочинність» був запропонований для визначення злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій, які стали актуальними з розвитком інформаційних технологій.

Поняття кіберзлочинності як сукупності злочинів поширюється на всі види злочинів, скоєних в інформаційно-телекомунікаційній сфері, де інформація, інформаційні ресурси, інформаційна техніка можуть виступати

(бути) предметом (метою) злочинних посягань, середовищем, в якому відбуваються правопорушення, і засобом або знаряддям злочину [4, с. 119].

Україна останніми роками дедалі більше відчуває на собі масштаби кібернетичних атак та їх негативні наслідки. Так, кількість кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій постійно зростає. Зокрема, з огляду статистичних даних Генеральної прокуратури України впливає, що станом на 31 грудня 2022 року обліковано у звітному періоді 3 415 кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, що на 105 кримінальних правопорушень більше порівняно з 2021 роком та на 917 – більше порівняно з 2020 роком. Це свідчить в цілому про суттєве зростання, а саме – на 3,1% порівняно з 2021 роком та – на 26,8% порівняно з 2020 роком, кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень [5].

Згідно аналітичних даних Департаменту кіберполіції у 2022 році припинено діяльність 23 організованих груп і злочинних організацій, що діяли в кіберпросторі. До складу зазначених угруповань входив 81 учасник (23 – організаторів та 51 – активний виконавець), якими вчинено 269 кримінальних правопорушень (у тому числі 240 тяжких та особливо тяжких), з яких: 178 – шахрайств, 59 – у сфері використання електронно-обчислювальних машин, 12 – у сфері обігу наркотичних засобів, 3 – за ст. 255 (Створення, керівництво злочинною спільнотою, а також участь у ній) Кримінального кодексу України, 2 – крадіжок, 3 – у сфері господарській діяльності (легалізації (відмивання) майна, одержаних злочинним шляхом), 1 – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [6].

Також, протягом 2022 року, фахівці Держспецзв'язку зареєстрували в Україні понад 2 тисячі кіберінцидентів та ще більшу кількість кібератак. Зокрема, йдеться про кіберінциденти, які стаються в мережах органів державної влади, фінансових установах, логістичних компаніях, критичній інфраструктурі, енергетичному секторі, телерадіокомунікаційних компаніях, медіа та інших галузях [7].

Рівень латентності кіберзлочинів в Україні становить близько 95%, що дає змогу віднести їх до категорії високолатентних [8, с. 402].

За оцінками експертів, латентність «комп'ютерних злочинів» у США сягає 80%, у Великобританії – 85%, у Німеччині – 75%. За даними Symantec Security, міжнародної служби захисту від кіберзагроз, 12 людей у всьому світі стають жертвами кібератак щосекунди, і щороку в усьому світі реєструється близько 556 мільйонів кіберзлочинів, збитки від яких складають понад 100 мільярдів доларів США [9, с. 46].

Так, на сучасному етапі кіберпростір став ключовою ареною для різноманітних геополітичних, економічних та військових змагань. Багато країн визнають важливість кібербезпеки та кібервійськових можливостей, і тому інвестують у створення та розвиток відповідних структур.

Провідні активні країни формують кібервійськові підрозділи та центри з кібербезпеки. Ці організації призначені для захисту власної кіберінфраструктури, а також для здійснення кібероперацій у випадках потреби. Завдання таких підрозділів включає в себе самодіяльність та протидію кіберзагрозам, виконання кібершпигунства, а також реагування на кібератаки.

Деякі країни також сприяють розвитку кіберзброї та кіберздатності своїх збройних сил. Це може включати в себе створення спеціальних військових частин, призначених для проведення операцій у кіберпросторі, розробку атакуючих та захисних кіберзасобів, а також навчання військових фахівців у галузі кібербезпеки.

Загальний тренд полягає в тому, що країни розуміють важливість кіберпростору як стратегічного ресурсу і містять ресурси для забезпечення своєї кібербезпеки та розвитку кібервійськових можливостей.

Так, у США, крім уже діючого Центру національної кібербезпеки (National Cyber Security Center), було сформовано Об'єднане кіберкомандування (Unified US Cyber Command) у складі збройних сил, яке на глобальному рівні має координувати зусилля всіх структур Пентагону під час бойових дій, надавати відповідну підтримку цивільним федеральним установам, а також взаємодіяти з ана-

логічними за завданнями відомствами інших. Водночас ці організації є частково підконтрольними відомствами, оскільки вищим керівним органом є Рада національної безпеки зі спеціальним 60 комітетом, до сфери відповідальності якого входить реалізація інформаційної стратегії, у тому числі боротьба з кіберзлочинністю. У Великій Британії реалізуються програми зі створення кіберзброї, щоб забезпечити стійкість уряду проти зростаючих кіберзагроз. В Австралії створено координаційну групу безпеки електронної пошти (ESCG). Основним завданням цієї групи є створення надійного електронного робочого простору як для державного, так і для приватного секторів [9, с. 46].

Україна, розуміючи небезпеку кіберзлочинності, 7 вересня 2005 року Україна ратифікувала Конвенцію про кіберзлочинність, підписану від імені України 23 листопада 2001 року в м. Будапешті, яка стала основою для гармонізації національного законодавства у сфері кіберпростору. У преамбулі цієї Конвенції вказано, що вона «є необхідною для зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, як це описано у Конвенції, надання повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями шляхом сприяння їхньому виявленню, розслідуванню та переслідуванню, як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, і укладення домовленостей щодо швидкого і надійного міжнародного співробітництва».

Конвенцією також запроваджено певний поділ кіберзлочинів на такі види:

1. Правопорушення протиконфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем.
2. Правопорушення, пов'язані з комп'ютерами.
3. Правопорушення, пов'язані зі змістом.
4. Правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав [10].

У березні 2016 року уряд прийняв Стратегію кібербезпеки України, яка має на меті

створення національної системи кібербезпеки. У червні 2016 року Президент України підписав Указ про створення Національного координаційного центру кібербезпеки [2].

У 2017 р. було прийнято Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Цей закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України в кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки [11].

В Україні сфера інформаційних технологій посідає одне з найважливіших місць в економіці держави, а наші ІТ-фахівці є одними з найбажаніших у цій сфері та працюють по всьому світі в різноманітних компаніях і державних органах.

Однак, на жаль, нормативне регулювання цієї сфери в Україні не встигає за розвитком технологій, що загострює проблему кіберзлочинності. На рівні фізичних осіб кіберзлочинність пов'язана з використанням піратського програмного забезпечення: зловмисники можуть отримати доступ до персональних даних користувача [12].

В даний час у Кримінальному кодексі України (далі КК України) ці кримінальні правопорушення закріплені в розд. XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» і представлено такими нормами:

– ст. 361 – несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж;

– ст. 361-1 – створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут;

– ст. 361-2 – несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим

доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації;

– ст. 362 – несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї;

– ст. 363 – порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється;

– ст. 363-1 – перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку [13].

З аналізу назви вищезгаданих статей видно, що вони досить повно охоплюють усі проблеми та напрями боротьби у сфері інформаційних технологій. У той же час аналіз санкцій цих статей свідчить про те, що заходи покарання не тільки не сприяють боротьбі у сфері інформаційних технологій, а навпаки, створюють впевненість і можливість правопорушнику знову вчиняти подібні кримінальні правопорушення. Наприклад, ст. 361 КК України має шість частин. Частина перша визначає такі заходи покарання:

1. Штраф від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Обмеження волі на строк до трьох років.

Ці незначні заходи покарання за досить небезпечні для держави кримінальні правопорушення явно не відповідають і не сприяють боротьбі з ними.

Необхідність у посиленні кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій назріла давно. Посилення санкцій та додаткова криміналізація окремих діянь здатні частково стримати потенційних злочинців від вчинення нових кримінальних проавопорушень. Норми кримінального права повинні

служити тим цілям, які чітко і однозначно впливають із ст. 3 Конституції і викладені в ч. 1 ст. 1 КК України. Якщо цього не відбувається, то суспільство не підтримує такі норми, а отже вони виявляються неефективними і не мають профілактичного ефекту. Тому, з метою підвищення ефективності норм кримінального права у попередженні кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, на нашу думку, необхідно заходи покарання статті 361 КК України викласти у наступній редакції:

Частина 1 – карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти від п'яти до семи років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Частина 2 – від п'яти до семи, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Частина 3 – караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Частина 4 – караються позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Частина 5 – караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Необхідність у посиленні кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері інформаційних технологій назріла давно. Посилення санкцій та додаткова криміналізація окремих діянь здатні частково стримати потенційних злочинців від вчинення нових кримінальних проавопорушень.

Тут слід зазначити, що міра покарання «позбавлення волі» або «обмеження волі», що застосовується в КК України, взагалі не піддається ніякому розумінню та поясненню. Як суд може позбавити чи обмежити волі людини.

Поняття терміна «воля» у філософській, психологічній і юридичній літературі тлумачаться по різному. На нашу думку, найбільш вдалим і науково обґрунтованим є визначення поняття «воля», подане в українському радянському енциклопедичному словнику: «Воля — складний психічний процес, що виявляється в активному прагненні людини досягнути свідомо наміченої мети, в регулюванні труднощів. Вольові дії відрізняються від мимовільних (імпульсивних, інстинктивних) тим, що вони є усвідомленими й цілеспрямованими. Воля у людини виникла і розвинулась історично, у процесі праці й суспільної діяльності. Воля є функцією мозку, однією з форм активного відображення реальної діяльності» [14, с. 336].

На нашу думку, найбільш вдалим і науково обґрунтованим є визначення терміна «свобода», подане в юридичній енциклопедії, виданій в Україні. А саме: поняття «свобода» у широкому філософському розумінні — природний стан народу або окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд. У вузькому розумінні — суб'єктивна можливість людини й громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах. Основні постулати вчення про свободу: усі люди вільні від народження і ніхто не має права відчужувати їхні природні права [15, с. 441].

Характерно, що у Конституції України, коли йдеться про арешт, тримання під вартою, вибір місця проживання або вільне вираження своїх поглядів і переконань, то вживається слово «свобода», а не «воля». Так, у ст. 29 Конституції України зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У статті 33 Конституції України також використовується слово «свобода» в такому поєднанні: кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України,

за винятком обмежень, які встановлюються законом. Аналізуючи викладені вище статті Конституції України про права і свободи людини, слід зазначити, що в жодній із них замість терміна «свобода» не вживається термін «воля».

У цьому сенсі характерно, що розділ 2 Конституції України має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», без вживання терміна «воля». Отже, в Конституції України правильно і науково обґрунтовано використовується термін «свобода».

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу термінів «воля» і «свобода», а також їх використання у Кримінальному кодексі та Конституції України, слід констатувати, що термін «воля» у КК України використовується абсолютно неправильно. Адже застосовуючи до людини міру покарання за скоєння злочину, держава обмежує її лише у свободі місця знаходження, спілкуванні з рідними, виборі своїх дій тощо, але не позбавляє її волі, тобто функції мозку. Тому необхідно у КК України термін «воля» замінити на термін «свобода».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бодунова О. М. Запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право* / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т.2. Вип. 75. С. 83–87. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/276140/271014>
2. Інформаційні злочини. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8
3. Марков В.В. До питання щодо зарубіжного досвіду протидії кіберзлочинності. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 107–113. URL: <https://core.ac.uk/reader/187222390>
4. Шемчук В.В. Кіберзлочинність як перешкода розвитку інформаційного суспільства в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : *Юридичні науки*. 2018. Т. 29 (68), № 6. С. 119–124. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/23.pdf
5. Кіберзлочинність: виклики часу. URL: <https://law.chnu.edu.ua/kiberzlochynnist-vyklyky-chasu/>
6. Звіт про результати роботи Департаменту кіберполіції у 2022 році. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/zvit-pro-rezultaty-roboty-departamentu-kiberpolicziyi-u--roczni-969/>
7. У 2022 році в Україні зареєстрували 2194 кіберінциденти — Держспецзв'язку. URL: <https://suspipline.media/397220-u-2022-roci-v-ukraini-zareestruvali-2194-kiberincidenti-derzspeczvezku/>
8. Харитоненко І.О. Феномен кіберзлочинності в сучасній кримінологічній теорії. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 401–404. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/601>
9. Лисько Т. Д., Меланіч В. В., Славіта Ю. В. Протидія кіберзлочинності: сучасний стан вітчизняного законодавства та досвід зарубіжних країн. URL: https://web.archive.org/web/20230216083315id_/http://arpr.in.ua/v96/4.pdf
10. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність: Закон України від 7 вересня 2005 року № 2824-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15#Text>
11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
12. Кіберзлочинність у всіх її проявах: види, наслідки та способи боротьби. URL: <https://gurt.org.ua/articles/34602/>
13. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
14. Український радянський енциклопедичний словник. 2-ге вид. К., 1986. Т. 1. 751 с.
15. Юридична енциклопедія. К., 1998. Т. 5. 672 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

UDC 343

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.18>

Batiuk O. V.,

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of State Security
Lesya Ukrainka Volyn National University

Novykova O. O.,

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Military Communication and Informatization
National Academy of the National Guard of Ukraine

METHODOLOGY OF FORENSIC PREVENTION OF CRIMES AGAINST THE FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY

Abstract. In the provisions of the scientific article, the authors conduct a scientific study and formulate scientific theoretical provisions in the field of forensic science on the concept of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, its sources, techniques, special methods, forms and purposes of application of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security. On this basis, the authors propose to fix in the theoretical provisions of the science of forensics such a definition as the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, to form the subject matter of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, to determine in what aspects the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security is considered, its theoretical and practical significance, types, forms, levels, subjects and objects of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security and to characterise the features of forensic prevention of crimes against the foundations of national security. The authors define that the subject of forensic prevention of crimes in general and against national security in particular is scientific provisions and practical recommendations on technical and forensic means, techniques and methods of detecting, recording and investigating criminogenic circumstances, tactical methods and means of their most effective detection and elimination, as well as prevention and suppression of crimes and forensic methods or systems of techniques for detecting and eliminating the causes and conditions of crime, as well as suppression and prevention of crime.

As a conclusion, the authors propose to adopt the Law of Ukraine “On Prevention of Criminal Offences”, which would contain general directions, forms, methods of preventive activities in relation to criminal offences, define the range of participants in these activities, their legal status, scope of activity, and criteria for assessing the effectiveness of work.

This law will become a procedurally enshrined “tools” for the prevention of crimes in general and crimes against the foundations of national security in particular.

Key words: *state, security, crime, treason, espionage, methodology, collaboration, forensics.*

Батюк О. В., Новикова О. О. Методика криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки

Анотація. У положеннях наукової статті авторами проводиться наукове дослідження та формуються наукові теоретичні положення в галузі криміналістики що поняття методики криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки, її джерел, прийомів, спеціальних методів, форм та цілей застосування методики криміналістичної профілактики злочинів, проти основ національної безпеки. На цій основі авторами пропонується закріпити в теоретичних положеннях науки криміналістики таке визначення, як методика криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки, сформувані предмет методики криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки, визначити в яких аспектах розглядається методика криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки її значення теоретичне та практичне, види, форми, рівні, суб'єктів та об'єкти методики криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки, так-

тику здійснюваних заходів криміналістичної профілактики злочинів проти основ національної безпеки, та охарактеризувати особливості криміналістичного попередження злочинів проти основ національної безпеки. Автори визначають, що предметом криміналістичної профілактики злочинів загалом та проти національної безпеки зокрема, є наукові положення та практичні рекомендації про техніко-криміналістичні засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації та дослідження криміногенних обставин, тактичні прийоми і засоби їх найбільш ефективного виявлення й усунення, а також запобігання і припинення злочинів та криміналістичні методи або системи прийомів виявлення та усунення причин і умов скоєння злочинів, а також припинення і попередження злочинів.

Як висновок автори пропонують прийняти Закон України «Про профілактику кримінальних правопорушень», який містив би загальні напрямки, форми, методи профілактичної діяльності щодо кримінальних правопорушень, визначав би коло учасників цієї діяльності, їхній правовий статус, сферу діяльності, критерії оцінки ефективності роботи. Цей закон стане процесуально закріпленим «інструментарієм» профілактики злочинів загалом та злочинів проти основ національної безпеки зокрема.

Ключові слова: держава, безпека, злочин, зрада, шпигунство, методика, колоборація, криміналістика.

The relevance of the research topic is caused by the fact that the methodology of investigation and prevention of certain types of crimes is a system of scientific provisions and techniques, methods and recommendations developed on their basis for organising and conducting investigation and prevention of crimes. It is worth noting that scholars identify the methodology of investigation of certain types of crimes as a synthesising section of forensics that combines the provisions of forensic techniques and forensic tactics in their specific application to the conditions and tasks of a particular type of crime.

Today, a number of scientific studies are being conducted in Ukraine, covering such important issues as: theory and practice of crime prevention; the importance of “background” phenomena in the genesis of crime; analysis of quantitative and qualitative crime indicators; improvement of the organisation and methodology of criminological research; study of subjective determinants of socially dangerous acts; generalisation of positive experience of crime prevention in foreign countries; forensic crime prevention, etc.

Well-known national criminologists are working fruitfully in this area: Y. Aleksandrov, I. Bogatyrev, V. Borisov, V. Holina, V. Glushkov, I. Danshin, O. Dzhuzha, A. Zakaliuk, O. Kostenko, O. Kolb, F. Lopushansky, P. Mykhailenko, M. Puzyrev, S. Tararuhin, V. Tuliakov, I. Turkevych, and others. It is also worth mentioning the scientists who have studied the problems of forensic crime prevention, namely: V. Boridko O., Goncharenko, I. Hora, V. Kolesnyk, V. Khodanovych and others.

When studying the issue of crime prevention, it is worth noting that the number of crimes committed in the first eight months of 2021 is approximately the same as in the first eight months of 2022 – 247401 crimes. The only difference is that the number of criminal proceedings against specific suspects in 2021 was much higher – 114919 criminal proceedings (Figure 1) [1, p. 30].

It should be emphasised that the statistical method used in criminology allows to study an array of crimes and, using the obtained indicators, to establish patterns and interdependencies of their development, to move from random and single to stable and systematic, to see the qualitative features of the phenomenon under study. Systemic analysis allows us to consider crime as a phenomenon characterised by certain links between its constituent elements, on the one hand, and, on the other hand, between crime and other social phenomena and processes that influence it [2, p.8]. The objectivity of statistical data, as defined by the science of criminology, is considered for a period of 5–10 years. That is why it is advisable to provide information on crimes committed in Ukraine for the period 2013 to August 2022 (Figure 2) [1, p. 30].

It is the above statistical data of committed crimes identified in Tables 2 and 3 that indicate the feasibility of studying the methodology of forensic prevention of crimes in general and crimes against the foundations of national security in particular.

The purpose of the article is to study the main provisions of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, and to develop on this basis

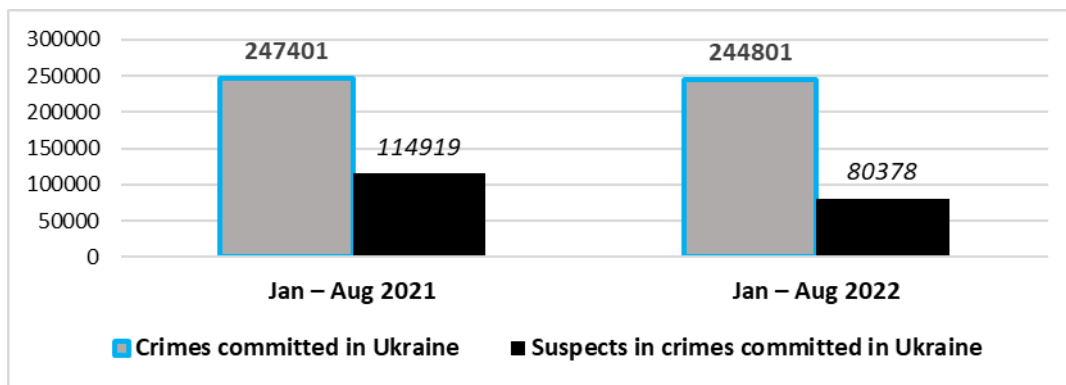

Fig. 1. Crimes committed in Ukraine during eight months of 2021 and 2022

Fig. 2. Crimes committed in Ukraine (January 2013 – August 2022)

theoretical provisions for the science of forensics regarding the concept, subject matter, significance, sources, techniques, special methods, forms and purposes of application of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security.

Presentation of the main material. In our view, the methodology for preventing crimes against the foundations of national security is a system of theoretical provisions, techniques, methods and recommendations for organising the prevention of such crimes as treason, collaborative activity, sabotage, espionage, obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, aiding the aggressor State, actions aimed at violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine, financing of actions committed for the purpose of violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of the boundaries of the territory or state border

of Ukraine, encroachment on the life of a state or public figure, unauthorised dissemination of information on the sending, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, movement, transportation or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed in conditions of martial law or state of emergency, which are based on the provisions of forensic techniques, investigative tactics and methods of investigating certain types of crimes, as well as the provisions of other natural and technical sciences.

We believe that the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security should be considered in two aspects.

Firstly, as a section of the forensic science, which contains a system of scientific provisions and comprehensive forensic recommendations for crime prevention.

Secondly, it is the process of prevention itself, as a specific activity of bodies and persons

authorised by law, which is carried out on the basis of the use of forensic techniques, investigative tactics and methods of investigation of certain types of crimes.

It is in the interconnection of these two areas – practical and theoretical – that the methodology of forensic prevention of this category of crimes fulfils its purpose, contributing to the development of scientific recommendations and their implementation in the practice of investigation.

In a narrow sense, forensic prevention of crimes against the foundations of national security should be understood as activities:

- firstly, the identification and elimination of the determinants of crimes against the foundations of national security with the help of forensic means;

- secondly, the detection of persons (collaborators, spies, saboteurs) before they commit crimes against the foundations of national security with the help of technical and forensic means and methods, and operational and investigative measures, namely covert inspection of publicly inaccessible places, housing or other property of persons, audio and video monitoring of persons, audio and video monitoring of places, surveillance of persons, collection of information from electronic communication networks, electronic information networks, arrest of correspondence, its inspection and seizure, the establishment of the location of an electronic means is carried out on the basis of a ruling of an investigating judge issued at the request of the head of the relevant operational unit or his deputy, agreed with the prosecutor. It should be noted that these measures are used exclusively to prevent a crime against the foundations of national security, prevent and suppress terrorist acts and other attacks by special services of foreign states and organisations, if it is impossible to obtain information in any other way.

In our opinion, the sources of formation of the methodology for forensic prevention of crimes against the foundations of national security are scientific data of forensics, regulatory and empirical provisions which determine the essence, forms, purposes of application of methodological recommendations which constitute individual preventive forensic methods.

Such sources should primarily include the provisions of the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure, the Law of Ukraine On Operational and Investigative Activities, investigative practice, methodological, technical and forensic, tactical and forensic provisions and provisions of such sciences as natural sciences (physics, chemistry, biology, cybernetics and informatics), medical (forensic medicine, anatomy, physiology, psychiatry) and human sciences (psychology, logic, ethics, management, legal sciences) and other related fields of knowledge to forensic science.

Objectives of forensic prevention of crimes against the foundations of national security:

- limiting the impact of negative phenomena and processes interconnected with collaboration activities;

- elimination (neutralisation) of the determinants of criminal manifestations of obstruction of the lawful activity of the Armed Forces of Ukraine and other military forces, aiding the aggressor state, actions aimed at violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power;

- elimination of criminogenic factors in the microenvironment of a person that form his/her anti-social position and motivation for criminal behaviour regarding unauthorised dissemination of information on the sending, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, movement, movement or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military forces formed in accordance with the laws of Ukraine;

- preventive influence on a person who, due to his/her lifestyle, is capable of financing actions committed with the aim of violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of the boundaries of the territory or state border of Ukraine.

Tasks of forensic prevention of crimes against the foundations of national security:

- 1) with the help of technical and forensic means and capabilities of digital forensics, to identify and analyse phenomena, processes, circumstances that are determinants of treason, sabotage, espionage;

- 2) using the methodological foundations of forensics, studying the factors that lead to the

formation of the criminal's personality and the implementation of criminal intentions to carry out collaborative activities;

3) through tactical, forensic and operational investigative measures, to establish the range of persons who can be expected to commit crimes against the foundations of national security;

4) using data from related fields of knowledge to eliminate or neutralise criminogenic factors at the individual level.

We believe that forensic prevention consists of general and specific techniques and methods. The set of forensic techniques and methods that are general in nature and can be used to prevent all crimes was defined as a general methodology of forensic prevention, which is an independent part of science along with forensic techniques, forensic (investigative) tactics and methods of investigation of certain types of crimes. Techniques and methods used to prevent only specific types of crimes are a separate method of forensic prevention. A component of criminalistics is the development of crime prevention issues, and based on the study of the situation and conditions in which various crimes are committed, the methods of their commission, and the generalisation of investigative and judicial practice, criminalistics develops preventive measures. These include:

1) technical means of crime prevention;

2) technical and tactical methods of detecting conditions conducive to the commission of crimes during the investigation and trial;

3) tactics of preventing intentions to commit or stop crimes.

Methods of determining the causes of a particular crime are part of the methodology for investigating certain types of crimes. The subject matter of forensic prevention also includes such measures as the organisation of property protection, a proper system of accounting for material assets and control over their expenditure, etc.

In our opinion, it is advisable to include technical and forensic means of protecting objects from criminal attacks in the subject of forensic prevention. These means can be used to obtain, accumulate and provide information about the tools and means used in the commission of crimes and persons prone to committing them.

The subject of forensic prevention also includes technical and forensic means, techniques and methods of detecting, recording and researching criminogenic circumstances; tactical methods and means of their most effective detection and elimination, as well as prevention and suppression of crimes; forensic methods or systems of techniques for detecting and eliminating the causes and conditions of committing crimes, as well as suppression and prevention of crimes.

That is why we determine that it is advisable to add the following definition to the theoretical provisions of the forensic science: the subject of forensic prevention of crimes in general and against national security in particular includes technical and forensic means, techniques and methods of detecting, recording and researching criminogenic circumstances, tactical methods and means of their most effective detection and elimination, as well as prevention and suppression of crimes and forensic methods or systems of methods for detecting and eliminating the causes and conditions of crime,

Klymenko N. notes that forensic prevention should include forensic means, techniques and methods based on the achievements of the forensic science, as well as developed by representatives of technical and natural sciences and used to identify, research and eliminate the causes and conditions that facilitate the commission of crimes and offences [3, p. 5].

We believe that the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security should include methods and techniques:

1) aimed at identifying the causes and conditions that contribute to the commission of crimes against the foundations of national security;

2) studying and researching the causes and conditions that contribute to the commission of crimes against the foundations of national security;

3) eliminating the causes and conditions that facilitate the commission of crimes against the foundations of national security;

4) control over the elimination of the causes and conditions for committing crimes against the foundations of national security.

In our opinion, it is the detection of the causes and conditions that facilitate the commission of crimes against the foundations of national secu-

rity that is part of a comprehensive, complete and objective investigation of the circumstances of the case.

The causes of a crime are understood to be those actual circumstances surrounding a person that have caused him or her to have interests and motives for committing a particular crime. The cause of a crime can be established only when a cause and effect relationship between these circumstances and the crime committed by a person under the influence of these circumstances is detected.

As a rule, when a crime is committed, there is a causative complex that includes not only socio-economic or political factors, but also socio-psychological ones. Socio-psychological determinants are dominant. They include elements of economic, political, legal, and everyday psychology of a person, since different persons in objectively equal material conditions choose different ways of behaving, both criminal and non-criminal. In view of this, an important role in determining the causes of a crime is played by the correct determination of the motivation for the act.

The conditions that facilitated the commission of crimes against the foundations of national security include the circumstances of reality, the presence of which made it possible to commit a crime or facilitated its commission.

We believe that the conditions that facilitated the commission of a crime against the foundations of national security may include, for example, the absence of security at the facility where the sabotage activity was committed, namely: subversive actions (arson, destruction, etc.) carried out by specially trained agents or groups in peacetime and wartime on the territory of a state or territory occupied by the enemy in order to weaken its economic and military power, as well as its morale.

Also, for example, the absence of proper educational control by parents or custodians in case of a crime committed by minors related to the unauthorised dissemination of information on the sending, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, the movement, relocation or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military forces formed in accordance with the laws of Ukraine through the most

common social networks (Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter, YouTube, TikTok) and messengers (Viber, WhatsApp, Telegram), etc.

Identification of the causes and conditions that contributed to the commission of crimes against the foundations of national security can be carried out not only during investigative actions (for example, during the interrogation of the accused when asked what prompted him to commit the crime; during the inspection of the scene – by establishing the existing security systems for the object of criminal encroachment, etc.) but also by analysing the information available in the case file.

It is during the conduct of public and covert investigative actions and operational search activities that the unity of forensic methods, tactics, techniques and equipment aimed at identifying the causes and conditions that contributed to the commission of a crime in general and against the foundations of national security in particular is observed.

Forensic techniques are of particular importance for the prevention of crimes committed against the foundations of national security. Elimination of the causes and conditions that contribute to the commission of crimes of this category is associated with the development of special protective scientific and technical means and methods of crime prevention.

The basis for the development of technical means of preventing crimes committed against the foundations of national security is the study and generalisation of investigative, operational and expert practice of identifying the causes and conditions that contributed to the commission of crimes in this area. In order to develop scientific and technical means of combating crimes in this category, typical methods of committing certain types of crimes are studied, namely: treason, collaboration, sabotage, espionage, obstruction of the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military forces, aiding the aggressor state, actions aimed at violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine, financing of actions committed with the aim of forcible change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of the bound-

aries of the territory or state border of Ukraine, attempts on the life of a state or public figure, unauthorised dissemination of information on the sending, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, movement, relocation or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military forces formed in accordance with the laws of Ukraine, committed in a state of war or emergency.

Unlike other forensic means, technical means of forensic prevention are used before the commission of a criminal act. Their use is primarily preventive in nature. They prevent the commission of a crime or help to detect it.

In our opinion, the development of technical means of forensic prevention of crimes against the foundations of national security has the following main directions:

1) improving the protection of documents from forgery (development of forms of various types of documents; offering certain details of documents; application of special protective nets; application of printing features of document production; use of special protective ink or seal impressions, etc.) in the commission of treason, espionage, sabotage;

2) development of preventive devices and appliances (e.g., burglar alarm devices; electronic controllers and filters; night surveillance devices; video surveillance of important objects; devices of various designs and computer programmes) in the course of espionage, sabotage, collaboration, unauthorised dissemination of information on the direction, movement of weapons, armaments and ammunition to Ukraine, movement, relocation or deployment of the Armed Forces of Ukraine or other military forces formed in accordance with the laws of Ukraine, committed under martial law or a state of emergency).

It is worth noting that technical means of prevention are closely related to organisational preventive measures. This applies to the procedure for registering documents, the procedure for issuing permits, the existence of special rules for accounting for certain types of documents (for example, notarial documents when financing actions taken with the aim of violent change or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, change of the boundaries of the territory or state border of Ukraine), etc.

In our opinion, the analysis of forensic practice shows that operational, forensic and special techniques are used in the process of preventing (and therefore prophylaxis), solving and investigating crimes.

That is why we believe that technical means and methods of forensic prevention of crimes against the foundations of national security should be classified into three groups according to the types of preventive tasks.

1. Technical means and methods used to detect facts that facilitate the commission or concealment of crimes against the foundations of national security. They may include:

a) equipment of a specialist, investigator's assistant, as well as technical sets of forensic and operational equipment;

b) means and methods of expert research;

c) techniques and methods of non-procedural use of forensic and operational equipment.

2. Technical means and methods of protecting various objects from sabotage and espionage attacks, for example, security alarms, means of preventing (or complicating) the commission of a crime (in particular, means of protecting documents, securities, money).

3. Technical means of supporting investigative public hearings and actions and operational measures (surveillance, escort, protection) of pre-trial investigation.

However, crime prevention, as one of the tasks of forensics, can hardly be successfully solved by using only some forensic means of prevention.

In our opinion, effective counteraction to crimes against the foundations of national security can be ensured only if the means and methods of forensic prevention are used in conjunction with other preventive measures.

One of the most important methods of scientific cognition in the forensic prevention of crimes in general and those committed against the foundations of national security is a survey. It is used to study the experience of preventive activities of investigators, prosecutors, experts and judges. This method is widely used in the development of general provisions of forensic prevention. The following methods of analysis are also used for this purpose:

– analysis and synthesis of the experience of police, prosecutors, courts, the State Bureau of Investigation, the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office, the High Anti-Corruption Court of Ukraine, and legal entities of non-governmental organisations involved in the fight against crime;

– analysis of documents and statistical reports of the police, prosecutors, courts, the State Bureau of Investigation, the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office, the High Anti-Corruption Court of Ukraine, and legal entities of NGOs.

The fundamental objection to the above system is that these methods do not belong to individual methods of forensics, but to general scientific methods. We believe that individual methods of science should be understood as those methods used in one branch of scientific knowledge.

In our opinion, it is advisable to divide special (separate) methods into purely forensic ones, among which are technical forensic and structural forensic methods, and special methods of other sciences, an exhaustive list of which is practically impossible to give (for example, the most common among them are sociological, statistical and some others).

O. Boridko proposes to add the method of economic analysis to the methods of forensic prevention. It is known that crime prevention as a set of state and public measures aimed at neutralising and removing the causes and conditions that contribute to the commission of crimes is a combination of socio-economic, cultural, educational, organisational, managerial and legal measures. This is fully applicable to economic analysis. Such analysis has become not only a method of management, but also a method of forensic prevention.

This method can be divided into three types: preliminary, current (operational) and subsequent. The preliminary method is an analysis of the economic indicators of an enterprise, institution, organisation; the current method is used in

the process of production activities of an enterprise, and the subsequent method is necessary to study the results and assess the economic activities of an enterprise, institution, organisation over a certain period of time [4, p. 48–51].

As a conclusion of the above, we note that, in our opinion, it is necessary: firstly, to supplement the theoretical provisions of the forensic science with the definition of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, the subject matter of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, in which aspects the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security is considered, its theoretical and practical significance, types, forms, levels, subjects and objects of the methodology of forensic prevention of crimes against the foundations of national security the tactics of forensic prevention of crimes against the foundations of national security, and to characterise the features of forensic prevention of crimes against the foundations of national security; Secondly, to adopt the Law of Ukraine "On Prevention of Criminal Offences", which should enshrine all appropriate measures for the prevention of crimes against the foundations of national security, which will facilitate the activities of prevention actors. This law will become a procedurally fixed "tools" for the prevention of crimes in general and crimes against the foundations of national security in particular; thirdly, forensic methods and methods of prevention are used not only by law enforcement agencies, but also by many other state bodies involved in the fight against crime. These tools are also used by the science of criminology. However, the development of means, techniques, methods and ways of prevention based on the achievements of the forensic science, as well as the development of recommendations for their most effective application, are, of course, the subject of forensic science, not criminology.

BIBLIOGRAPHY:

1. Ягунов Д. В. Політика запобігання злочинності в Україні у світлі статистики злочинності за вісім місяців 2022 року. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса* № 7 (2022). С. 28–45. DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2022.7.5> URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/12792> (дата звернення 01.12.2023)

2. Шалгунова С.А., Філіпп А.В. Конспект лекцій з дисципліни «Кримінологія та профілактика злочинів». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016. 142 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/082923.1.pdf> (дата звернення 01.12.2023)
3. Клименко Н.І. Місці і роль профілактики в системі криміналістики. Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науч.-метод. сб. К.: Мінюст України, 2004. Вип. 52. С. 3–8.
4. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Борідько Олена Анатоліївна. Запоріжжя, 2005. 191 с.

УДК 343.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.19>

Ковмир С. В.,

аспірант

Національної академії Служби безпеки України

ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті проаналізовано методологію прийняття управлінських рішень у слабоструктурованих та неструктурованих системах, що пов'язані з захистом учасників кримінального судочинства. Досліджено особливості творчого підходу в процесі обрання оптимальної стратегії захисту, акцентовано увагу на дуалістичності формальних та неформальних методів управління, необхідності залучення для вирішення безпекових питань методів якісного аналізу та експертних оцінок. Метою дослідження є вивчення управлінських аспектів у межах програм захисту учасників кримінального судочинства та аналіз співвідношення об'єктивного й суб'єктивного у процесі прийняття управлінських рішень суб'єктами, який такий захист забезпечують. Автор зробив акцент на необхідності залучення для вирішення управлінських завдань у сфері захисту свідків і потерпілих прогностичних платформ на базі штучного інтелекту та експертних систем. Зосереджено увагу на реалізації управлінських рішень під час забезпечення безпеки свідків і потерпілих в Україні. Проаналізовано перспективи застосування в предиктивних платформах захисту свідків регресійних моделей та нейронних мереж. Підкреслено важливість створення якісних інформаційних систем на базі сучасних методів OSINT-аналітики для зниження фактору суб'єктивності під час збирання та класифікації такої інформації. Звернуто увагу на необхідності створення дієвої системи оцінювання ризиків стосовно осіб, які потребують захист у зв'язку з їх участю в кримінальному провадженні, через оновлення положень законодавчих та підзаконних актів, внутрішніх інструкцій для реалізації чіткого й дієвого механізму ідентифікації загроз, ризиків і причинно-наслідкових зв'язків між участю особи в розслідуванні злочину та можливому посткримінальному впливі на нього або його близьких. На думку автора, створення ефективних управлінських інструментів для сприяння суб'єктам, які забезпечують таку безпеку, в ухваленні ефективних та своєчасних управлінських рішень, має забезпечити дієвий захист свідків і потерпілих через запровадження на всіх рівнях безпеки чітких процедур та алгоритмів керування програмами захисту. Розвиток сучасних інформаційних технологій сприятиме еволюції предиктивних моделей для запобігання злочинності в сфері захисту учасників кримінального судочинства, що дозволить вирішувати управлінські завдання на принципово якісному рівні.

Ключові слова: захист свідків, протиправний вплив, захист учасників кримінального судочинства, оцінювання ризиків, управлінські аспекти, штучний інтелект, предиктивні моделі.

Kovmyr S. V. Protection of the criminal proceeding`s participants: management aspects

Abstract. The author analyzed the methodology of management decision-making in weakly structured and unstructured systems related to the protection of participants in criminal proceedings. Peculiarities of the creative approach in the process of searching for an optimal protection strategy are studied, attention is focused on the duality of formal and informal management methods, the need to involve methods of qualitative analysis and expert evaluations to solve these issues. The purpose of this study is to study management aspects within the framework of programs for the protection of participants in criminal proceedings, the problem of the ratio of objective and subjective in the process of management decision-making by the entities that provide such protection is analyzed. The author emphasizes the need to involve predictive platforms based on artificial intelligence and expert systems to solve management tasks in the field of witness and victim protection. The author focuses on the implementation of management decisions while ensuring the safety of witnesses and victims in Ukraine. The possibility of using regression models and neural networks in prognostic models of witness protection is analyzed. The importance of creating high-quality information systems based on modern OSINT-analytics methods to reduce the factor of subjectivity during the collection and classification of such information is emphasized. Attention is focused on the need to create an effective risk assessment system for persons who need protection in connection with their participation in criminal proceedings through updating the provisions of legislative and by-laws, internal instructions to create a clear and effective mechanism for identifying threats, risks and cause-and-effect relationships connections between a person's participation in the investigation of a crime and the post-criminal impact on him or his relatives. In the author's opinion, the creation of effective management tools to assist entities that provide such security in making effective and timely management decisions should ensure effective protection for witnesses and victims through the introduction of clear procedures and algorithms for managing protection programs at all levels of security. The development of modern information technologies will contribute to the evolution of predictive

models for the prevention of crime in the field of protection of participants in criminal proceedings, which will allow management tasks to be solved at a fundamentally qualitative level.

Key words: *protection of witnesses, unlawful influence, protection of criminal justice participants, risk assessment, management aspects, artificial intelligence, predictive models.*

Вступ. Захист учасників кримінального судочинства – складний процес адміністрування, від якісної організації якого залежить ефективність застосування комплексу заходів для забезпечення безпеки свідків і потерпілих. Суб'єктивність інформації про загрози, суттєва невизначеність безпекових процесів, які мають вплив на здоров'я, життя та психологічний стан учасника кримінального провадження створює не аби які труднощі для суб'єктів, що забезпечують захист під час прийняття рішень про застосування заходів для забезпечення безпеки та безпосередньо під час реалізації програм захисту.

Зважаючи на те, що в національній системі кримінального судочинства немає чітких і зрозумілих процедур та алгоритмів «вимірювання» реальних і потенційних загроз для свідків та потерпілих це сприяє спрощеному підходу як з позиції застосування заходів безпеки суб'єктами, що приймають рішення про застосування заходів, так і обрання підрозділами захисту оптимальних стратегій у формі комплексу безпекових заходів, що максимально відповідають поточній безпековій ситуації навколо свідка або потерпілого.

Очевидно, що основними методами прийняття управлінських рішень, які можуть використовуватися у сфері забезпечення безпеки свідків і потерпілих, визнано використання евристичних моделей, які для більш точного аналізу ситуації можуть бути доповнені методами якісного аналізу та експертних оцінок. Саме такий підхід закордонні науковці вважають найбільш релевантним для вирішення слабоструктурованих та неструктурованих завдань, якими можна без перебільшення визначити програми захисту учасників кримінального судочинства [4].

Численні дослідження в цій сфері демонструють, що без якісної аналітичної підтримки управлінські рішення, пов'язані із заходами для забезпечення безпеки свідків і потерпілих, можуть сприйматися спрощено, а іноді навіть суперечливо. Стає очевидним, що складні завдання, які виникають під час

реалізації програм захисту учасників кримінального судочинства та яким характерний високий рівень невизначеності, не можна сформулювати у вигляді точно регламентованих математичних моделей – для цього необхідно виключити або суттєво знизити рівень такої невизначеності [2].

Водночас дослідження проблем прийняття управлінських рішень під час реалізації програм захисту можуть бути обмеженими через використання лише формальних методів. Застосовуючи аналітичні методи, будемо розглядати повністю або частково формалізовані процедури ухвалення управлінського рішення з використанням моделей лінійної регресії, імітаційного моделювання, теорії ігор й інших методів, що містять суб'єктивні експертні судження та інтуїцію.

Методологія процесу прийняття управлінських рішень ґрунтується на системному підході, практичним результатом якого є розробка та застосування методів прийняття таких рішень. Більшість ситуацій, пов'язані з прийняттям управлінського рішення за умов безпекової невизначеності, не завжди дозволяють створити формальну математичну модель пошуку оптимальної стратегії для забезпечення безпеки учасника кримінального судочинства. У таких умовах вибір оптимального рішення покладатиметься на групи експертів та особу, яка приймає управлінські рішення, коли професійний досвід та критичні експертні судження можуть стати вирішальними факторами.

Виклад основного матеріалу. Під час прийняття «унікальних» управлінських рішень у межах програм захисту завжди не вистачає достовірної інформації щодо потенційних загроз свідку або достатньо високий рівень її суб'єктивності, компенсувати який можна припущенням однієї з можливих гіпотез. Складність прийняття управлінських рішень у таких умовах завжди вимагають від керівника підрозділу захисту або відповідальної особи правоохоронного органу творчого підходу, а раціональний вибір за своєю суттю стає особливим «мистецтвом» у сфері керування

оперативно-службовою та бойовою діяльністю. Проблема співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у процесі прийняття управлінських рішень щодо забезпечення безпеки свідків і потерпілих стає підґрунтям для активного обговорення та дослідження науковцями та практиками системи кримінального правосуддя як в Україні, так і за її межами.

Приймаючи рішення у межах програм захисту, оцінювання загроз учасникам кримінального судочинства стає критично важливим аспектом під час планування та реалізації заходів забезпечення безпеки, а використання предиктивних моделей, зокрема й із залученням технологій штучного інтелекту, може стати в майбутньому ефективним інструментом для досягнення цієї мети. Під час вибору методу для реалізації таких моделей слід враховувати такі критерії, як доступність даних про загрози, складність обраної математичної моделі та вимоги до її інтерпретації. Зокрема, регресійні моделі є широким класом методів, які можуть активно застосовуватися для оцінювання загроз та ризиків свідкам і потерпілим. Лінійна регресія, регресія за методом опорних векторів (SVR) або «випадкового лісу» – всі вони можуть бути використані для побудови безпекових моделей, що базуються на числових чи категоріальних змінних. Регресійні моделі легко інтерпретуються, що дозволяє зрозуміти, які основні чинники впливають на систему безпеки свідка або його близьких. Вони можуть бути особливо корисними, якщо певна інформація про загрози свідкові є достатньо структурованою [2].

Водночас нейронні мережі можуть бути визнані експертами-аналітиками потужним інструментом для моделювання складних взаємозв'язків безпекових змінних і оброблення різних типів даних. Якщо така модель може потенційно обробляти великі обсяги даних (соціальні мережі, стільникові мережі зв'язку, системи відеонагляду, текстові матеріали кримінальних проваджень тощо) або безпекова інформація має комплексну та складну структуру, нейронні мережі можуть стати кращим вибором [2].

Нейронні мережі (CNN) або рекурентні нейронні мережі (RNN) можуть аналізувати інформацію зображень, відео, тексту або

інших послідовностей та виявляти складні закономірності й шаблони, що можуть стати критично важливими для своєчасного виявлення ризиків і попередження загроз учасникам кримінального судочинства. Проте нейронні мережі у свою чергу вимагають набагато більше обчислювальних ресурсів і більшу кількість даних для «навчання», що варто обов'язково враховувати під час вибору безпекової моделі [3, с. 12].

На нашу думку, оптимальним варіантом рішення може стати комплексний підхід, а саме ансамблі моделей – варіант, у якому синтезуються прогнози кількох типів моделей для покращення точності прогнозування. Такий ансамбль може бути створений як з регресійних моделей, так і з нейронних мереж, об'єднавши сукупні прогнози або використавши їх як критерії для моделі вищого рівня. Це може допомогти покращити результати та підвищити надійність прогнозу, особливо якщо моделі мають різні сильні сторони та здатності до виявлення різних кримінальних шаблонів.

Проте, крім вибору методу моделювання, існує ще ряд факторів, які необхідно врахувати під час розроблення предиктивних моделей для оцінювання загроз і ризиків. Насамперед це якість даних, необхідних для створення та функціонування таких моделей. Вкрай важливо, щоб кінцева інформація була максимально репрезентативною для конкретної безпекової моделі. Якщо ж первинні дані є обмеженими або мають хибні значення, це може суттєво вплинути на точність моделі і, як результат, на точність прогнозу.

У контексті потенційних загроз свідку спеціалістам підрозділів захисту важливо створити релевантні моделі, які можна інтерпретувати та які максимально точно відображають безпекові процеси навколо свідка або потерпілого. Регресійні моделі, особливо які мають лінійну структуру, зазвичай легко інтерпретувати, оскільки вони засновані на простих математичних відносинах. Водночас, нейронні мережі, особливо моделі глибокого навчання, можуть бути складнішими для інтерпретації, хоча й існують методи, такі як важливість ознак або методи візуалізації, які можуть допомогти пояснити їхні висновки [4, с. 45].

Під час вибору типу прогностичної моделі також слід враховувати доступні для підрозділів захисту обчислювальні та людські ресурси, що мають бути залучені для навчання і застосування моделей. Глибокі (багатошарові) нейронні мережі зазвичай вимагають більше технічних ресурсів і часу для навчання та прогнозування, ніж більш прості моделі. Слід також переконаватися, що в наявності є достатньо даних для «навчання» безпекової моделі. Під час роботи з невеликими обсягами даних простіші моделі будуть демонструвати значно кращий результат, виключаючи або суттєво знижуючи ефект «перенавчання».

У будь-якому випадку вибір між регресійними моделями, нейронними мережами або іншими системами прогнозування потенційних загроз та ризиків учасникам кримінального судочинства залежить від конкретних безпекових вимог, доступних ресурсів і характеристик «вхідних» даних. На цьому етапі важливо залучити профільних експертів для проведення якісного порівняльного аналізу методів та обраних моделей для вибору найкращого варіанту управлінського рішення й реалізації конкретної програми захисту загалом.

Експертиза варіантів оптимальних управлінських рішень має, з одного боку, оцінити обрані рішення в аспекті їхньої реалістичності та досягнення визначених цілей захисту, а з іншого – дозволити проранжувати їх на засадах застосування обраної оціночної системи (наприклад, рівень очікуваного досягнення безпекових заходів, необхідні витрати ресурсів підрозділу захисту, передбачувані наслідки тощо) [5, с. 60].

Важливо також звернути увагу на етичні аспекти використання прогностичних моделей для оцінювання загроз свідкам. Усі персональні дані, що використовуються для «навчання» моделей, мають бути надійно захищені з метою запобігання можливості ідентифікації свідків та порушення їхньої конфіденційності. Також слід звернути увагу на тому факті, що предиктивні моделі мають бути лише інструментом підтримки управлінських рішень під час реалізації безпекових завдань у межах програм захисту, а не замінювати професійний експертний аналіз та оцінювання [1, с. 72].

Необхідно також враховувати, що в кожному правоохоронному органі України практика розроблення та прийняття управлінських рішень має свої особливості, що визначаються характером та специфікою його діяльності, організаційною структурою, чинною системою комунікацій, внутрішньою культурою. Проте є спільне для будь-якого процесу прийняття рішень, де б він не здійснювався, незалежно від характеру проблеми (завдання, питань безпеки). Це той єдиний стрижень, який формує технологію розроблення та прийняття управлінських рішень та може бути застосований у будь-якій структурі органів правопорядку.

Сучасна тенденція вибору оптимального управлінського рішення під час застосування та реалізації програм захисту учасників кримінального судочинства полягає у здатності суб'єкта, який його приймає, поєднувати неформалізовані безпекові завдання з можливостями формальних методів та комп'ютерного моделювання. На сьогодні науковці найчастіше застосовують критеріальну мову опису процесу вибору [2]. На нашу думку, це пов'язано з гіпотезою про те, що кожен окрему альтернативу розвитку подій можна оцінити кількісно, а визначення найбільш оптимальної стратегії може бути реалізовано через процес порівняння відомих безпекових альтернатив відповідно до наданих їм умовних вагових коефіцієнтів.

Зокрема, оцінювання загроз учаснику кримінального судочинства може здійснюватися через визначення ваги таких критеріїв, як: важливість показань свідка для процесу доказування в межах кримінального провадження, ефективність заходів щодо захисту персональних даних; статус особи (учасник кримінального угруповання або «випадковий» свідок); історія попередніх погроз або насильства; вік, рівень освіти, соціальний статус, можливий вплив на свідка через близьких; аналіз заходів безпеки, що вже застосовуються; медійний інтерес до кримінального провадження; психологічний стан свідка тощо.

Під час використання експертних методів оцінювання кожному такому критерію може бути надано відповідну умовну «вагу» так,

щоб загальна сума, зокрема, дорівнювала 1. Перелік критеріїв та їх відносна вага не мають бути фіксованими та можуть змінюватися під час чергової ітерації оцінки ризиків. Водночас кожен критерій може потенціально складатися із субкритеріїв нижчого рівня, які роблять його більш дискреційним. Зокрема, для визначення «ваги показань свідка» можуть бути запропоновані такі субкритерії, як: «підтвердження показань свідка з інших джерел», «незалежність свідчень», «надійність та компетентність свідка», «спростування протиріч», «стійкість показань свідка» тощо.

Такий підхід дозволить створити безпечову модель з необхідною кількістю рівнів субкритеріїв, яка на кінцевому рівні буде містити перелік формалізованих питань, які дозволять експертам емпірично визначити відносну вагу кінцевих гілок моделі через упровадження таких методів якісного аналізу, як «мозковий штурм», метод Дельфи, SWOT-аналіз, або їх поєднання відповідно до конкретної безпекової ситуації [6].

Ще одним важливим фактором, який впливає на прийняття ефективних управлінських рішень під час реалізації програм захисту, є формування необхідної та достатньої множини можливих альтернативних безпекових стратегій, які у свою чергу можуть реалізовуватися безпосередньо під час застосування заходів захисту. Для реалізації цієї вимоги доцільно використовувати різні методи та сучасні інформаційні технології, що забезпечують прискорення процесу й отримання сучасних знань у різних сферах.

Водночас прийняття управлінських рішень у слабоструктурованих системах, якими є програми захисту свідків і потерпілих, має ряд особливостей:

- більшість рішень, що стосуються безпеки учасників кримінального судочинства, приймаються в ситуаціях, які раніше не траплялися, оскільки повний збіг ситуацій у криміногенній, соціальній чи політичній сфері – подія малої ймовірності;

- вибір варіантів управлінських рішень відбувається, зазвичай, за умов високого ступеня невизначеності та суб'єктивності оперативної інформації щодо поточної безпекової

ситуації й тенденції її розвитку, а також з урахуванням можливих хибних або помилкових уявлень суб'єктів, що здійснюють захист наслідків управлінського рішення, що приймається;

- найбільш відповідальні та важливі управлінські рішення приймаються в умовах жорсткого обмеження в часі;

- на зміст рішень мають потенційний вплив особисті якості та інтереси управлінської вертикалі підрозділів захисту, водночас такі інтереси різних ланок ієрархічного ланцюга можуть не тільки не збігатися, а й перебувати у стані перманентного конфлікту [5, с. 24].

Іншим видом є неструктуровані системи, які мають невизначені умови і закономірності функціонування об'єкта, а також невизначені цілі та критерії, які впливають на безпекове середовище. У таких умовах поняття об'єктивно «кращого рішення» втрачає свій зміст, а логіка та формальні методи не дають результату. Треба визнати, що деякі програми захисту можуть не мати історично схожих умов, а подекуди й відповідних критеріїв для реалізації порівняльного аналізу. Проте досвід, професійні знання, інтуїція кураторів програм захисту та експертів з безпекових питань можуть суттєво знизити ефект невизначеності під час реалізації того чи іншого заходу забезпечення безпеки [4, с. 11].

У цьому випадку вважаємо, що наукові методи сприятимуть упорядкуванню інтуїтивно-логічного аналізу розв'язуваної проблеми та запропонують кількісне визначення факторів досвіду та інтуїтивних оцінок, допоможуть виявити групі пріоритети, а відтак сформулюють базові альтернативи для пошуку компромісного управлінського рішення.

Оптимальним методом прийняття найкращого управлінського рішення в процесі реалізації заходів безпеки, на нашу думку, є порівняльний аналіз відомих варіантів безпекових стратегій. Водночас у формалізованих моделях вибір оптимального варіанту досягається шляхом спрямованого аналізу альтернатив із застосуванням спеціальних методів математичного та статистичного моделювання, теорії ігор тощо.

Обговорення найкращих варіантів управлінських рішень має очолюватися керівни-

ком структурного підрозділу захисту або особою, якій надано право прийняття та/або затвердження управлінських рішень. Кількість учасників обговорення (експертів) і час, що відводиться для цього, має залежати від важливості рішення, що приймається, та термінів, які визначено для його ухвалення. Після опрацювання обраного варіанта стратегії захисту відповідним колом компетентних експертів може виникнути необхідність узгодження кінцевого рішення з вищим рівнем ланки управління (керівник департаменту, органу) або різними зовнішніми структурами державного, відомчого або навіть громадського сектору [7].

На нашу думку, прогностичні системи в сфері кримінального судочинства мають базуватися переважно на методах експертного оцінювання, що буде відповідати суб'єктивній суті прийняття рішень у слабоструктурованих та неструктурованих моделях, коли накопичені знання, досвід та інтуїція експертів відіграють вирішальну роль. Цей метод ґрунтується на використанні знань та професійного досвіду фахівців для вирішення широкого кола питань (оцінювання фізичних загроз, перевірка психологічного стану свідка та його близьких, створення «легенд» для свідка та його близьких у разі переселення на нове місце проживання, застосування заходів з кіберзахисту тощо), що пов'язані з безпекою учасника кримінального судочинства.

Експертні оцінки також доречно використовувати в тих випадках, коли формальні методи не можуть дати чіткої відповіді на наявні безпекові питання через неможливість визначити залежність між процесами та явищами, а іноді й сутність самої проблеми. Водночас тільки в поєднанні зі статистичними методами та методами моделювання такий підхід дає достатньо високі прогностичні результати.

Сутність методу експертних оцінок полягає в раціональній організації проведення експертами аналізу проблеми з кількісною оцінкою таких суджень та подальшим опрацюванням їхніх результатів. Формування об'єктів, що піддаватимуться експертному аналізу, містить визначення можливих подій у межах безпекових моделей, побудову гіпо-

тез та безпекових стратегій, формулювання цілей, обмежень, варіантів відповідних управлінських рішень, визначення ознак та показників для опису властивостей таких об'єктів та взаємозв'язків між ними тощо.

Експерти мають запропонувати виміри достовірності можливих подій та гіпотез, важливості цілей, значень ознак та критеріїв, конкретних переваг окремих управлінських рішень. Таким чином, у процесі прийняття управлінських рішень, експерти виконують роль генератора об'єктів (ідей, подій, рішень тощо) та вимірювача їх характеристик [6].

Залежно від масштабу та складності заходів захисту організацію кінцевої експертизи такого колективного рішення має здійснювати керівник або особа, що призначається групою керування підрозділу захисту свідків. Підбір кількісного та якісного складу експертів має здійснюватися відповідно до вимог безпекової ситуації, необхідної достовірності експертних оцінок, характеристик експертів та наявних ресурсів. Складність вирішуваної проблеми визначатиме необхідність залучення експертів різного профілю, а їх мінімальна кількість залежить від загального переліку аспектів, які необхідно буде враховувати під час вирішення конкретної безпекової ситуації.

Висновки. Маємо констатувати, що прийняття управлінських рішень у межах програм захисту свідків і потерпілих є складним та заздалегідь недетермінованим процесом. Суб'єктивність інформації про загрози, динамічність безпекових процесів навколо учасника кримінального судочинства та його близьких, відсутність в національному правовому полі чітких та зрозумілих процедур оцінювання ризиків та створення відповідних стратегій захисту учасників кримінального судочинства створює певні труднощі як в ухваленні ефективних рішень щодо забезпечення безпеки слідчими, прокурорами та суддями, з одного боку, а з іншого – під час безпосередньої реалізації заходів забезпечення безпеки спеціальними підрозділами відповідних правоохоронних органів.

Сфера забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні вже давно потребує кардинального реформу-

вання. Створення сучасних управлінських інструментів для сприяння суб'єктам, які забезпечують таку безпеку в прийнятті зважених управлінських рішень, сприятиме ефективному захисту свідків і потерпілих через запровадження на всіх рівнях забезпечення безпеки необхідних елементів керування програмами захисту, що у свою чергу дозволить суттєво підвищити контроль за використання наявних ресурсів підрозділів захисту через запровадження дієвих предиктивних моделей та систем адміністрування процесів.

Розвиток сучасної світової науки вже надає експертам у військовій сфері, поліції та медицині безмежні можливості, які ще вчора вважалися недосяжними, а темпи розвитку інформаційних систем, пов'язаних зі штучним інтелектом, співрозмірні з геометричною прогресією. Системи розпізнавання обличчя, аналіз соціальних та стільникових мереж, кластеризація та пошук необхідної інформації в міриадах текстів як в наявних базах даних, так і в глобальній мережі Інтернет робить діяльність аналітика в системі кримінального судочинства критичною для формування інформаційного контексту, який сприятиме прийняттю виважених управлінських рішень у межах програм захисту. Такі прогностичні платформи, як PredPol, Gotham компанії Palantir, LA Clear: LA Clear (Los Angeles County's Law Enforcement Analytics and Reporting), RTM (Risk Terrain Modeling) та інші вже давно й активно використовуються для запобігання злочинності поліцейськими

департаментами та спеціальними службами США та інших країн світу.

Комбінація експертних методів навчання, систем тематичного моделювання та OSINT-аналітики створює потужні можливості для запобігання злочинності в сфері забезпечення безпеки осіб, що сприяють правосуддю. Розвиток сучасних інформаційних платформ відкриває нові горизонти для покращення якості предиктивних моделей для запобігання злочинності в цій сфері. Широкий доступ до відкритих джерел інформації, постійне оновлення даних і врахування різноманітних факторів забезпечують точність, ефективність та актуальність таких моделей.

Поєднання можливостей таких аналітичних систем та сучасних засобів комунікації сприятиме створенню для експертного середовища підрозділів захисту учасників кримінального судочинства широкого спектру можливостей для своєчасного реагування на потенційні й реальні загрози, а OSINT-платформи та системи штучного інтелекту дозволять суттєво прискорити вибір оптимальних стратегій захисту свідків і потерпілих. Використання методів «глибокого» навчання таких платформ за допомогою груп експертів, що обізнані в різних сферах забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, сприятиме в майбутньому створенню потужних інформаційних систем для виявлення та запобігання можливому посткримінальному впливу в межах національних програм захисту свідків і потерпілих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Recommendation Rec (2005)9 of the Committee of Ministers to member states on the protection of witnesses and collaborators of justice. Strasbourg: Council of Europe, 2005.
2. International trends in the facilitation of witness co-operation in organized crime cases. *European Journal of Criminology* (2006), p. 319–355.
3. UNODC. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime. New York: United Nations, 2008.
4. Combating Organized Crime: Best Practices Survey of the Council of Europe. Octopus Programme. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004.
5. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : міжнародний та вітчизняний досвід : (аналітичний огляд) / [М. О. Свірін, Л. М. Шестопалова, А. І. Пясецький та ін.] ; НДІ проблем боротьби зі злочинністю НАВСУ. К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2006. 119 с.
6. Гриньків О. О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах / О. О. Гриньків // *Право і суспільство*. 2007. № 4. С. 89–92.
7. Гриньків О. О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у проєкті КПК / О. О. Гриньків // *Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнарод. наук.-практ. конф., (Луцьк, 29 – 30 травня 2009 р.)* / [укл. Т. Д. Климчук.]. Луцьк, 2009. С. 520–523.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.20>**Панасюк В. В.,**ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ**Комаринська Ю. Б.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБИ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ВРАЗЛИВА КАТЕГОРІЯ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. Насильство залишається однією з найпоширеніших форм порушень прав людини. Причини його пов'язані з економічною ситуацією в країні, соціальними нормами і ставленням до насильства. Від домашнього насильства можуть страждати всі члени сім'ї, але найчастіше від нього страждають слабкі, нездатні до самозахисту та залежні члени родини: діти, люди похилого віку, люди з фізичними або розумовими вадами. Іншими словами, такі люди, які є найбільш вразливими. Саме тому багато хто з них не повідомляє про негативне, насильницьке ставлення до них, а сприймають його як невідворотне явище, не знаючи про можливий правовий захист, а в разі звернення по допомогу до органів влади, відчують, не серйозне сприйняття існуючої проблеми. Це, в свою чергу, тягне за собою замовчування фактів домашнього насильства, тобто латентність цього протиправного діяння. Люди похилого віку, пенсіонери, люди з інвалідністю та самотні люди продовжують залишатися найбільш вразливим сегментом суспільства, що зумовлює необхідність виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню домашнього насильства, та вжиття певних заходів для захисту прав потерпілих. Стаття присвячена виокремленню соціальних та психолого-криміналістичних характеристик осіб похилого віку, що дозволяють визначити їх як вразливу категорію потерпілих. Для досягнення мети статті нами було використано загальнонаукові методи системності та комплексності знань, єдності теорії і практики. За допомогою загальнофілософських методів (аналізу і синтезу, індукції та дедукції) здійснено понятійну ідентифікацію досліджуваних явищ, визначено їх ознаки, узагальнено та сформульовано відповідні дефініції, логічну побудову структури самого дослідження. У дослідженні здійснено аналіз психологічних характеристик особи похилого віку, що слугувало підґрунтям для розслідування домашнього насильства щодо даної категорії осіб. Крім цього, було використано метод порівняння та узагальнення, проаналізовано практику різних країн світу та обрано найбільш відповідний приклад, який можливо застосовувати в Україні.

Ключові слова: пенсійний вік, протидія, насильство, досудове розслідування, злочин, потерпілий.

Panasiuk V. V., Komarynska Yu. B. The elderly as a vulnerable category of victims of domestic violence

Abstract. Violence remains one of the most common forms of human rights violations. Its reasons are related to the economic situation in the country, social norms and attitudes to violence. All family members can suffer from domestic violence, but most often it affects the weak, incapable of self-defense, and dependent family members: children, the elderly, and people with physical or mental disabilities. In other words, people who are most vulnerable. That is why many of them do not report the negative, violent attitude towards them, but perceive it as an inevitable phenomenon, not knowing about possible legal protection, and in the case of turning to the authorities for help, they feel that the existing problem is not taken seriously. This, in turn, entails the silencing of the facts of domestic violence, i.e. the latency of this illegal act. The elderly, pensioners, people with disabilities and single people continue to be the most vulnerable segment of society, which makes it necessary to identify the causes and conditions that contribute to domestic violence and to take certain measures to protect the rights of victims. The article is devoted to the identification of social and psychological and forensic characteristics of the elderly, which make it possible to define them as a vulnerable category of victims. To achieve the goal of the article, we used general scientific methods of systematization and complexity of knowledge, unity of theory and practice. With the help of general philosophical methods (analysis and synthesis, induction and deduction), a conceptual identification of the researched phenomena was carried out, their characteristics were determined, relevant definitions were summarized and formulated, and the

logical structure of the research itself was constructed. The study analyzed the psychological characteristics of an elderly person, which served as a basis for investigating domestic violence against this category of persons. In addition, the method of comparison and generalization was used, the practice of different countries of the world was analyzed and the most appropriate example was chosen, which can be applied in Ukraine.

Key words: retirement age, resistance, violence, pre-trial investigation, crime, victim.

Вступ. На жаль, багато осіб похилого віку стикаються із зневагою, бідністю, соціальною ізоляцією та відчуженням. Жертвами жорстокого поводження досить часто стають саме літні люди у зв'язку з тим, що мають такі ознаки вразливості, як фізична слабкість, надмірна довірливість, правова необізнаність та необережність.

Насильство залишається однією з розповсюджених форм порушення прав людини. Його причини пов'язані з економічною ситуацією в країні, суспільними нормами та ставленням до насильства. Від домашнього насильства можуть потерпати всі члени родини, проте, найчастіше воно торкається слабких, нездатних до самозахисту та залежних членів сім'ї: дітей, людей похилого віку, осіб з обмеженими фізичними чи психічними можливостями [1, с. 4].

Незважаючи на те, що насильство – один з найпоширеніших злочинів, соціальний тиск настільки сильний, що багато жертв сприймають його як невідворотне явище в житті і не повідомляють про нього. Інших потерпілих, які мають мужність звертатися по допомогу до органів влади, інколи відсилають назад, не сприймаючи їх серйозно. Інші не можуть знайти захист і справедливість через слабкість правової та політичної бази у своїх країнах [2, с. 8]. За даними ПРООН «щороку страждають від фізичного насильства в сім'ї понад 2 мільйони осіб» [3].

Люди похилого віку, пенсіонери, інваліди, самотні літні люди залишаються найменш захищеною верствою населення, що обумовлює необхідність виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню цього протиправного діяння, а також вжиття відповідних заходів реагування щодо захисту прав особи, яка постраждала від домашнього насильства. Разом з тим, аналіз випадків домашнього насильства щодо осіб похилого віку є проблематичним, у зв'язку з тим, що не існує об'єктивної та достовірної інформації про масштаби цього соціального явища, оскільки

в більшості випадків воно залишається латентним [4].

Стан дослідження. В Україні існує багато наукових досліджень різних часів, що присвячені питанням протидії та розслідуванню кримінальних правопорушень, що мають насильницький характер. Серед них В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.А. Журавель, С.М. Зав'ялов, Ю.Б. Комаринська, В.О. Коновалова, А.В. Мировська, В.В. Пясковський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та ін. Однак з кожним днем виникають нові способи вчинення кримінально-протиправних дій, змінюється криміногенна ситуація, що тягне за собою необхідність змін законодавчого врегулювання у питаннях протидії таким проявам, виокремлення соціально вразливих груп осіб, визначення алгоритмів їх захисту та надання не лише соціальної, а й правової допомоги. Однією з таких вразливих груп є особи похилого віку, які потерпають від домашнього насильства.

Окремі аспекти у сфері запобігання та протидії домашньому насильству щодо осіб похилого віку досліджувалися О. Володіною, В. Вітвицькою, Л. Крижною, Н. Лавриненко, І. Лавринчук, К. Левченко, Л. Леонтєвою, Л. Левицькою Т. Малиновською, О. Матвієнко, та іншими.

Метою статі є виокремлення соціальних та психолого-криміналістичних характеристик осіб похилого віку, що дозволяють визначити їх як вразливу категорію потерпілих, що впливає на визначення тактики проведення як окремих процесуальних дій так і досудового розслідування в цілому.

Виклад основного матеріалу. За останні 50 років процес старіння нації розгортався в глобальному масштабі з величезною швидкістю, і будь-яке нехтування може мати негативні наслідки для тієї чи іншої країни. У 2004 році населення світу досягло приблизно 6,2 мільярда людей, і кожен десятий житель світу досяг 60 років і старше. Згідно з прогнозами ООН, до 2025 року населення

світу втричі зросте в порівнянні з 1950 роком, а кількість людей похилого віку збільшиться в десять разів [5, с. 1].

Вікові показники осіб, яких відносять до осіб похилого віку, різні для кожної країни, це обумовлено соціально-економічними показниками країн та рівнем правової захищеності населення.

За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я [6], до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. Однак слід зазначити, що в останні десятиріччя зарубіжні країни значно знизили пенсійний вік. Так, середній пенсійний вік в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Канаді, Португалії, Швеції, Швейцарії становить для чоловіків 65 років і для жінок 55–57 років, у Франції – 60 років, у США – 70 років. Відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я вік 25–44 років вважається молодим; 44–60 років – середній вік; 60–75 років – похилий вік; 75–90 років – старечий вік. Особи які досягли 90 років – довгожителі.

Згідно із даними ВООЗ, Канада у першій десятці країн світу за середньою очікуваною тривалістю життя. Країна посідає дев'яте місце в світі із показниками у 84 роки для жінок та 80 років для чоловіків.

У Франції найвища середня тривалість життя в Європі – 81 рік. Зараз тривалість життя у Франції становить 82 роки у жінок і 70 років у чоловіків. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я тут найкраще в світі медичне обслуговування.

Населення Німеччини старіє швидше, ніж у середньому в Європейському Союзі. Вже сьогодні кількість людей старших 65 років становить п'яту частину загального населення країни. Експерти стверджують, що через 10–15 років люди віком старше 65 років будуть становити 50% всього населення країни.

В Італії у 2000 р. частка людей віком старше 60 років становила 24,1%, і, за соціологічними прогнозами, до 2050 р. цей показник зросте до 42,3%.

Статистична інформація та дослідження, проведені Австралійським бюро статистики (АБС) та Австралійським інститутом здоров'я та благополуччя (AIHW), мають тенденцію

визначати людей похилого віку в Австралії, як тих, хто старше 65 років. Проте значні відмінності у тривалості життя серед різних груп населення можуть вплинути на поняття «старість». Наприклад, внаслідок нижчої тривалості життя та структури молодшого віку, аборигенів та жителів островів Торресової протоки часто вважають «старими» у віці 50 або 55 років і старше [7, с. 3].

В США немає визначеного поняття «пенсійний вік». Зокрема, людина в 62 роки може подавати на соціальне забезпечення при виході на пенсію, у 65 отримує право на медичне обслуговування за державною програмою для літніх (Medicare). При досягненні 67-річного віку, людина може йти на пенсію та отримувати допомогу по соціальному забезпеченню, а якщо вона працюватиме до 70 років, то з виходом на відпочинок отримуватиме додаткові пенсійні відсотки [8].

В Україні громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року. В статті 26 зазначено, що особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років по 31 грудня 2017 року. Враховуючи особливості реалізації пенсійної реформи в Україні починаючи з 1 січня по 31 грудня 2018 року право вийти на пенсію мають: – в 60 років – особи, які мають страховий стаж не менше 25 років, в подальшому необхідний страховий стаж буде збільшуватися щорічно на рік; – в 63 роки – якщо страховий пенсійний стаж менше 25 років, але більший за 15. Тобто вийти на пенсію до 31 грудня 2018 року можна при наявності страхового стажу від 15 до 25 років. Відповідно, у 2019 році – від 16 до 26 років; в 2020 році – від 17 до 27 років і т.д. Щорічно необхідний стаж буде збільшуватися на один рік до 2028 року. З 1 січня 2019 року за відсутності відповідного мінімального стажу (15 років) вихід на пенсію можливий тільки в 65 років [9, с. 73].

Однак, слід говорити і про те, що за другий квартал 2023 року кількість пенсіонерів

саме в Україні зменшилась на 140 тисяч осіб, що складає майже половину від того, наскільки поменшало пенсіонерів від початку великої війни. Про це повідомляє платформа відкритих даних Опендатабот, посилаючись на дані Пенсійного фонду України [10].

Зазначене дозволяє нам стверджувати, що категорія осіб, які підпадають під показники пенсійного віку в Україні це від 60 до 75 років.

Торкаючись проблеми протидії насильству стосовно людей похилого віку, слід вказати про те, що громадяни похилого віку користуються всіма соціально-економічними і особистими правами і свободами, закріпленими Конституцією України, іншими законодавчими актами. Дискримінація громадян похилого віку в галузі праці, охорони здоров'я, соціального забезпечення, користування житлом та в інших сферах забороняється, а посадові особи, які порушують ці гарантії, притягаються до відповідальності згідно з чинним законодавством (ст. 2 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XI) [11].

Загальні права людей похилого віку сформульовано в Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ. Було прийнято законодавчі акти про людей похилого віку і в Україні. Особливого значення для визначення прав і обов'язків людей похилого віку, відповідальності держави, благодійних організацій, приватних осіб мають закони «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» (1993), «Про основи соціального захищеності інвалідів в Україні» (1991) та ін [12, с. 21].

Зарубіжні науковці (Б. Балогова (2016), Е. Дем'янова (2019), О. Матоушек (2008) та інші) та вітчизняні (О. Коваленко (2015), І. Романова (2018) та інші) вказують на те, що жорстоке поводження з людьми похилого віку це є глобальною проблемою, що потребує посиленої уваги від держави. Також необхідне створення термінологічної бази відповідно до змін у законодавстві з питань

протидії домашньому насильству відносно осіб похилого віку.

Досить слушною є думка Б. Балогової (2007), яка критикує той факт, що громадськість традиційно пов'язує проблему домашнього насильства з дітьми, потім з жінками, і лише потім з людьми поважного віку. Науковець зазначає, що питання жорстокого поводження з людьми цієї категорії традиційно є частиною професійного дискурсу про домашнє насильство, поряд з питаннями гендерного насильства та насильства щодо дітей. Водночас, вони визнають, що порівняно з насильством над дітьми насильству над людьми поважного віку приділено менше уваги, у поєднанні з більшою соціальною толерантністю (Балогова, 2009) [13].

На думку І. Романової, жорстоке поводження з людьми похилого віку є порушенням не лише громадянських прав, а й і прав людини. Тим не менш, зобов'язання щодо захисту людей похилого віку від жорстокого поводження поки що містяться лише в документах з прав людини (Романова, 2018, с. 24). Поруч із цим слід приєднатися до думки англійської дослідниці Бріджет Сліп, котра вказує на те, що люди похилого віку мають бути невід'ємною частиною дискусії про права людини [13]. Саме літні люди в будь-якому суспільстві, незалежно від соціальної спрямованості, устрою й панівної ідеології держави, були й залишаються однією з найуразливіших категорій населення, а отже, об'єктом дискримінаційних виявів та злочинних посягань як з боку близьких, так і сторонніх осіб.

Окремо слід наголосити на тому, що передумовою насильства щодо людей похилого віку є критична залежність, соціальна вразливість, обумовлені когнітивними та фізичними вадами, які згодом у них розвиваються, соціальна ізоляція, надмірна довірливість, правова необізнаність та багато іншого.

У похилому віці відбуваються зміни в механізмах розвитку особистості, які, зокрема, є важливими чинниками її морально-духовного життя. Різні дослідження встановлюють, що фізичне та соціальне середовище, у якому живуть люди, має важливий вплив на їх психічне здоров'я.

Проведені міжнародні дослідження свідчать, що стосовно проблеми насильства щодо осіб похилого віку, літні жінки найбільш частіше піддаються насильству. У Португалії були проведені дослідження з цього приводу за участі країн Бельгії, Фінляндії, Литви, Австрії, а саме: 2880 жінок віком від 60 до 97 років. Результати опитування показали, що майже третина з них зіштовхнулася з тією чи іншою формою насильства [14]. Аналіз матеріалів судових проваджень в Україні дозволяє стверджувати, що і у нас саме жінки похилого віку (60–72 роки) частіше за чоловіків стають потерпілими від домашнього насильства, яке проявляється переважно у психологічній та економічній формах.

Беручи до уваги зарубіжний досвід, у США в межах Департаменту охорони здоров'я створено Управління з питань старіння (Administration on Aging), до числа завдань якого належить здійснення соціального забезпечення осіб похилого віку. Крім того у США функціонує Національний центр з протидії жорсткому поводженню з людьми похилого віку (National Center on Elder Abuse). В контексті взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у сфері протидії насильству щодо осіб похилого віку, діє низка некомерційних організацій, таких, як Національний комітет із запобігання жорсткому поводженню з людьми похилого віку (NCPWA). В ЄС, починаючи з 2001 року, в межах AGE Platform Europe діє 165 некомерційних організацій, котрі захищають інтереси літніх людей у різних соціальних сферах [4, с. 571].

Канада була визнаним світовим лідером у боротьбі проти домашнього насильства. Правоохоронні системи всіх провінцій та територій Канади працюють за принципом «нульової терпимості» до найменших проявів насильства. Поліція та суди діють чітко та швидко; постійно запроваджується підготовка для правоохоронців, суддів, прокурорів, працівників пенітенціарної системи, а також фахівців соціальних служб, які залучені для надання послуг постраждалим від насильства в сім'ї.

Уряди провінцій в межах власної юрисдикції розробляють власні програми подолання насильства в сім'ї, зокрема, надання послуг

постраждалим. В Канаді немає федерального закону з протидії домашньому насильству, але чотири провінції (Альберта, 1999; Саскачеван, 1995; Манітоба, 1998; острів принца Едварда, 1996) та одна територія (Юкон, 1997) запровадили спеціальне законодавство з його попередження. Ці нормативні акти доповнюють Кримінальний кодекс Канади в частині запровадження захисту постраждалих від насильства.

В провінції Вінніпег з 1990 р. діє суд з сімейного насильства, який забезпечує безпристрасний та справедливий розгляд випадків насильства між подружжям, стосовно дітей або членів сім'ї похилого віку.

Велика Британія також пропонує значний досвід у сфері протидії насильству в сім'ї, але на відміну від США та Канади основна увага приділяється «перевихованню» кривдників як способу убезпечення постраждалих. Крім того, фінансова система і система соціального захисту Великої Британії значно відрізняються від аналогічних систем США та Канади. Отже, федеральне (та навіть муніципальне) утримання закладів соціального спрямування, яким є притулки, кризові та консультативні центри для постраждалих є значно утрудненим. В той же час, робота з кривдниками розглядається як частина національної системи протидії злочинності, і тому має більше можливостей для отримання коштів. Завдяки цьому у Великій Британії виникла ситуація, коли програми допомоги постраждалим від насильства в сім'ї розглядаються як дещо вторинні порівняно з корекцією поведінки кривдників. Прикладом такого підходу є Victim Liaison Units (VLU) – осередки зв'язку з постраждалими, які є складовою Національної служби пробації в Англії та в Уельсі. VLU надають постраждалим від насильства (в т.ч. домашнього) інформацію в тому випадку, якщо правопорушнику винесено вирок за насильницький або сексуальний злочин, і термін ув'язнення складає рік та більше. Окремі фахівці VLU, які набули навичок медіації (а таких небагато), пропонують послуги з встановлення конструктивних стосунків (навіть за умов розлучення) та поваги одне до одного. Це важливо, оскільки відомо, що найбільш небезпечним для жінки є період,

коли вона розриває стосунки з кривдником. Інший приклад – Інтегрована програма з протидії домашньому насильству (IDAP), яка здійснюється під егідою МВС Великої Британії, ставить за мету «знизити рівень повторних випадків насильства, вчинених дорослими чоловіками проти своїх дружин / партнерок (на базі Дулуцької моделі)». Кривднику виноситься припис, який зобов'язує його відвідувати всі 27 сесій IDAP для змінення власної поведінки. Програму запроваджують спеціально акредитовані агенції, які мають підготовлених фахівців. IDAP спирається на міжвідомчу взаємодію та на участь громади. Головним пріоритетом програми є безпека жінок, дітей, та осіб похилого віку яка підтримується шляхом оцінки ризику нападу з боку кривдника, створенням плану убезпечення та постійною співпрацею між поліцією та соціальними службами [15].

Не менш значущим є питання щодо створення в Україні не однієї системи спеціалізованих інституцій із захисту осіб похилого віку в межах загальної протидії насильству. З 2022 року в Україні існують кризові центри для осіб, які постраждали від насильства. Це заклади соціального захисту, які надають тимчасовий притулок та соціальні послуги особам похилого віку, які постраждали від насильства. Це є дуже важливою складовою, адже однією з суттєвих причин віктимності літніх людей може бути їх відчуття розпачі, незахищеності, самотності, яке викликає стрес і провокує психологічні розлади, серед них і депресію [13, с. 227].

Висновки. Люди похилого віку є окремою категорією осіб, яка потребує особливих заходів їх правового захисту. Правові потреби людей похилого віку різняться залежно від місця проживання, економічної ситуації, стану здоров'я, расової, етнічної та культурної приналежності та сімейних стосунків. Інші фактори, такі як сильна підтримка сім'ї чи громади, безпечне проживання, стабільний дохід та міцне здоров'я можуть зменшити ризик виникнення правових проблем.

Серед найважливіших проблем людей похилого віку, що дозволяють віднести їх до категорії вразливих потерпілих можна виділити наступні:

1. Особи, які підпадають під показники пенсійного віку в Україні це від 60 до 75 років. В нашій країні, як і в багатьох інших розвинутих країн, в останні десятиріччя значно зросла частка людей похилого віку. До старшого покоління сьогодні належить кожний п'ятий. Відповідно і зростає кількість випадків вчинення проти них протиправних діянь, в тому числі кримінального характеру.

2. Жорстоке поводження з людьми пенсійного віку це є глобальною проблемою, що потребує посиленої уваги від держави. Тому необхідне створення термінологічної бази відповідно до змін у законодавстві з питань протидії домашньому насильству відносно осіб похилого віку.

3. Низький рівень соціальної та економічної активності осіб похилого віку, що призводить до усамітненості останніх. Цим становищем користуються переважно особи, які поєднанні із особами похилого віку родинними зв'язками, так як вони достеменно обізнані про фізіологічні та психологічні особливості, рівень матеріального достатку, режим і спосіб життя, коло спілкування та інші соціальні зв'язки. Дискримінаційні вияви та кримінально-протиправні посягання можуть відбуватися також і з боку сторонніх, які є опікунами такої категорії осіб, співмешканцями їх дітей.

Зазначені характеристики вразливості дозволяють визначити осіб похилого віку як окрему категорію потерпілих. Розуміння зазначених особливостей дозволяє слідчому ще на початку досудового розслідування, з моменту звернення такого потерпілого, обрати тактику спілкування із ним, спланувати та обрати тактику проведення як окремих процесуальних дій так і досудового розслідування в цілому. Для забезпечення цього виникає потреба у розробці та запровадженні до системи підвищення кваліфікації поліцейських навчань з курсів комунікації з особами похилого віку, які є потерпілими від домашнього насильства, з метою вчасного розпізнання вчинення відносно них насильства, роз'яснення їх прав та механізмів захисту, а у разі встановлення фактів домашнього насильства забезпечувати подолання несвідомої протидії розслідуванню такими особами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери: навчально-методичний посібник / Авт. кол.: Бондаровська В.М., Бордіян Я.І., Булах Л.В., Журавель Т.В. та ін. / За заг. ред. Бондаровська В.М., Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. – Київ: ТОВ «Видавничий дім «КАЛИТА». 2014. 282 с
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція): довідник для членів парламенту. Київ, 2013. 108 с.
3. United Nations Development Programme. веб-сайт. URL: <https://www.undp.org> (дата звернення: 08.10.2023).
4. Володіна О.О., Малиновська Т. М. Профілактика вчинення домашнього насильства до осіб похилого віку: Київ, 2021. 324 с. (дата звернення: 08.10.2023).
5. Визначення віку, з якого особа може вважатися особою похилого віку: огляд міжнародного досвіду та національні практики. ГО «Суспільство і право» проект «Підвищення рівня правової обізнаності людей поважного віку щодо механізмів захисту своїх прав» США. 2022. 10 с.
6. Офіційний сайт Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) веб-сайт. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua>
7. Sherman E., Schiffman L. Applying age-gender theory from social gerontology to understand the consumer well-being of the elderly. *Advances in Consumer Research Association for Consumer Research*. 1984. P. 569–573
8. Пенсія та пенсійна система в США. *Правова та юридична підтримка мігрантів*. веб-сайт. URL: <http://migrant.biz.ua/ssha/zhittya-ssha/pensiia-v-ssha.html> (дата звернення: 08.10.2023).
9. Павлюк О.С. Розслідування вбивств осіб похилого віку та одиноких осіб, пов'язаних із заволодінням їх майном : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 238 с.
10. За квартал в Україні аномально зменшилася кількість пенсіонерів. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://life.pravda.com.ua/news/2023/08/7/702988/> (дата звернення: 08.10.2023).
11. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (Дата звернення: 08.08.2023).
12. Населення України. Імперативи демографічного старіння. *КВД «АДЕФУкраїна»*. Київ. 2014. 288 с.
13. Мірошніченко І. Запобігання злочинам стосовно літніх людей у сім'ї. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 223–229.
14. Ткачова О., Руніхіна Н., З. Кекелідзе, Ю. Котовська та ін. Методичні рекомендації щодо попередження жорстокого поводження з літніми людьми в закладах охорони здоров'я. http://vokgvv.oblzdrav.ru/docs/news/151217/gestokoe_obraschenie_2017.pdf (Дата звернення: 08.10.2023).
15. Гідна старість: світовий досвід. *Укрінформ*. Мультимедійна платформа іномовлення в Україні : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2035694-gidna-starist-svitovij-dosvid.html> (дата звернення: 08.10.2023).

УДК 343.1+341

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.21>**Рєпіна Ю. С.,**

кандидат економічних наук, доцент,
науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України

ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО НАБЛИЖЕННЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС У СЕКТОРІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ, ЩО ЗАСНОВАНІ НА УМОВНОМУ ДОСТУПІ АБО СКЛАДАЮТЬСЯ З НЬОГО

Анотація. Дана наукова стаття присвячена аналізу стану нормативно-правового наближення між Україною та ЄС у секторі телекомунікаційних послуг, що засновані на умовному доступі або складаються з нього, із наданням пропозицій на виконання «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» щодо імплементації положень Директиви 98/84/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 листопада 1998 року про правовий захист послуг, що базуються чи включають умовний доступ. При формуванні інформаційного суспільства телекомунікаційні послуги займають важливе місце, проте в Україні сьогодні дуже легко не платити за цифровий контент, оскільки законодавство не передбачає заборону виробництва, продажу та використання незаконних пристроїв умовного доступу, тому правопорушники не несуть ніякої відповідальності за свої дії, в той час, як в ЄС Директивою 98/84/ЄС захищаються послуги доступу до цифрового контенту. Кабінет Міністрів України передбачив створення механізмів протидії застосуванню незаконних пристроїв несанкціонованого доступу до послуг, що засновані на умовному доступі або складаються з нього, шляхом імплементації Директиви 98/84/ЄС та розробив проекти Законів України «Про захист послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу» та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу», окремі нормативні положення яких потребують обговорення. Також до Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики надійшли альтернативні проекти Законів України «Про захист послуг умовного доступу» та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту послуг умовного доступу», які також потребують обговорення. Наразі запропоновані законодавчі ініціативи не видаються ефективним засобом імплементації Директиви 94/84/ЄС до національного законодавства.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, телекомунікаційні послуги, умовний доступ, нормативно-правове наближення між Україною та ЄС, імплементація, Директива 94/84/ЄС.

Riepina Yu. S. The state of play and the perspectives of gradual approximation legislation between Ukraine and the EU in the telecommunication services sector established on or consisting of conditional access

Abstract. This scientific article is devoted to the analysis of the state of play and the perspectives of gradual approximation legislation between Ukraine and the EU in the telecommunication services sector established on or consisting of conditional access of the "Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part", regarding the implementation of the provisions of Directive (EU) 98/84 of the European Parliament and of the Council of 20 November 1998 on the legal protection of services based on, or consisting of, conditional access. In the formation of the information society, telecommunication services occupy an important place, however, in Ukraine today it is very easy not to pay for digital content, since the legislation does not prohibit the production, sale and use of illegal conditional access devices, therefore, offenders do not bear any responsibility for their actions, while, as in the Directive (EU) 98/84 protects access services to digital content. The Cabinet of Ministers of Ukraine envisaged the creation of mechanisms to counter the use of illegal unauthorized access devices to services based on, or consisting of, conditional access by implementing Directive (EU) 98/84 and developed Draft laws "On the protection of services provided using the conditional access system" and "On amendments to the Code of Ukraine on administrative offences to protect of services provided using the conditional access

system,” separate regulatory provisions of which require discussion. Also, The Committee on Humanitarian and Information Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine received alternative Draft laws “On the protection of conditional access services” and “On amendments to the Code of Ukraine on administrative offenses to protect of conditional access services”, which also require discussion. Currently, the proposed legislative initiatives do not appear to be an effective means of implementing Directive (EU) 94/84 into national legislation.

Key words: *digitalization, digital transformation, telecommunications services, conditional access, gradual approximation legislation between Ukraine and the EU, implementation, Directive (EU) 94/84.*

Соціально-економічний розвиток країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) відбувається в умовах формування інформаційного суспільства, в якому телекомунікаційні послуги займають важливе місце та характеризуються значною капіталомісткістю. Технологічний прогрес останніх десятиліть запуснув процеси цифровізації, що торкнулися майже всіх сфер людської життєдіяльності, зокрема й інститутів державної влади (парламенту, уряду, президентства, судової влади та вищих органів конституційного контролю тощо [1]).

На думку як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, саме цифрові інструменти забезпечують прозорість влади та ефективніше електронне урядування, сприяють економічному зростанню, виробництву та експорту, через підвищення продуктивності існуючих індустрій, та створення принципово нових сфер цифрової економіки з підвищеною доданою вартістю. Також цифровізація веде до спрощення умов для розвитку бізнесу, залучення інвестицій, та надає ширші можливості для задоволення інтересів та захисту прав споживачів [2, с. 4]. Наразі цифровізація розглядається як важливий елемент сталого розвитку економіки та суспільства, про що свідчать ухвалені Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році «Цілі сталого розвитку (ЦСР)», також відомі як «Глобальні цілі» – універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку [3] та практичні кроки ЄС, країн-членів ЄС, інших розвинених країн щодо цифрової трансформації.

Метою статті є аналіз поточного стану нормативно-правового наближення між Україною та ЄС у секторі телекомунікаційних послуг, що засновані на умовному доступі або складаються з нього, із наданням пропозицій щодо виконання зобов'язань України щодо

імплементатії положень Директиви 98/84/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 листопада 1998 року про правовий захист послуг, що базуються чи включають умовний доступ (далі – Директива 98/84/ЄС [4]).

«Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (далі – Угода про асоціацію) [5] як стратегічний орієнтир реформ в Україні, що визначає новий формат відносин України з ЄС на принципах «економічної інтеграції та політичної асоціації» [6] відповідно до ст. 85 Глави 6 Розділу IV визначає, що сторони, підтверджуючи свої відповідні права та обов'язки, взяті на себе в рамках Угоди СОТ, встановлюють цим необхідні заходи щодо поступової взаємної лібералізації умов заснування підприємницької діяльності і торгівлі послугами, а також співробітництва в галузі електронної торгівлі. У ст. 389 зазначено, що сторони зміцнюють своє співробітництво щодо розвитку інформаційного суспільства на користь приватних осіб і бізнесу через забезпечення загальнодоступності інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та через кращу якість послуг за доступними цінами. Це також полегшить доступ до ринків послуг електронних комунікацій, що сприятиме конкуренції та надходженню інвестицій в цю галузь, а у ст. 394 – сприяють поступовому наближенню до права і нормативно-правової бази ЄС у галузі регулювання інформаційного суспільства і електронних комунікацій. Нормативно-правове наближення між Сторонами, зокрема, у секторі телекомунікаційних послуг передбачено у Додатку XVII («Нормативно-правове наближення»), а положення законодавчих актів ЄС, що застосовуються до секторів, що потребують нормативно-правового наближення, містяться відповідно у Доповненнях XVII-2-ХVII-5. Так, Доповнення XVII-3 («Правила,

що застосовуються до телекомунікаційних послуг») передбачають, що положення низки актів ЄС застосовуються відповідно до положень горизонтальної адаптації, визначених у Доповненні XVII-1 до цієї Угоди, якщо інше не передбачене.

Необхідність імплементації положень Директиви 98/48/ЄС визначено у Доповненні XVII-3 до Глави 6 («Заснування підприємств, торгівля послугами та електронна торгівля») Розділу IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») Угоди про асоціацію.

Пунктом 1906 «Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 1106 [7], передбачено створення механізмів протидії застосуванню незаконних пристроїв несанкціонованого доступу до послуг, що засновані на умовному доступі або складаються з нього, шляхом імплементації Директиви 98/84/ЄС: 1) розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроектів щодо: а) заборони виробництва, продажу та використання пристроїв несанкціонованого доступу до послуг, що засновані на або складаються з умовного доступу, б) санкцій за виробництво, продаж та використання пристроїв несанкціонованого доступу до захищених послуг; 2) опрацювання законопроектів з експертами ЄС; 3) забезпечення супроводження розгляду Верховною Радою України законопроектів, строком до 20 березня 2020 р., який було продовжено у зв'язку з порушенням строку виконання зобов'язання. Відповідальними за виконання визначено: Мінекономіки, Держкомтелерадіо, Адміністрацію Держспецзв'язку НКРЗІ (за згодою), СБУ (за згодою).

На думку Офісу ефективного регулювання BRDO – незалежного експертно-аналітичного центру, який називає себе ключовим майданчиком об'єднаних реформаторських організацій, що мають спільні цінності для реалізації змін, в Україні сьогодні дуже легко не платити за цифровий контент, оскільки законодавство не передбачає заборону виробництва, продажу та використання незаконних пристроїв умовного доступу, тому правопорушники не несуть ніякої відповідальності за свої дії, в той час, як в ЄС Директивою 98/84/ЄС захи-

щаються послуги доступу до цифрового контенту [8].

Наразі Кабінет Міністрів України розробив проекти Законів України «Про захист послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу» (реєстр. № 5870 від 27.08.2021 р.) (далі – Законопроект 5870) [9] та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу» (реєстр. № 5871 від 27.08.2021 р.) (далі – Законопроект 5871) [10] (на виконання пункту 13 «Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік», затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 р. № 276, та пункту 1 «Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік», затвердженого постановою Верховної Ради України від 02.02.2021 № 1165-IX), які включено до «Порядку денного десятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання» [11]. Також за ініціативи Народного депутата України підготовлено альтернативні проекти Законів України: «Про захист послуг умовного доступу (реєстр. № 5870-1 від 14.09.2021 р.) (далі – Законопроект 5870-1) [12] та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту послуг умовного доступу» (реєстр. № 5871-1 від 14.09.2021 р.) (далі – Законопроект 5871-1) [13] (також були включені до [11]).

Законопроект 5870 розроблено з метою протидії виробництву, продажу, користуванню та іншій незаконній діяльності із застосуванням незаконної системи умовного доступу та захисту послуг, що надаються із застосування системи умовного доступу (далі – послуги умовного доступу), а метою Законопроекту 5871 – є протидія незаконній діяльності, а саме користуванням незаконною системою умовного доступу в особистих інтересах [9, 10].

На нашу думку, окремі нормативні положення зазначених Законопроектів заслуговують на обговорення.

Так, привертають увагу терміни, які вживаються у Законопроекті 5870. По-перше, ст. 4 Законопроекту 5870 передбачає: «Умовним доступом, що надається за відповідну плату

та захищається цим Законом, є: 1) послуги телебачення (телемовлення); 2) послуги радіомовлення; 3) постачання програмної послуги у сфері телебачення і радіомовлення». Проте поняття «програмна послуга» визначалось у ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», який втратив чинність на підставі Закону України № 2849-IX від 13.12.2022 р. Отже, наразі відсутнє нормативного визначення цього поняття. Уявляється, що поняття «постачання програмної послуги у сфері телебачення і радіомовлення», використане в п. 3 ч. 1 ст. 4 Законопроект 5870 не співпадає за обсягом із поняттям «послуги інформаційного суспільства», використаним в ст. 2 (а) Директиви 98/84/ЄС. Такий стан вказує на можливу невідповідність Законопроект 5870 за обсягом захисту послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу, з обсягом захисту, що надається Директивою 98/84/ЄС.

По-друге, ст. 2 (b) Директиви 98/84/ЄС інакше визначає поняття «умовний доступ», а те, що в ст. 4 Законопроект 5870 визначається як умовний доступ, в ст. 2 (а) Директиви 98/84/ЄС входить в обсяг поняття «захищена послуга», яка «означає будь-яку з таких послуг, що надаються за винагороду та на основі умовного доступу: телевізійне мовлення, як воно визначено у статті 1 (а) Директиви 89/552/ЄЕС; радіомовлення, що означає будь-яку передачу по проводах або в ефір, у тому числі через супутник, радіо-програм, призначених для прийому населенням; послуги інформаційного суспільства за змістом ст. 1 Директиви 98/34/ЄС (скасована та замінена Директивою 2015/1535/ЄС), яка встановлює порядок надання інформації в галузі технічних стандартів та регламентів, а також правила про послуги інформаційного суспільства, або надання умовного доступу до вищезазначених послуг, що розглядаються як самостійна послуга».

По-третє, у ст. 1 Законопроект 5870 (останній абзац) зазначається, що: «Термін «система умовного доступу» вживається в цьому Законі у значенні, наведеному в Законі України «Про електронні комунікації». Але визначення цього терміну в Законопроекті 5870 не є ідентичним його визна-

ченню в Законі України «Про електронні комунікації» [14]. Більше того, інше визначення «системи умовного доступу» містить Закон України «Про медіа» [15] (хоча відмінності не суттєві, але це є результатом скоріше не узгодженості роботи Верховної Ради щодо нормативно-правових актів, які використовують схожу термінологію).

Відповідно до п. 116 ст. 2 Закону України «Про електронні комунікації» термін «система умовного доступу – будь-який технічний засіб, система автентифікації та/або механізм, що застосовуються для забезпечення доступу до послуги радіо- або телевізійного мовлення залежно від підписки або іншої форми попередньої індивідуальної авторизації». Отже, за допомогою системи умовного доступу забезпечується доступ до послуги радіо- або телевізійного мовлення. В той час, як за ст. 2 (b) Директиви 98/84/ЄС «умовний доступ означає будь-який технічний захід та/або домовленість, за допомогою яких доступ до захищеної послуги в доступній формі залежить від попереднього індивідуального дозволу».

Далі, виходячи із запропонованого визначення терміну «споживач» у п. 3 ч. 1 ст. 1 Законопроект 5870, під умовним доступом пропонується вважати послуги, що надаються із застосуванням системи умовного доступу.

На наше переконання, ці розбіжності свідчать про невідповідність Законопроект 5870 Директиві 98/84/ЄС.

Також необхідно зауважити, що Законопроект 5870 регуляторним органом визначено Національну раду України з питань телебачення та радіомовлення (далі – Національна рада). Наразі статус Національної ради як незалежного конституційного постійно діючого колегіального державного органу, що діє на підставі Конституції України, Закону України «Про медіа» та ін. законів України і здійснює державне регулювання, нагляд і контроль у сфері медіа визначений ч. 1 ст. 70 Закону України «Про медіа», розділ VI якого повністю присвячений регламентації діяльності цього органу. Законопроект 5870 пропонується здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист умовного доступу доручити Наці-

ональній раді. Проте, повноваження Національної ради, визначені у ст. 90 Закону України «Про медіа», це не передбачають.

Пунктом 1 розділу V «Перехідні положення» Законопроекту 5870 передбачено, що: «Цей Закон набирає чинності одночасно із набранням чинності Законом України «Про електронні комунікації». Втім Закон України «Про електронні комунікації» набрав чинності з 01.01.2022 р., ст. 126 (Відповідальність за порушення законодавства про електронні комунікації та радіочастотний спектр) якого не передбачає підстави юридичної відповідальності, як-то передбачено у ст. 8 Законопроекту 5870. Більше того, Законопроект 5870 (у випадку прийняття його як Закону України) матиме зворотню дію у часі – для застосування до осіб юридичної відповідальності (зокрема, застосування адміністративно-господарських санкцій відповідно до ст. 8 Законопроекту 5870). Водночас, відповідно до ст. 58 Конституції України: «Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи». Отже, положення п. 1 розділу V з урахуванням ст. 8 Законопроекту 5870 суперечать ст. 58 Конституції України.

Законопроектом 5871 пропонується доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення новою статтею 164²⁰, яка передбачатиме відповідальність за користування незаконною системою умовного доступу в особистих інтересах у вигляді накладення штрафу на громадян в розмірі від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної системи і на громадян – суб'єктів господарської діяльності – від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією зазначеної системи. Зауважень та заперечень вона не викликає.

Законопроекти 5870-1 та 5871-1 є альтернативними до Законопроектів 5870 та 5871. Законопроект 5870-1 повторює концепцію основного [Законопроекту 5870] та містить ті самі положення (а також інші дискусійні пропозиції), які потребують доопрацювання. Відмінність Законопроекту 5871-1 від Законопроекту 5871 стосується розміру штрафів

(в альтернативному – штрафи пропонуються вдвічі вище).

У преамбулі Законопроекту 5870 зазначено, що «цей Закон визначає правові та організаційні засади ринку послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу, механізм їх захисту, а також відповідальність фізичних осіб і суб'єктів господарювання, які беруть участь у наданні та отриманні таких послуг». Проте, як свідчить його назва – його дія поширюється на захист послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу. Отже, сфера його регулювання обмежується виключно захистом відповідних послуг.

Водночас відносини, що виникають у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами, визначає Закон України «Про електронні комунікації». Також Закон України «Про медіа» спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, на забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, на захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів, регулювання діяльності у сфері медіа відповідно до принципів прозорості, справедливості та неупередженості, стимулювання конкурентного середовища, рівноправності і незалежності медіа та визначає правовий статус, порядок формування, діяльності та повноваження Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (саме із прийняттям цього нормативно-правового акту Верховної Радою України пов'язана втрата чинності низкою Законів України, зокрема, Закону України «Про телебачення і радіомовлення», який регулював відносини, що виникають у сфері телевізійного та радіомовлення на території України, визначав правові, економічні, соціальні, організаційні умови їх функціонування, спрямовані на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інфор-

мації, на відкрите і вільне обговорення суспільних питань; Закону України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», який визначав правові засади діяльності Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення як конституційного, постійно діючого, колегіального, наглядового та регулюючого державного органу в галузі телерадіомовлення тощо та замінює слова «засоби масової інформації» в усіх відмінках і числах словом «медіа» в текстах інших Законів України).

На нашу думку, доцільно адаптувати законодавство України до права ЄС на виконання Угоди про асоціацію створенням механізмів протидії застосуванню незаконних пристроїв несанкціонованого доступу до послуг, що засновані на умовному доступі або складаються з нього шляхом імплементації Директиви 98/84/ЄС удосконаленням чинних Законів України, а не прийняттям нового, зокрема Законопроекту 5870 або альтернативного до нього.

Україна чітко заявляє про свій намір інтегруватися до Єдиного цифрового ринку ЄС (далі – ЄЦР ЄС) і визначає цей намір одним із ключових пріоритетів і завдань, у тому числі і шляхом імплементації Угоди про асоціацію включно з Додатком XVII-3, який містить положення щодо узгодження в сфері телекомунікацій, частотного нагляду, довірчих послуг, електронної комерції, ІТ-послуг, аудіовізуальних засобів масової інформації, авторського права та суміжних прав та захисту персональних даних. З огляду на зазначене, важливим є аналіз стану виконання Україною

зобов'язань за Додатком XVII-3 та визначення основних шляхів і заходів, яких необхідно вжити для забезпечення розвитку цифрової економіки в Україні та приєднання до ЄЦР ЄС.

Додатково вважаємо за потрібне зазначити про прийняття Радою Європи 24 січня 2001 року «Європейської конвенції про правовий захист послуг, що ґрунтуються на умовному доступі або складаються з нього» [16] (як зазначається в Рішенні Ради (ЄС) 2015/1293 від 20 липня 2015 року про укладення від імені Європейського Союзу «Європейської Конвенції про правовий захист послуг, що ґрунтуються на умовному доступі або складаються з нього», Конвенція встановлює нормативну базу, яка практично ідентична до тієї, що викладена в Директиві 98/84/ЄС Європейського парламенту та Ради [17], до якої Україна не приєдналась [18].

Незважаючи на широкомасштабне вторгнення РФ в лютому 2022 року та жорстоку агресивну війну, України прямує шляхом демократичних реформ та верховенства права. Надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС в червні 2022 року підсилює зусилля, спрямовані на забезпечення відповідності законодавства України *acquis* ЄС, зокрема і в сфері цифрової трансформації та медіа, якій присвячено Розділ 10 «Аналітичного звіту Європейської комісії про відповідність законодавства України законодавству ЄС» (оприлюднено 02.02.2023 р.) [19]. Втім проблеми імплементації положень Директиви 98/84/ЄС до законодавства України в ньому не висвітлюються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Герасіна Л.М. Інституційна природа державної влади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 5. С. 3–16. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2694/1/Gerasina_3.pdf
2. Мальон Л. На шляху до Єдиного цифрового ринку ЄС: Телекомунікації / Дослідження політики в контексті імплементації Додатку XVII-3 Угоди про асоціацію. ГО «Український центр європейської політики», 2021. 33с. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/ucerp_report_telecom_1.06.2021.pdf
3. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf
4. Директива 98/84/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 листопада 1998 року про правовий захист послуг, що базуються чи включають умовний доступ. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1472077>
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : ратифікована Законом України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Сою-

зом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=1906#Text

6. Харитонов Р. Ф., Дімова К.О. Загальна характеристика Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 423–425.

7. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>

8. Євроінтеграція: як Україна має запобігати цифровому піратству? / Офіс ефективного регулювання BRDO. URL: <https://brdo.com.ua/news/ yevrointegratsiya-yak-ukrayina-maye-zapobigaty-tsyfrovomu-piratstvu/>

9. Про захист послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу: проект Закону України від 27.08.2021 р. № 5870. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5870&conv=9>

10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту послуг, що надаються із застосуванням системи умовного доступу: проект Закону України від 27.08.2021 р. № 5871. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27580>

11. Про порядок денний десятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 05.09.2023 р. № 3369-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3369-IX#Text>

12. Про захист послуг умовного доступу: проект Закону України від 14.09.2021 р. № 5870-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27737>

13. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту послуг умовного доступу: проект Закону України від 14.09.2021 р. № 5871-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27737>

14. Про електронні комунікації: Закон України 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1089-20#Text>

15. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284920#n3091>

16. Council of Europe (2001) European Convention on the Legal Protection of Services based on, or consisting of, Conditional Access : European Treaty Series – No. 178. Strasbourg, 24.I.2001. URL: <https://rm.coe.int/1680080623>

17. Council Decision (EU) 2015/1293 of 20 July 2015 on the conclusion, on behalf of the European Union, of the European Convention on the legal protection of services based on, or consisting of, conditional access. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32015D1293>

18. Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 178. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty-num=178>

19. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union / Brussels, 1.2.2023 SWD(2023) 30 final. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.22>**Чорна О. В.,**

суддя Покровського районного суду Дніпропетровської області,
аспірантка кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань
Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ЯК СУБ'ЄКТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття присвячена проблемам нормативного врегулювання участі особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

У статті аналізується релевантна судова практика тих категорій справ, в яких особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, виступає суб'єктом попереднього судового контролю.

Висловлюється думка щодо відсутності необхідності надання окремого процесуального статусу особі, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

Зазначається, що особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого як суб'єкт судового контролю бере участь у таких категоріях справ: 1) розгляд клопотань про скасування запобіжного заходу; 2) розгляд клопотань про допит особи в якості свідка в порядку ст. 225 КПК; 3) розгляд клопотань про продовження запобіжного заходу; 4) розгляд клопотань про надання дозволу на початок заочного досудового розслідування стосовно таких осіб; 5) розгляд клопотань про звільнення від відбування покарання.

Доведено, що відсутність імперативної вимоги щодо обов'язкової участі такого суб'єкта в судовому засіданні під час розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу в вигляді тримання під вартою: 1) позбавляє слідчого суддю, суд можливості пересвідчитися, що підозрюваний, обвинувачений отримав копію клопотання та доданих до нього матеріалів не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання; 2) позбавляє слідчого суддю, суд можливості пересвідчитися, що підозрюваний, обвинувачений добровільно надав згоду на обмін та не змінив своєї думки стосовно такого обміну.

Виявлена певна невідповідність між частиною 6 статті 202 КПК, якою закріплений обов'язок негайно звільнити підозрюваного, обвинуваченого та передати його під нагляд уповноваженого органу, та частиною 10 статті 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення», яка передбачає, що начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний звільнити з-під варти особу, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у день отримання ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу.

Ключові слова: воєнний стан, судовий контроль, процедура обміну осіб як військовополонених, *in absentia*, скасування запобіжного заходу, звільнення від відбування покарання.

Chorna O. V. Prisoners of war as subjects of judicial control in the conditions of martial law

Abstract. The article deals with the problems of regulatory settlement of participation of a person who was decided to be exchanged as a prisoner of war by authorized body in criminal proceeding at the stage of pre-trial investigation.

In the article the relevant judicial practice of the categories in which a person who was decided to be exchanged as a prisoner of war is considered to be a subject of the preliminary judicial control.

An opinion regarding no need of granting a special procedure status concerning a person who was decided to be exchanged as a prisoner of war is expressed.

It is indicated that a person who was decided to be exchanged as a prisoner of war as a subject of the preliminary judicial control participates in the following cases

- consideration of requests concerning cancellation of preventive measure;
- consideration of requests concerning interrogation of a person as a witness according to No 225 Article of the Criminal Procedure Code (CPC);
- consideration of requests concerning continuation of the preventive measure;

– consideration of requests concerning granting permission to start a pre-trial investigation in absentia concerning such persons;

– consideration of requests concerning exemption from serving a sentence.

It is proved that the absence of imperative requirement concerning mandatory participation of the subject in the court session during consideration of requests regarding cancellation of preventive measure in the form of detention.

1. Deprives the investigating judge or court of the opportunity to reconsider that a suspect or accused received the copy of consideration of requests and supplementary materials not later than three hours before the beginning of consideration of the petition.

2. Deprives the investigating judge or court of the opportunity to make sure that the suspect or accused freely consented to be exchanged and did not change his opinion regarding such an exchange.

The full collision is detected between Part 6 of No 202 Article of CPC which establishes an obligation concerning an immediate duty of releasing of the suspect or accused and transfer him to the supervision of an authorized body, and Part 10 of No 20 Article of the Law of Ukraine” about prior imprisonment” which provides the duty of the head of the pre-trial detention facility to release a person in respect of whom the decision was made about the exchange as a prisoner of war at the day of receiving the decision of the investigating judge or court about cancellation of preventive measure.

Key words: *martial law, judicial control, the procedure for the exchange of persons as prisoners of war, in absentia, cancellation of preventive measure, exemption from serving a sentence.*

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабної воєнної агресії РФ проти України у 2022 році в кримінальному процесуальному законодавстві України з'явився новий суб'єкт: особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Як показала судова практика, правове врегулювання статусу цього суб'єкта має певні прогалини, а деякі норми законів є колізійними. Внаслідок такого стану речей слідчі судді, суди, розглядаючи клопотання прокурора, слідчого стосовно особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, не можуть у повній мірі виконати вимоги закону, отже, така ситуація потребує правового аналізу та усунення виявлених недоліків законодавства.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання правового статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, висвітлені такими вченими як А.А. Вознюк та Є.О. Письменський (питання звільнення від відбування покарання) [1]; О. Капліна [2], Т.Г. Фоміна [3] (процесуальний статус особи); І.В. Гловюк та Г.К. Тетерятник [4], М.В. Буряк [5], В.В. Кузнецов, М.В. Сийплокі [6] (питання унормування процедур обміну) та ін. У той же час, в науковій літературі питання статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого як суб'єкта судового контролю практично не досліджено.

Тому метою статті є дослідження особливостей реалізації функції судового контролю щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Законом № 2472-IX від 28.07.2022 «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» частину першу статті 3 «Визначення основних термінів Кодексу» КПК України доповнено пунктом 28 наступного змісту: «28) особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений» [7].

Цим же законом Кримінальний Кодекс України доповнений статтею 84-1, якою врегульовується порядок звільнення від відбування покарання цієї категорії засуджених; Кримінальний процесуальний кодекс України доповнений статтею 201-1, якою регламентується скасування запобіжного заходу за клопотанням прокурора у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого; стаття 225 викладена у новій редакції, якою у тому числі,

регламентується можливість допиту такої особи під час досудового розслідування; до статті 297-1 внесені зміни, які передбачають здійснення спеціального досудового розслідування на підставі ухвали слідчого судді щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся [7].

Станом на теперішній час в науковій спільноті існує дискусія щодо тлумачення терміну «військовополонений» у кримінальному праві та кримінальному процесі.

Так, А.А. Музика звертає увагу на те, що Законом № 2472-ІХ змінена стаття 84-1 Кримінального кодексу, яка регламентує звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого, тоді як згідно п. 28 ч. 1 ст. 3 КПК суб'єктом обміну може бути не лише засуджена особа, а й підозрюваний чи обвинувачений. З викладеного вчений робить висновок про появу у законодавстві чергової міжгалузевої колізії, у зв'язку з чим вважає за необхідне на практиці керуватися матеріальним, а не процесуальним законом, тобто нормами Кримінального Кодексу [8, с. 17].

У той же час, є й інші підходи до тлумачення терміну «військовополонений» у статті 84-1 КК.

Так, наприклад, А.А. Вознюк та Є.О. Письменський вважають, що засуджений підлягає обміну як військовополонений, але не обов'язково має перебувати у відповідному статусі. На їх думку, використаний у ст. 84-1 КК зворот «як військовополоненого» фактично означає, що особа може бути лише прирівняною до категорії військовополонених, про що свідчить приєднувальний характер частки «як».

Як приклад вони наводять той факт, що держава-агресор може запросити для обміну особу, яка не має статусу військовополоненого, а є особою, яка вчинила злочин іншого характеру (проти основ національної безпеки, найманство тощо). Практиці такі випадки вже відомі [1, с. 118].

Зауважимо, що «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення

про обмін як військовополоненого» у КПК не зазначається ані як сторона ані як учасник кримінального провадження, що потребує певного правового аналізу.

Зокрема Т.Г. Фоміна зазначає, що повноцінного визначення статусу на рівні кримінального процесуального законодавства дана особа не набула, у зв'язку з чим пропонує внести зміни до ст. 42-1 КПК та визначити поняття, права та обов'язки особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого а також розширити у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України переліку учасників кримінального провадження зі сторони захисту за рахунок його доповнення новим учасником [3, с. 404].

О. Капліна слушно зазначає, що ключові процесуальні ознаки такої особи можуть бути поділені на ординарні, які притаманні будь-якій особі, що вчинила злочин та щодо якої розпочато в Україні кримінальне провадження, та особливі, або екстраординарні, при чому ці ознаки не є ізольованими, а взаємопов'язані між собою, що й формує сукупний процесуальний статус учасника кримінального провадження [2].

На нашу думку, «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого» – не є окремим самостійним самодостатнім суб'єктом кримінального провадження, який потребує унормування в окремій статті чи главі КПК з наступних причин.

У кримінальному процесі України особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у першу чергу має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, а також може виступати як свідок, із притаманними такому учаснику правами та обов'язками.

У той же час ознака військовополоненого, щодо якого прийняте рішення про обмін, є факультативною, мінливою й тимчасовою, такою, що може виникнути та/або зникнути на будь-якій стадії кримінального процесу; як показує практика, військовополонений, щодо якого прийняте рішення про обмін перебуває у такому статусі дуже короткий проміжок часу.

Також можна впевнено стверджувати, що статус військовополоненого, рішення про обмін якого прийняте, жодним чином не зужує обсягу процесуальних прав і не погіршує його процесуальне становище як підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або свідка, а, навпаки, надає додаткові переваги, зокрема, можливість бути звільненим з-під варти (на стадії досудового розслідування) та уникнути реального відбування покарання (на стадії виконання вироку).

Тому, на нашу думку, законодавець цілком слушно не став надавати окремий процесуальний статус «особі, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого» як учасника, сторони кримінального провадження, керуючись, очевидно, тими міркуваннями, що його кримінальний процесуальний статус як підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та/або свідка цілком врегульований нормами КПК, а його статус як військовополоненого регулюється нормами МГП, які підлягають застосуванню незалежно від норм КПК.

У той же час, особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, на нашу думку, виступає суб'єктом судового контролю.

О.М. Макаров зазначає, що більшість науковців поділяють судовий контроль у досудових стадіях кримінального процесу на два види: 1) попереджувальний (дозвільний) контроль (надання дозволу на застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих дій тощо); 2) подальший судовий контроль (розгляд скарг на процесуальні рішення та дії органу дізнання, слідчого, прокурора) [9, с. 82].

Проаналізувавши процесуальні особливості статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, ми дійшли висновку, що ця особа є суб'єктом лише попереджувального судового контролю, що виражається у розгляді слідчим суддею клопотань: сторони провадження – про допит такої особи в порядку статті 225 КПК; прокурора – про скасування запобіжного заходу в порядку статті 201-1 КПК; прокурора, слідчого за погодженням з прокурором – про здійснення

спеціального досудового розслідування стосовно такої особи.

На нашу думку, особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, не є суб'єктом подальшого судового контролю, оскільки військовополонений саме як підозрюваний, а не військовополонений користується усіма процесуальними правами, визначеними статтею 42 КПК, у тому числі має право оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд.

Зокрема, під час досудового розслідування в порядку статті 303 КПК військовополонений в статусі підозрюваного може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, перелік яких зазначений цією статтею, окрім рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування [10].

Також військовополонений у статусі підозрюваного має право подавати до суду скарги на будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, слідчого, прийняті або вчинені ним на виконання повноважень, визначених статтею 615 КПК [10].

Аналіз Єдиного реєстру судових рішень (далі – Реєстр) за 2022–2023 роки в частині оприлюднених рішень дозволяє зробити висновок, що станом на теперішній час існує досить невелика практика щодо цієї категорії осіб.

Проаналізувавши наявну судову практику, можна попередньо зробити висновок, що особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, як суб'єкт судового контролю виступає в таких категоріях справ: 1) розгляд клопотань про скасування запобіжного заходу; 2) розгляд клопотань про допит особи в якості свідка в порядку ст. 225 КПК; 3) розгляд клопотань про надання дозволу на початок заочного досудового розслідування стосовно таких осіб; 4) розгляд клопотань про продовження запобіжного заходу; 5) розгляд клопотань про звільнення від відбування покарання.

Проаналізуємо характерні особливості та проблемні питання, що виникають під час розгляду кожної категорії цих справ.

Як показує аналіз наявних рішень з Реєстру по справах щодо розгляду клопотань про скасування запобіжного заходу, для ухвалення слідчим суддею рішення про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави щодо підозрюваного, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, необхідна сукупність усього двох обставин: 1) прийняте рішення про обмін, яке підтверджується витягом з протоколу Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими щодо прийняття рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора в якому фігурує ця особа; 2) наявність письмової згоди на проведення обміну такої особи як військовополоненого на громадян України, що перебувають у полоні в РФ [11; 12].

На нашу думку, процесуальним недоліком процедури судового розгляду таких клопотань є відсутність імперативної вимоги закону щодо обов'язкової участі під час судового розгляду такого клопотання підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого прийняте рішення про обмін як військовополоненого на відміну від участі прокурора, яка є обов'язковою.

У той же час, частина 3 статті 201-1 КПК містить імперативну вимогу про надання копії клопотання та доданих до нього матеріалів підозрюваному, обвинуваченому не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання [10].

Вбачається, що в разі відсутності особи військовополоненого у залі суду або хоча б у режимі відеоконференції з будь-якого іншого приміщення, слідчий суддя позбавлений можливості достеменно пересвідчитися безпосередньо від підозрюваного чи виконані ці вимоги процесуального закону.

У разі відсутності в судовому засіданні особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, виникає ще одне важливе процесуальне питання: слідчий суддя не може пересвідчитися в добровільності згоди такої особи на обмін, а також у тому, що його думка з приводу обміну не змінилася: адже

бути обмінним – це право, а не обов'язок військовополоненого. Виходячи з логіки правової норми, якщо військовополонений не підтвердить добровільність своєї згоди або просто відмовиться від обміну – це повинно мати своїм наслідком відмову в задоволенні клопотання прокурора про скасування запобіжного заходу стосовно такої особи.

Ухвала про скасування запобіжного заходу щодо військовополоненого, до того ж, не підлягає оскарженню, що в разі порушення прав підозрюваного (не ознайомлення його з клопотанням прокурора, недобровільна згода на обмін, відмова військовополоненого від обміну) на нашу думку, може привести до порушення як процесуальних прав військовополоненого як підозрюваного, так і порушення в сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Ми припускаємо, що законодавець свіdomo не зазначив участь військовополоненого під час судового розгляду клопотання як обов'язкову в зв'язку з крайньою делікатністю та непередбачуваністю процесу обміну військовополонених. У такому разі, можливо, є сенс внести зміни до процесуальних норм з метою приведення їх у відповідність до реального стану речей та необхідність прибрати ті законодавчі вимоги, які слідчий суддя, суд не в змозі виконати або проконтролювати їх виконання іншими суб'єктами.

Також нам представляється неможливим здійснення негайного звільнення підозрюваного, обвинуваченого та передавання його під нагляд уповноваженого органу, як про це зазначається у частині 6 статті 202 КПК [10], оскільки цій нормі КПК кореспондує частина 10 статті 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення», в якій зазначається, що начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний звільнити з-під варти особу, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у день отримання ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу [13].

Уявляється абсолютно неминучим існування часового розриву між моментом оголошення ухвали слідчим суддею в залі суду та її отриманням для виконання начальником

установи попереднього ув'язнення; цей розрив може рахуватися годинами, а, можливо, й днями.

Можливо, способом скорочення цього проміжку часу могло б стати законодавче врегулювання направлення такої ухвали для виконання засобами електронного зв'язку.

На нашу думку, в будь-якому разі, якщо підозрюваний не приймає участь у розгляді клопотання про скасування запобіжного заходу і не є присутній у залі суду, про негайне звільнення з-під варти не йдеться.

Слідчі судді, розуміючи таку правову колізію, в резолютивній частині ухвали про скасування запобіжного заходу посилаються на зазначені норми законів, не конкретизуючи, яким чином повинно відбуватися негайне звільнення особи з-під варти [14; 12].

Наступна категорія справ – розгляд клопотань про допит особи в порядку статті 225 КПК – також має певні особливості.

Абзац 2 частини 1 статті 225 КПК визначає, що у порядку, визначеному цієї статтею, може бути допитаний свідок, потерпілий, а також особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого [10].

Як свідчить аналіз небагаточисленних справ цієї категорії, слідчі судді задовольняють клопотання прокурорів про допит підозрюваних-військовополонених в якості свідків з огляду на те, що такі особи потенційно можуть бути обміняні у будь-який невизначений момент ще до прийняття рішення про його обмін. Тобто, по суті, особи у цій категорії справ не є такими, стосовно яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, а виступають такими собі квазі-суб'єктами.

Як приклад можна навести ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду м. Чернівці від 17 січня 2023 року: в якості обґрунтування необхідності допиту особи як свідка зазначається, що підозрюваний *«надав згоду на його обмін як військовополоненого та відносно останнього уповноваженим органом може бути прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого, що унеможливить його допит як свідка у суді та використання його показань, як доказів»* [15].

Нам представляється, що подання клопотання про допит особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, розгляд слідчим суддею такого клопотання та здійснення допиту цієї особи до самого обміну є майже невиконуваним комплексом дій з наступних причин: 1) клопотання може бути подане в будь-який час, про що може й не знати слідчий, прокурор в іншому кримінальному провадженні; 2) клопотання розглядається слідчим суддею, судом в день його надходження; 3) у разі ухвалення рішення про скасування запобіжного заходу підозрюваний, обвинувачений передається під нагляд уповноваженого органу для організації та проведення її обміну як військовополоненого, тобто, стає недосяжним для слідства й суду.

Отже, слідчі судді у своїх ухвалах мотивують необхідність допиту особи в порядку статті 225 КПК її статусом військовополоненого, який потенційно може бути обміняний, однак у резолютивній частині ухвали постановляють допитати таку особу як свідка, а не особу, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

Така позиція слідчих суддів нам представляється цілком обґрунтованою та законною, зважаючи на певну дискрецію судді у питанні, що вважати винятковими випадками й відсутністю вичерпного переліку в законі обставин, які можуть унеможливити допит в судовому засіданні у подальшому.

У той же час, можливо, слід внести зміни до статті 225 КПК та прямо передбачити, що допитати в якості свідка можна будь-якого військовополоненого з огляду на потенційну можливість його обміну, оскільки не всі військовополонені є фігурантами кримінальних проваджень в Україні.

Адже можна уявити ситуацію, що військовополонений не переслідується в Україні у кримінальному порядку, але є очевидцем певних подій, обставини щодо яких розслідуються; він чекає обміну, обмін відбувається та особа стає недосяжна для українського слідства та правосуддя.

Певних особливостей схожого характеру набули й справи, пов'язані із продовженням

запобіжного заходу у виді тримання під вартою, пов'язані із категорією злочинців, що звинувачуються у злочинах проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, порушення законів та звичаїв війни.

Так, колегія суддів Ірпінського міськрайонного суду Київської області в ухвалі від 18 липня 2023 року в обґрунтування наявних ризиків при обранні запобіжних заходів зазначає що «...ОСОБА_7 утримується в умовах ДУ «Київський слідчий ізолятор», в статусі військовополоненого, тому не застосування до нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, може призвести до його обміну в якості полоненого, що в свою чергу приведе до переміщення ОСОБА_7 за межі території України, на територію Російської Федерації...Тобто перебуваючи на території Російської Федерації – держави-агресора, ОСОБА_7 зможе: переховуватися від органів досудового розслідування та суду» [16].

Звідси витікає, що суди можуть розглядати статус військовополоненого, щодо якого може бути прийняте рішення про обмін фактично як ризик у розумінні статті 177 КПК, що, нашу думку, також потребує правового унормування.

Найбільш розповсюджена категорія справ на теперішній час, пов'язана із підозрюваними-військовополоненими, щодо яких прийняте рішення про обмін – це розгляд клопотань про надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування.

І. Гловюк та Г. Тетерятник доходять висновку, що законодавець відмовився від пропонованої ідеї закриття кримінального провадження щодо осіб, як видаваних або виданих військовополонених; оскільки була потреба у процедурі, яка б забезпечувала притягнення їх до кримінальної відповідальності (у частині, яка не охоплюється імунітетом комбатанта) то такою процедурою було обране спеціальне (заочне, *in absentia*) провадження, а також зупинення досудового розслідування та судового провадження [4, с. 481].

Законом України № 2472-IX від 28 липня 2022 року частина друга статті 297-1 КПК після абзацу першого доповнена новим абзацом такого змісту: «Спеціальне досудове роз-

слідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся» [7].

Аналіз судової практики цієї категорії справ дозволяє зробити висновок що клопотання слідчого, погодженого з прокурором, про здійснення спеціального досудового розслідування підлягає задоволенню у разі наявності таких умов у сукупності: 1) підозрюваний обґрунтовано підозрюється у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109, 110, 110⁻², 111, 111⁻¹, 111⁻², 112, 113, 114, 114⁻¹, 114⁻², 115, 116, 118, частиною другою статті 121, частиною другою статті 127, частинами другою і третьою статті 146, статтями 146⁻¹, 147, частинами другою – п'ятою статті 191 (у випадку зловживання службовою особою своїм службовим становищем), статтями 209, 255-258⁻⁶, 348, 364, 364⁻¹, 365, 365⁻², 368, 368⁻², 368⁻³, 368⁻⁴, 369, 369⁻², 370, 379, 400, 408, 436, 436⁻¹, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447 Кримінального кодексу України; 2) обґрунтованість підозри підтверджується наданими слідчому судді в судове засідання матеріалами кримінального провадження в їх сукупності; 3) щодо підозрюваного уповноваженим органом прийняте рішення про передачу його для обміну як військовополоненого; 4) факт його обміну підтверджується відповідними доказами.

Як вбачається з судових кейсів, доказами факту проведеного обміну такої особи можуть слугувати, наприклад, офіційна інформація (повідомлення) від відповідних підрозділів СБУ, ДУ «Табір для тримання військовополонених», Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими [17; 18].

Характерною особливістю у цих справах є те що слідчий суддя фіксує в ухвалі всі етапи переміщення військовополоненого з метою його обміну та кожний етап такого переміщення фіксується відповідним підтвердженням від уповноваженого органу.

Окремою категорією справ щодо військовополонених є розгляд клопотань про звільнення від відбування покарання.

Такі клопотання розглядаються вже на стадії виконання вироку суду; на нашу думку, на стадії виконання вироку суд в широкому сенсі також здійснює функцію судового контролю, тому буде доречно окреслити деякі особливості порядку розгляду таких клопотань.

Законом № 2472-IX від 28.07.2022 частина 1 статті 537 КПК доповнена пунктом 13-4, згідно якого суд під час виконання вироків має право вирішувати питання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого [7].

Як і під час розгляду клопотань прокурора про скасування запобіжного заходу на стадії досудового розслідування стосовно такої особи, законодавець прямо передбачив обов'язкову участь лише прокурора під час розгляду такого клопотання, доповнивши частину 5 статті 539 КПК абзацом третім такого змісту: «Судове засідання щодо розгляду клопотання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого проводиться за участі прокурора» [7].

Вбачається, що на стадії виконання вироку неучасть засудженого в судовому засіданні, на відміну від неучасті військовополоненого у розгляді клопотання про скасування запобіжного заходу для його подальшого обміну, не носить такого гострого характеру, адже

суд, в разі задоволення клопотання прокурора, відповідно до частини 1 статті 84-1 КК України звільняє особу від відбування покарання, тобто, максимально покращує участь військовополоненого.

Звісно, що питання уникнення покарання злочинцем у такий спосіб викликає масу дискусій в юридичній спільноті та є невіршуваною етичною дилемою.

Висновки. Аналіз актуального законодавства та проблеми його реалізації в сфері судового контролю щодо особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, доводить необхідність змін кримінального процесуального законодавства України. У разі, якщо законодавець не планує закріплення імперативної участі такої особи в судовому засіданні під час розгляду клопотання про скасування запобіжного заходу, пропонуємо: 1) покласти саме на прокурора обов'язок долучення до матеріалів клопотання розписки підозрюваного, обвинуваченого про ознайомлення з клопотанням та доданими до нього матеріалами, із зазначенням дати та час такого ознайомлення; 2) привести у відповідність частину 6 статті 202 КПК до частини 10 статті 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення»; 3) внести зміни до статті 225 КПК, якою передбачити можливість допиту на стадії досудового розслідування будь-якого військовополоненого, якому відомі або можуть бути відомі будь-які обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вознюк А.А., Письменський Є.О. Передача засудженого для обміну як військовополоненого: кримінально-правові аспекти звільнення від відбування покарання. Київський часопис права. 2022. № 3. С. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.32782/kij/2022.3.17>
2. Капліна О.В. Як обміняти військовополоненого армії РФ, якщо його підозрюють у скоєнні воєнних злочинів? Сайт «Українська Гельсінська спілка з прав людини». 21.02.2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-obminiaty-viyskovopolonenoarmii-rf-iakshcho-yoho-pidozriuiut-u-skoienni-voiennykh-zlochyniv/>
3. Фоміна Т.Г. Процесуальний статус особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого: проблеми визначення та унормування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків 25.11.2022) / МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 400–405. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0d5204e7-37b6-4853-9f8a-946e310e73ff/content>

4. Гловюк І.В., Тетерятник Г.К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/109>
5. Бурак М.В. Урегулювання механізму кримінального процесуального забезпечення обміну осіб як військовополонених. Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 31–35.
6. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 185–188. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/43>
7. Закон України № 2472-IX від 28 липня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#n12>
8. Музика А. А. Військовополонені: новостворені проблеми на тлі закону України від 28 липня 2022 р. № 2472-IX / А. А. Музика // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 16–19. URI: <https://hdl.handle.net/11300/25937>
9. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 495 с. URI: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/aef1d579-a709-4d72-8bae-fc0c401b3463/content>
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107124880>
12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106377019>
13. Закон України № 3352-XII від 30 червня 1993 року «Про попереднє ув'язнення» із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
14. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107124880>
15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108491214>
16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112332893>
17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109936607>
18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109924830>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.23>

Гуртова К. М.,

викладачка кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Анотація. Стаття присвячується осмисленню теоретичних і практичних засад адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу як одного з головних компонентів євроінтеграційного курсу України, визначення рівня нормативно-правового забезпечення євроадаптаційної діяльності, особливостей побудови та функціонування чинного євроадаптаційного інституційного механізму України. Зазначено, що одним із критеріїв надання членства в ЄС є здатність країни-кандидата прийняти на себе зобов'язання, пов'язані з членством у ЄС, тобто на момент вступу до ЄС, імплементувати всі елементи *acquis communautaire* в свою національну правову систему, адаптувати проєкти нормативних актів і конвенції Євросоюзу та забезпечити їхнє практичне використання в національній правовій системі. Визначено, що концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу визначає відповідні етапи адаптації законодавства. Проаналізовано основні засади вступу України до Євросоюзу, розглянуто аспекти адаптації українського законодавства до вимог та стандартів ЄС, наголошено, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС передбачає зближення національного законодавства з сучасною європейською системою права. Вказано, що адаптація є складовою інтеграційних процесів та передумовою гармонізації національного законодавства з законодавством міжнародних організацій, а також відзначено, що адаптація національного законодавства до законодавства міжнародних організацій здійснюється уповноваженими органами державної влади за допомогою правотворчості, планування, координації та контролю. Автор узагальнив дефініцію правової категорії «адаптація законодавства», виокремив ознаки процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу і зробив певні пропозиції щодо удосконалення механізму адаптації національного законодавства.

Ключові слова: адаптація законодавства, євроадаптаційна діяльність, Європейський Союз, законодавство, механізм адаптації законодавства.

Hurtova K. M. Theory and practice of the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation

Abstract. The article is devoted to understanding the theoretical and practical foundations of adaptation of national legislation to the European Union as one of the main components of the European integration course of Ukraine, to determination of the level of the legal provision of Euroadaptive activity, peculiarities of the construction and functioning of the current Euroadaptive institutional mechanism of Ukraine. It is noted that one of the criteria for granting EU membership is the ability of a country-candidate to assume the obligations associated with EU membership, namely at the moment of joining the European Union to implement all elements of the *acquis communautaire* into its national legal system, adapt projects of regulatory acts and conventions of the European Union and ensure their practical use in the national legal system. It was determined that the concept of adaptation of the legislation of Ukraine to the European Union's legislation determines the appropriate stages of adaptation of the legislation. The main principles of Ukrainees accession to the European Union are analyzed, the aspects of the adaptation of Ukrainian legislation to EU requirements and standards are considered. It is emphasized that the adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation involves the convergence of the national legislation with the modern European legal system. It is indicated that the adaptation is a component of integration processes and prerequisite for the harmonization of the national legislation with the legislation of international organizations, and it is also noted that the adaptation of the national legislation to the legislation of international organizations is carried out by authorized bodies of state power with the help of law-making, planning, coordination and control. The author generalized the definition of the legal category "adaptation of legislation" singled out the characteristic features of the process of adaptation of the national legislation to EU legislation and made some proposals on ways to improve the adaptive mechanism of national legislation.

Key words: adaptation of legislation, Euroadaptive activity, European Union, legislation, adaptive mechanism of legislation.

Вступ. Сучасні глобалізаційні процеси в світі зумовлюють встановлення тісного політичного діалогу між країнами і регіонами світу, а також поглиблення міжнародних господарських зв'язків. Як результат, країни інтегруються заради збереження миру й забезпечення економічного процвітання. Одне з вагомих інтеграційних об'єднань у світі – Європейський Союз, ціллю створення якого є сприяння економічному розвитку, добробуту і підвищення життєвого рівня народів Європи. Євроінтеграція вважається політико-правовим феноменом, який спричинений довготривалим прагненням європейських народів консолідувати зусилля в розбудові спільного простору миру і взаєморозуміння, верховенства права, добробуту, соціальної справедливості, вільної торгівлі, безперешкодного пересування та комунікації, безпеки і правосуддя. Згідно з «Копенгагенськими критеріями» 1993 року один із критеріїв надання членства в ЄС – це здатність прийняти на себе зобов'язання, що пов'язані з членством у ЄС, тобто на момент вступу до ЄС країни-кандидати повинні не лише імплементувати всі елементи *acquis communautaire* в свою національну правову систему, але й адаптувати проекти нормативних актів, нератифіковані конвенції Євросоюзу, забезпечуючи їхнє практичне використання в національній правовій системі відповідно до адміністративних та судових процедур.

Євроінтеграція – це цивілізаційний вибір українського народу, який базується на усвідомленні європейської ідентичності, належності до європейської цивілізації й спільності історичної долі з європейськими народами. Оскільки євроінтеграція є стратегічним орієнтиром, зовнішньополітичним пріоритетом і ключовою метою України, виникає необхідність імплементації європейських стандартів забезпечення прав та свобод людини, модернізації інститутів публічної влади на людиноцентристських засадах, подолання технологічної відсталості, покращення інвестиційного клімату, створення нових робочих місць, зростання рівня конкурентоспроможності вітчизняного виробника на європейському ринку, приєднання до структур спільної безпеки та ін. Вирішення вказаних стратегічних завдань

унеможливоється без адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Тому потрібно здійснити певні кроки в напрямку адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Упродовж останніх років у юридичній науці відзначається традиція дослідження певних аспектів адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Цю проблему переважно розглядали наступні правники і фахівці в галузі державного управління: О. Баклан, С. Грищак, О. Євлевська, Н. Пархоменко, О. Прилипчук, М. Трубіна, І. Яковюк та ін. Ряд теоретичних і практичних аспектів питання державного управління адаптацією національного права до права ЄС висвітлені в дослідженнях Н. Гнидюк, І. Грицяка, Г. Друзенка, В. Забігайла і зарубіжних вчених Т. Верхайєна, Г.-Г. Гернфельда, А. Іссона, Г.-Д. Кушеля, Р. Лукаса, К. Маніюкаса, Л. Меткафа, П. Моргоса, Ж. Фурньє.

Виклад основного матеріалу. Шлях України до надання їй статусу кандидата на членство в ЄС тривав понад 20 років і лише 23 червня 2022 року це сатутс був наданий. 1 лютого 2023 року Європейською Комісією було опубліковано аналітичний звіт до Повідомлення Комісії для Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради і Висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі.

Євроінтеграційна перспектива України здебільшого була окреслена Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року (вона набула чинності 1 березня 1998 року). В Угоді про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами на формальному рівні закріплена обопільна зацікавленість сторін у встановленні приблизної адекватності законів тільки в пріоритетних сферах, які важливі для функціонування спільного ринку, економічного і валютного союзу. Однак Угода про асоціацію заклала новий формат відносин між Україною і ЄС, який передбачає перехід від принципів партнерства і співробітництва до якісного нового рівня політичної асоціації

й економічної інтеграції. Угодою про партнерство та співробітництво передбачаються чіткі зобов'язання України щодо адаптації її законодавства до законодавства ЄС на основі принципів демократії, верховенства права, поваги прав та свобод людини [4, с. 25].

В широкому сенсі поняття «адаптація» тлумачиться як еволюційний процес, який спрямований на коригування поведінки суб'єктів чи вдосконалення структури системи для нейтралізації потенційного чи реального негативного зовнішнього впливу, підвищення рівня життєздатності й ефективності функціонування. Відповідно, дефініція «адаптація національного законодавства до законодавства ЄС» подається в контексті її зіставлення з вказаними спорідненими категоріями. Комплексний аналіз «євроадаптаційного» наукового дискурсу дав підстави для узагальненого дефініціювання адаптації законодавства України до законодавства ЄС як такого, що базується на міжнародній угоді планомірного процесу узгодження до нормативно-правових актів держави-реципієнта згідно з європейськими стандартами правового регулювання певних видів суспільних відносин. Для адаптації законодавства є притаманними наступні риси: є одним із засобів правової інтеграції й універсалізації права; здійснюється державою-кандидатом на вступ до Європейського Союзу на підставі міжнародної угоди; є правотворчим процесом; відзначається динамічним одностороннім характером; не є всеохопною, адже обмежується пріоритетними сферами, важливими для поглиблення економічної інтеграції й створення зони вільної торгівлі; спрямовується на досягнення приблизної адекватності законів; не передбачає механічного запозичення норм законодавства ЄС; ґрунтується на засадах поваги до національного суверенітету, добровільності, лібералізму, планомірності, цілеспрямованості, безперервності, системності й чіткого усвідомлення її відповідності фундаментальним загальнонаціональним інтересам; має випереджаючий характер; передбачає консолідацію зусиль усіх гілок державної влади; є соціально акцептованою [5, с. 340].

Кажучи про адаптацію законодавства України до законодавства ЄС, варто враху-

вати те, що законодавство ЄС включає: Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля і сталі 1951 року, Договір про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року та Договір про заснування Європейського Співтовариства з атомної енергії 1957 року; положення, директиви та інші акти нормативного характеру, що приймаються компетентними органами Європейських Співтовариств; міжнародні угоди, однією із сторін яких є Європейські Співтовариства; рішення Суду Європейських Співтовариств, які дають офіційне тлумачення відповідних правових норм.

Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу визначає певні етапи адаптації законодавства: розвиток правової системи в Україні, здатної сприяти досягненню стабільності в суспільстві, гарантувати верховенство права, права людини та забезпечувати функціонування ринкової економіки; приведення законодавства України у відповідність з вимогами Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року та інших міжнародних договорів, що стосуються співробітництва України та ЄС; розвиток законодавства України за визначеними Концепцією чи Міжвідомчою координаційною радою пріоритетними сферами у напрямі його поступового зближення із законодавством ЄС. Згідно з Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу адаптація є поетапним ухваленням та впровадженням нормативно-правових актів України, що розроблені з урахуванням основних положень законодавства ЄС. Саме тому була прийнята Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка передбачає те, що проекти нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади повинні піддаватись експертизі на відповідність *acquis communautaire* [6, с. 77].

Адаптація законодавства України до законодавства – це один із домінуючих напрямків сучасної державної політики відповідно до Закону України «Про

загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу». Проте адаптація законодавства України до європейських норм не є процесом заміщення існуючих норм на європейські, а приведенням нормативно-правових актів України у відповідність до європейських. Зближення національного законодавства до європейських стандартів проводиться задля: забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, які випливають із Угоди про партнерство і співробітництво та інших міжнародних договорів, що відповідають за співпрацю України з ЄС; розвитку законодавства України в напрямку його зближення із законодавством ЄС та забезпечення високого рівня підготовки в Україні проєктів актів законодавства; формування нормативної бази з метою інтеграції України до ЄС.

Сучасна доктрина адаптаційної діяльності в сфері права включає три можливі рівні зближення законодавства України із законодавством ЄС: «мінімальна адаптація», що не пов'язана з перспективою набуття членства держави в ЄС та охоплює вагомий для налагодження економічного співробітництва окремі пріоритетні сфери (насамперед комерційне право, права людини, реформу системи правосуддя); «помірна адаптація», що здійснюється в контексті реалізації системних економічних та соціально-політичних реформ, які пов'язані зі створенням зони вільної торгівлі з ЄС, що забезпечує дію таких базових європейських свобод, як рух осіб, капіталу, товарів та послуг; «максимальна адаптація», що має більш системний характер, тому що вона спричинена перспективою членства в ЄС [4, с. 80].

Окремо варто згадати, що Директивою 96/9/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 11 березня 1996 року про правову охорону баз даних передбачається необхідність внесення доповнень до існуючої авторсько-правової охорони творчих баз даних для держав-членів ЄС виключним правом *sui generis* виробників некреативних баз даних. Ми вважаємо, що, розробляючи проєкт закону про баз даних, потрібно врахувати застереження щодо можливих негативних наслідків фак-

тично безстрокової охорони, що впливає з положення ст. 10 (3) Директиви 96/9/ЄС про надання нового строку охорони при будь-якій зміні змісту баз даних. В інформаційному законодавстві варто врегулювати певні організаційно-правові аспекти використання баз даних, а норми щодо змісту прав повинні мати бланкетний характер та відсилати до спеціального закону про баз даних. Узгодження норм інформаційного права та виключних прав на бази даних необхідно здійснювати з урахуванням балансу інтересів особи та суспільства, особливо в контексті забезпечення права на інформацію. Тож нагальне питання – це необхідність подолання неспроможних у теоретичному та практичному плані правових конструкцій «права власності на інформацію», які використовуються в інформаційному законодавстві України [6, с. 112].

Наразі в Україні формується нова модель захисту права інтелектуальної власності згідно з європейськими підходами, які закладені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами. Вже був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правової охорони географічних зазначень». У цілому подальше вивчення європейського правового досвіду і сфері захисту права інтелектуальної власності має велике значення для адаптації українського законодавства до відповідної правової моделі ЄС. Тож є необхідним: запровадження обов'язкового вивчення органами влади загальноєвропейського досвіду та досвіду окремих держав-членів ЄС в питаннях реалізації програм з розвитку підтримки, адміністрування і захисту сфери інтелектуальної діяльності в процесі підготовки проєктів певних нормативно-правових актів; запровадження системи постійного аналізу прийнятих рішень Суду ЄС (CVRIA) в сфері права інтелектуальної власності та щодо проблем, які пов'язані із загальними питаннями державної політики з адміністрування сфери інтелектуальної власності, задля впровадження вироблених у цих судових актах підходів до законодавчої діяльності й правозастосовної практики. Це можливо за

умови внесення змін та доповнень до чинного законодавства (до прикладу, до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»); створення спеціальної системи комунікації з органами управління ЄС для здійснення подальших оперативних консультацій у процесі розроблення в Україні нових нормативних актів щодо сфери інтелектуальної власності задля встановлення їх відповідності європейському праву [3, с. 38].

Відзначимо головні проблеми гармонізації законодавства України з системою права ЄС: відсутність в Україні цілісного законодавчого поля; суперечливість і нестабільність законодавства; неузгодженість, протиріччя та порушення між прийнятими нормативно-правовими актами України і стандартами та нормами права ЄС; різниця в історичному і соціокультурному розвитку правових систем та діючої кадровою політикою; високий рівень корупції службовців. Окремими проблемами є: необхідність адаптувати кодекси і закони; низький рівень мовної підготовки і знань у галузі європейського права осіб, які займаються законотворчою роботою; велика кількість невизначеностей щодо встановлення змісту актів ЄС, з якими слід гармонізувати українське законодавство; перенесення положень певної частини актів ЄС до правової системи іншої країни, що функціонує за своїми закономірностями, які відрізняються від існуючих у межах ЄС; неврахування всіх юридичних аспектів певного документа ЄС, включаючи усвідомлення юридичної технології, що використовується в цих документах, причини його прийняття й особливості реалізації, що може спричинити перекошення змісту національних норм законодавства. Шляхами вирішення цих проблем з метою закріплення авторитету України в якості держави в світі можна вважати: адаптування своєї ментальності до нових реалій України та Європи; створення науковцями в галузі права та економіки системи права, що гармонійно поєднала б кращі напрацювання минулих періодів і містила б риси та норми, які притаманні демократичному європейському праву; плідну і постійну співпрацю України і з Євросоюзом, і з державами-членами Євро-

союзу; чітко скоординовану співпрацю всіх гілок влади; прийняття нових і внесення змін до існуючих, узгоджених з правовим полем ЄС, законодавчих актів; створення українського-європейського глосарію юридичної термінології; залучення іноземних експертів і максимальне застосування технічної допомоги ЄС стосовно адаптації українського законодавства та ін.

Незважаючи на існування певних проблем, в Україні вже зроблено багато практичних кроків на шляху адаптації окремих галузей внутрішнього законодавства з правом ЄС, зокрема в галузях, які визначені пріоритетними в Угоді про партнерство і співробітництво (правила конкуренції, торговельне, промислове і митне законодавство, інтелектуальна власність, технічні правила і стандарти та ін.). Так, зокрема, ухвалено окремі закони та підготовлено законопроекти, спрямовані на створення умов для діяльності суб'єктів господарювання, що є аналогами існуючих у ЄС. Але потрібно й надалі оптимізувати існуючий механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС; здійснювати належну професійну підготовку фахівців, які повинні забезпечувати процес зближення національного законодавства із законодавством ЄС; кодифікувати законодавство в галузях, правове забезпечення яких варто адаптувати до правового забезпечення ЄС; систематизувати законодавство в галузях, що вимагають зближення, перекладені українською мовою директиви та інші акти ЄС, європейські правила, стандарти і нормативи, які повинні бути імплементовані в Україні [6, с. 202].

Безперечно, перспектива вдосконалення інституційного механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС полягає у застосуванні таких заходів, як: усунення існуючих правових колізій; посилення євроадаптаційної правосуб'єктності віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України через включення до складу Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, делегування йому повноважень щодо забезпечення взаємодії уповноважених інституцій та здійснення зовнішньої комунікації з питань адаптації законодавства

та ін.; підвищення інституційної спроможності Міністерства юстиції України в результаті повернення йому статусу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в сфері адаптації законодавства України та делегування широких «євроадаптаційних» повноважень, що спричинено усвідомленням виняткової важливості адаптації законодавства з метою реалізації євроінтеграційного курсу України, необхідності системного вирішення завдань у сфері адаптації законодавства та наявності в Міністерстві юстиції України належного інтелектуального ресурсу, «інституційної пам'яті» і позитивного досвіду реалізації системних заходів; активне використання позитивного науково-експертного євроадаптаційного потенціалу спеціалізованих недержавних суб'єктів; оптимізація роботи Координаційної ради з адаптації законодавства України до законодавства ЄС за допомогою чіткої артикуляції мети діяльності з урахуванням нормативно окреслених завдань, інтенсифікації діяльності, підвищення якості підготовки засідань і обґрунтованості ухвалюваних рішень, забезпечення імперативності її рішень для органів місцевого самоврядування, покладання на структурний підрозділ Міністерства юстиції України обов'язку організаційно-технічного забезпечення її діяльності, розширення персонального складу за рахунок включення представників профільних академічних та навчальних установ, інститутів громадянського суспільства, а також авторитетних зарубіжних експертів; запровадження практики проведення репрезентативних науково-практичних конференцій (круглих столів, семінарів, тренінгів та ін.) для публічного обговорення актуальних проблем адаптації законодавства та реалізації загальнонаціональних інформаційно-просвітницьких заходів.

Є очевидним, що для впровадження європейського законодавства Україні необхідні наступні реформи: реформа державної служби, що надасть можливість модернізувати державну службу як головний інструмент, який необхідний для забезпечення успішного проведення реформ на адміністративному рівні; реформа антикорупційного законодавства, що передбачає усунення умов і стиму-

лів для вчинення корупційних діянь, забезпечення невідворотності покарання за вчинення корупційних діянь і обмеження впливу приватного капіталу на політику в цілому; дерегуляційна реформа, що включає демонтаж старої регуляторної системи і є передумовою створення нової регуляторної системи, яка відповідає сутності і потребам сучасної економіки, а також здатна покращити інвестиційний та бізнес-клімат; податкова реформа, що включає значне спрощення адміністрування податків, відмову від вчинення системи авансових податкових платежів і зниження фіскального тиску на фонд заробітної плати.

Крім того, більш ефективному процесові наближення правового поля України до стандартів права ЄС сприятиме: розробка нової Концепції зближення українського законодавства до законодавства ЄС, для чого варто ґрунтовно підійти до вироблення критеріїв визначення пріоритетних сфер адаптації й переліку правових актів ЄС, до яких слід привести у відповідність національне законодавство; створення цілісної системи законодавства України, аджн розпорошеність суттєво ускладнює процес адаптації; розробка органами державної влади України графіків роботи з гармонізації законодавства для окремих галузей права; визначення галузевого комітету Верховної Ради України, який забезпечував би координацію і узгодження певної законотворчої діяльності; формування українсько-європейського словника юридичної термінології; широке інвестування і залучення іноземних експертів та максимальне використання технічної допомоги ЄС щодо адаптації і зближення вітчизняних норм права до законодавства ЄС.

Висновки. Євроінтеграційний вектор України – це каталізатор масштабних та комплексних реформ, в основу яких покладено демократичні цінності і соціальну справедливість. Структурним компонентом цих реформаційних процесів є адаптація законодавства України до правових норм ЄС. Ґенеза соціально-правового феномена адаптації законодавства України до законодавства ЄС зумовлена прагненням до легітимізації євроінтеграційного вектору державно-правового розвитку. Адаптація законодавства України –

це динамічний планомірний односторонній процесом законів та інших нормативно-правових актів у відповідність для подолання економічної ізоляції, усунення правових колізій, досягнення несуперечності законодавства і одноманітності правового регулювання певних видів суспільних відносин. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетом у процесі її інтеграції до ЄС і водночас важливим напрямком української зовнішньої політики. Передумови для гармонізації українського законодавства з правом Євросоюзу зумовило укладення в червні 1994 року Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами. Утворюючи державну правову систему України згідно з нормами ЄС, слід разом із зближенням існуючих законів прийняти нові законодавчі акти, узгоджені з правовим полем ЄС. Але процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС потребує злагодженої співпраці всіх гілок влади.

Адаптація законодавства України на сучасному етапі державно-правового розвитку далеко не всеосяжна. По суті вона

є початковою стадією досягнення стану сумісності із законодавством ЄС в певних сферах, які є визначальними для поглиблення торговельно-економічних зв'язків і поступової інтеграції до внутрішнього ринку ЄС. Інституційний механізм адаптації законодавства України потребує значного коригування, насамперед за допомогою відновлення інституційної спроможності Міністерства юстиції України в якості уповноваженого центрального органу виконавчої влади в сфері адаптації законодавства, посилення євроадаптаційної правосуб'єктності віцепрем'єр-міністра з питань європейської й євроатлантичної інтеграції України, покращення координації адаптаційної діяльності та її децентралізації шляхом залучення до реалізації ряду заходів недержавних інституцій і профільних експертів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці засобів удосконалення адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Особливо це стосується питання соціальної цінності права та його престижу в суспільстві, ефективності механізму реалізації та захисту прав та свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрощук Г. Право інтелектуальної власності на неоригінальні бази даних: аналіз регіонального і національного законодавства. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2008. № 4. С. 25–37.
2. Дегтяр О.А. Загальнотеоретичні проблеми адаптації правової системи до законодавства Європейського Союзу. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Полтава, 23 листопада 2017 року : у 2 ч. Полтава : Россав, 2017. Ч. 1. С. 26–28.
3. Капленко Т.В. Розвиток національного законодавства у напрямі його зближення із законодавством Європейського союзу. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Полтава, 23 листопада 2017 року : у 2 ч. Полтава : Россав, 2017. Ч. 1. С. 37–39.
4. Коломоець Т.О. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу : монографія. Д. : НГУ, 2013. 164 с.
5. Пархоменко Н.М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–342.
6. Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р.С. Мельника, відпов. ред. к.ю.н. Л.Ю. Малюга. К. : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 380 с.
7. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/>
8. Чорномаз О.Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. № 3. С. 245–248.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.24>

Замрига А. В.,

кандидат економічних наук,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Падалка М. А.,

в. о. начальника юридичного відділу,
асистент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВІ ДЕРЖАВ

Анотація. Стаття розглядає концепцію міжнародної відповідальності держави у міжнародному праві та її ключові аспекти. Стаття наголошує на тому, що міжнародна відповідальність може виникнути у разі порушення міжнародних договорів, звичаїв міжнародного права, прав людини, міжнародного гуманітарного права та правил міжнародного екологічного права. Робота відзначає важливість розуміння цього поняття для забезпечення правопорядку та стабільності в міжнародних відносинах.

У статті також звертається увага на взаємозв'язок міжнародної відповідальності держав та концепції правонаступництва, який виникає при зміні уряду чи режиму в державі, що несе відповідальність за порушення міжнародного права, і вимагає продовження виконання зобов'язань, що були накладені на попередній уряд чи режим. Крім того, стаття розглядає історичний контекст розвитку міжнародно-правової відповідальності держав, включаючи процес кодифікації норм, пов'язаних із відповідальністю держав.

Дана стаття розглядає питання правонаступництва держав у міжнародному праві, звертаючи увагу на їхню історію та розвиток. Також у роботі виділяються певні аспекти діяльності держави-правонаступниці в міжнародному праві, включаючи прийняття прав та обов'язків, відповідальність за минулі дії, виконання міжнародних зобов'язань. Зазначається, що ці аспекти важливі для забезпечення стабільності та неперервності міжнародних відносин після змін у внутрішній політиці чи уряді держави-попередниці.

Визначається, що у разі порушення міжнародних зобов'язань державою-попередницею, держава-правонаступниця може нести відповідальність та зобов'язана виконувати усі зобов'язання, які були передбачені у міжнародних договорах та домовленостях.

У статті розглядаються питання міжнародної відповідальності держав-правонаступниць у контексті Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії. Визначається, що Проект не містить прямих норм, які регулюють міжнародну відповідальність держав-правонаступниць. Разом з тим у роботі звертається увага на ст. 10 та 11 Проекту та відслідковується взаємозв'язок з міжнародною відповідальністю у випадку правонаступництва.

Загалом у статті акцентується увага на важливості правонаступництва в забезпеченні безперервності виконання міжнародних зобов'язань та відповідальності держав незалежно від змін урядів чи режимів, і обговорює ключові аспекти цього питання в міжнародному праві.

Ключові слова: міжнародна відповідальність, порушення зобов'язань, держава-правонаступниця, держава-попередниця, міжнародні злочини.

Zamryha A. V., Padalka M. A. International legal responsibility during the legal succession of states

Abstract. The article considers the concept of international responsibility of the state in international law and its key aspects. The article emphasizes that international responsibility may arise in case of violation of international treaties, customs of international law, human rights, international humanitarian law and rules of international environmental law. The work notes the importance of understanding this concept to ensure law and order and stability in international relations.

The article also draws attention to the relationship between the international responsibility of states and the concept of legal succession, which arises when a government or regime changes in a state that is responsible

for violations of international law and requires the continuation of the obligations imposed on the previous government or regime. In addition, the article considers the historical context of the development of international legal responsibility of states, including the process of codification of norms related to the responsibility of states.

This article examines the issue of legal succession of states in international law, paying attention to their history and development. The work also highlights certain aspects of the activities of the successor state in international law, including acceptance of rights and obligations, responsibility for past actions, and fulfillment of international obligations. It is noted that these aspects are important to ensure the stability and continuity of international relations after changes in the domestic policy or government of the predecessor state.

It is determined that in case of violation of international obligations by the predecessor state, the successor state may bear responsibility and is obliged to fulfill all obligations stipulated in international treaties and agreements.

The article examines the issue of international responsibility of successor states in the context of the Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Illegal Actions. It is determined that the Project does not contain direct norms that regulate the international responsibility of successor states. At the same time, the work draws attention to Art. 10 and 11 of the Project and the relationship with international responsibility in the case of legal succession is monitored.

In general, the article focuses on the importance of legal succession in ensuring the continuity of international obligations and responsibilities of states regardless of changes in governments or regimes, and discusses key aspects of this issue in international law.

Key words: *international responsibility, breach of obligations, successor state, predecessor state, international crimes.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема міжнародно-правової відповідальності держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави-попередниці є складною та актуальною темою в міжнародному праві. Ця проблема виникає в контексті зміни уряду, зміни режиму або інших політичних та юридичних трансформацій у державі.

Загалом, ця проблема вимагає уважного аналізу та вирішення у міжнародному праві, оскільки вона може мати важливі наслідки для стабільності та законності в міжнародних відносинах. Вирішення цієї проблеми часто вимагає компромісів та дипломатичних зусиль для забезпечення справедливого та раціонального розв'язання конфлікту між державами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Міжнародно-правова відповідальність держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави-попередниці є предметом інтенсивних наукових досліджень у галузі міжнародного права. Зокрема, важливий вклад в розвиток даної теми внесло дисертаційне дослідження К. Е. Маїлунц. Разом з тим питання міжнародної відповідальності держав- правонаступниць було розглянуто

у працях М. І. Грабинського, М. В. Грушко, Х. Н. Бехруз, К. В. Мануїлової та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Як питання міжнародної відповідальності, так і концепція правонаступництва держав, є достатньо дослідженою в доктрині міжнародного права. Проте все ж сьогодні актуальною проблемою є визначення міжнародної відповідальності держав- правонаступниць та формування правової бази у цій сфері.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення проблем міжнародно-правової відповідальності держави- правонаступниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна відповідальність є частиною міжнародної правосуб'єктності, що навіть за лінгвістичним аналізом вказує на тісний взаємозв'язок із суб'єктом міжнародного права.

Я. Жукорська під міжнародно-правовою відповідальністю розуміє правовідносини у міжнародному праві, які виникають внаслідок здійснення суб'єктом міжнародного права правопорушення або у випадку завдання суб'єктом міжнародного права своїми правомірними діями шкоди іншому суб'єкту [5, с. 38].

Варто зазначити, що міжнародна відповідальність держави виникає при порушенні

міжнародно-правового зобов'язання незалежно від вини чи наміру, що забезпечує правову визначеність у міжнародних відносинах.

Міжнародно-правова відповідальність може бути установлена в наступних випадках:

- порушення міжнародних договорів, включаючи невиконання зобов'язань та недотримання умов угод;
- порушення звичаїв міжнародного права, які стали загальною та довгостроковою практикою;
- порушення прав людини, які є загально-визнаними принципами міжнародного права;
- порушення міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів;
- порушення правил міжнародного екологічного права [7, с. 108]

М. І. Грабинський, М. В. Грушко виділяють такі основні ознаки міжнародно-правової відповідальності як міжнародного юридичного інституту:

- 1) відповідальність настає внаслідок міжнародного правопорушення, яке вчинене;
- 2) вона може бути встановлена тільки на підставі норм міжнародного права;
- 3) метою встановлення відповідальності є сприяння настанню певних негативних наслідків для правопорушника та зміцнення міжнародного правопорядку в цілому [3, с. 102].

Дві світові війни, які суттєво вплинули на хід історії людства, неминуче відобразилися на розвитку міжнародно-правової відповідальності держав. У 1949 році Комісія міжнародного права ООН розпочала розробку питань, пов'язаних з міжнародною відповідальністю держав. Саме тоді з 1953 року проходив процес кодифікації норм, що стосуються міжнародної відповідальності держав, і цей процес завершився у 2001 році з прийняттям Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії (далі – Проект) [4, с. 58].

При цьому варто вказати, що важливим є взаємозв'язок міжнародної відповідальності та концепції правонаступництва. Цей взаємозв'язок виявляється в тому, що при зміні уряду чи режиму в державі, яка несе відповідальність за порушення міжнародного права, виникає питання щодо необхід-

ності нового уряду продовжувати виконувати зобов'язання, які були накладені на попередній уряд чи режим.

Питання правонаступництва держав було предметом обговорень в міжнародному праві вже давно, оскільки світова історія містить значну кількість прикладів щодо занепаду одних держав та утворення замість них інших. При цьому спочатку основна увага зверталася на питання правонаступництва у контексті виконання боргових зобов'язань та укладених угод.

Певну неоднозначність до концепції правонаступництва держав також внесла рання позиція ООН, згідно з якою це питання належить до внутрішньої юрисдикції держав. У зв'язку з цим з'явилася значна кількість різних позицій держав щодо правонаступництва та передання своїх прав і обов'язків. Пізніше була створена єдина концепція правонаступництва держав, яка поклала край різних поглядів щодо визначення межі, коли ж держава передає свої права та обов'язки іншій і виступає її попередницею.

Тут важливим видається той факт, що суб'єктами міжнародного права є не уряди, а суверенні держави. Отже, міжнародні зобов'язання, права та обов'язки належать самій державі, а не її уряду. У зв'язку з цим питання правонаступництва стосуються лише випадків, коли відбувається передача суверенітету над конкретною територією і має наслідком припинення державності та пов'язаних з нею зобов'язань. Це означає, що питання правонаступництва не пов'язані ані з передачею внутрішньої влади від одного уряду до іншого, ані зі зміною офіційної ідеології [7, с. 81].

Варто також звернутися до нормативного визначення даного поняття. Відповідно до ст. 1 Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року « правонаступництво держав означає зміну однієї держави іншою в несенні відповідальності за міжнародні відносини будь-якої території ».

М. І. Грабинський, М. В. Грушко вважають, що держава- правонаступниця – це держава, яка приймає на себе права і обов'язки попередньої держави (держави- попередниці) у міжнародних відносинах [3, с. 105].

Основні аспекти діяльності держави- правонаступниці у міжнародному праві включають:

1. Прийняття прав та обов'язків: держава- правонаступниця приймає на себе права та обов'язки, що раніше були призначені для держави-попередниці. Це може включати угоди, договори, міжнародні зобов'язання, майно інші активи.

2. Відповідальність за минулі дії: держава- правонаступниця також бере на себе міжнародно-правову відповідальність за дії держави-попередниці до її зникнення. Це означає, що якщо держава-попередниця порушила міжнародні правила або договори до свого зникнення, держава- правонаступниця може бути відповідальною за ці порушення.

3. Виконання міжнародних зобов'язань: держава- правонаступниця зобов'язана виконувати всі зобов'язання, які були передбачені у міжнародних угодах та договорах, що були укладені державою-попередницею. Це може включати дотримання прав людини, торгові угоди, договори про нерозповсюдження ядерної зброї, тощо.

Усі ці аспекти важливі для забезпечення стабільності та неперервності міжнародних відносин після змін у внутрішній політиці чи уряді держави-попередниці. Держави- правонаступниці зазвичай визнаються іншими державами та міжнародним спільнотою, і їхні дії і зобов'язання визнаються у міжнародних правових актах.

Тобто, коли держава-попередниця зникає, її права та обов'язки переходять до держави- правонаступниці. При цьому, держава- правонаступниця бере на себе не тільки права та обов'язки держави-попередниці, але й її міжнародно-правову відповідальність. Це означає, що якщо держава-попередниця порушувала свої міжнародні зобов'язання до свого зникнення, держава- правонаступниця повинна нести відповідальність за ці порушення. Якщо держава-попередниця була відповідальна за порушення договору з іншою державою, держава- правонаступниця повинна виконати усі зобов'язання, які були передбачені у цьому договорі. Також, держава- правонаступниця повинна компенсувати будь-який

збиток, який був заподіяний державою- попередницею.

Як вже було зазначено, важливим документом щодо міжнародної відповідальності є Проєкт [9]. Даний документ не містить норм, які безпосередньо регулюють міжнародну відповідальність держав- правонаступниць. Проте в даному випадку цікавими видаються статті 10 та 11. Стаття 10 Проєкту вказує на два можливі сценарії: перший – коли повстанський рух устанавлює новий уряд або на всій території колишньої держави, або на її окремій частині. Проте в обох випадках міжнародна відповідальність покладається на новостворену державу. Згідно з офіційними поясненнями, ця стаття базується на принципі правонаступництва. У випадку, коли повстанський рух створює нову державу, саме зв'язок між цим рухом та новим урядом визначає відповідальність останньої.

Разом з тим варто звернути увагу на ст. 11 Проєкту, згідно з якою «Поведінка, яка не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо і в тій мірі, в якій ця держава визнає і приймає цю поведінку як власну». Тобто при схваленні певної поведінки держава бере на себе відповідальність за неї.

При цьому справедливо зазначає К. Е. Майлунц про відсутність правової визначеності щодо такого межі прийняття такої поведінки її [6, с. 26]. Зрештою виникає питання: якщо поведінка була прийнята частково в певних її аспектах, але була відсторонена в інших аспектах, – як тоді розглядати відповідальність держави за вказані дії?

З вищевикладеного випливає, що міжнародна відповідальність не скасовується при зміні уряду чи режиму. Наприклад, якщо попередній уряд порушив договір з іншою державою, новий уряд не може просто відмовитися від цього договору та нести за це відповідальність. Новий уряд має продовжувати виконувати зобов'язання за договором, і якщо виникають спори, вони розглядаються відповідно до міжнародного права. Таким чином, правонаступництво відіграє важливу роль у збереженні міжнародної відповідальності, оскільки воно забезпечує безперервність виконання

зобов'язань між державами, незалежно від змін внутрішньої політичної ситуації [8, с. 109].

К. Е. Маїлунц вказує на необхідність заповнення практичних прогалів між режимами правонаступництва держав та відповідальності держав. Це завдання має продовжувати процес кодифікації у цій сфері і повинне бути покладене на Комісію міжнародного права ООН.

М. І. Грабинський, М. В. Грушко вказують, що у 2017 році було розпочато роботу над створенням нормативно-правової бази у сфері міжнародної відповідальності держав у випадку правонаступництва [3, с. 103].

При цьому важливим видається урахування специфіку міжнародно-правової відповідальності, яка має особливості порівняно з іншими режимами правонаступництва.

На основі аналізу практики держав, прецедентного права і наукових праць можна зробити два основних висновки. По-перше, традиційна думка про те, що правонаступництво є неприпустимим у сучасній практиці, відкидається. По-друге, це не означає, що теза про автоматичне правонаступництво в будь-

якому контексті є завжди правильною. У найкращому випадку можна зробити висновок, що правонаступництво можливе в певних випадках. Відповідно до цього, передачу або відсутність передачі зобов'язань або прав, які впливають з міжнародно-правової відповідальності держав у конкретних ситуаціях правонаступництва, слід розглядати окремо в кожному випадку.

Висновки з цього дослідження. Держава- правонаступниця приймає на себе права і обов'язки попередньої держави (держави-попередниці) у міжнародних відносинах після зникнення держави-попередниці. Це означає, що вона спадкує і має виконувати усі міжнародні зобов'язання, які були призначені для держави-попередниці.

При цьому варто звернути увагу на відсутність правового регулювання міжнародної відповідальності у випадку правонаступництва. Слід зауважити, що процес кодифікації міжнародних норм в цій сфері повинен урахувати специфіку міжнародно-правової відповідальності, яка має особливості порівняно з іншими режимами правонаступництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів.
2. Бехруз Х.Н. Становлення норм про правонаступництво міжнародних організацій щодо міжнародної відповідальності. *Держава та регіони*. 2021. № 1 (79). С. 294–300.
3. Грабинський М. І., Грушко М. В. Міжнародно-правова відповідальність держави- правонаступниці за порушення зобов'язань держави- попередниці. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 101–105.
4. Грабович Т.А. Генеза концепції міжнародної відповідальності держав. *Правова держава*. 2020. № 39. С. 55–61.
5. Жукорська, Я. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3. С. 36–40.
6. Маїлунц К. Е. *Правонаступництво держав щодо міжнародно-правової відповідальності* : дис... доктора філос. / Маїлунц, Каріне Еріківна ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 237 с.
7. Маїлунц К. Е. Розвиток практики правонаступництва держав щодо відповідальності. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 80–84.
8. Мануїлова К. В. Особливості міжнародно-правової відповідальності за міжнародним правом в контексті правонаступництва. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 106–109.
9. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Titles and texts of the draft articles II United Nations General Assembly. A/CN.4/L.602/ Rev.I 26 July 2001.

Невара Л. М.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ:
ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ**

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі зміни клімату та трансформації законодавства Європейського Союзу у напрямку боротьби з глобальною зміною клімату та деградацією природного середовища. Зміна клімату – виклик планетарного масштабу, що змінює кліматичну систему Землі і потребує спільних зусиль щодо стримування цієї тенденції. Досягти цілей Паризької угоди можливо лише об'єднавши міжнародні зусилля. Європейський зелений курс і Європейський кліматичний закон представляють собою амбіційний і важливий крок. Ці ініціативи свідчать про серйозне зобов'язання Європейського Союзу відповісти на кліматичні виклики та забезпечити стійкий та збалансований розвиток на континенті. План дій, спрямований на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, зобов'язує держави-члени до різких скорочень викидів парникових газів, надає інструменти для моніторингу та оцінки прогресу, що сприяє інвестиціям у сталу зелену економіку.

Представлений Єврокомісією амбіційний пакет законодавчих пропозицій «Fit for 55» спрямований на перегляд і оновлення законодавства Європейського Союзу та впровадження нових ініціатив з метою виконання кліматичних цілей. Цей пакет має за мету створити узгоджену та збалансовану основу для досягнення кліматичних цілей ЄС. Одним із ключових аспектів пакету є система торгівлі викидами (EU ETS), яка регулює викиди CO₂ в енергетичних та електроенергетичних галузях, що дозволить досягти кліматичної нейтральності. Ці зміни спрямовані на зменшення викидів на 62% до 2030 року заплановано досягти не пізніше 2060 р. На додачу, механізм коригування на кордоні викидів вуглецю (CBAM) є безперечно важливим інструментом для запобігання «викидам вуглецю» через перенесення виробництва в інші країни. Цей механізм працюватиме паралельно із системою торгівлі викидами EU ETS, що ще більше підсилить кліматичні зусилля Європейського Союзу.

Прийняті ініціативи та запобіжні заходи свідчать про серйозний підхід Європейського Союзу до боротьби з кліматичними змінами та створення більш сталого майбутнього для своїх громадян та світу в цілому.

Ключові слова: зміна клімату, кліматична нейтральність, право ЄС, Європейський зелений курс, Європейський кліматичний закон, викиди парникових газів, скорочення викидів, Паризька угода, Fit for 55.

Nevara L. M. Transformation of EU legislation towards the European Green Deal: challenges and opportunities

Abstract. The article is devoted to the current problem of climate change and the transformation of the legislation of the European Union in the direction of combating global climate change and degradation of the natural environment. Climate change is a challenge on a planetary scale that is changing the Earth's climate system and requires joint efforts to curb this trend. Achieving the goals of the Paris Agreement is possible only by joining international efforts. The European Green Deal and the European Climate Law represent an ambitious and important step. These initiatives demonstrate the serious commitment of the European Union to respond to climate challenges and ensure sustainable and balanced development on the continent. The Action Plan, aimed at achieving climate neutrality by 2050, commits member states to drastic reductions in greenhouse gas emissions, provides tools to monitor and evaluate progress, and promotes investment in a sustainable green economy.

The ambitious package of legislative proposals "Fit for 55" presented by the European Commission is aimed at revising and updating the legislation of the European Union and implementing new initiatives in order to meet climate goals. This package aims to create a coherent and balanced framework for achieving the EU's climate goals. One of the key aspects of the package is the Emissions Trading System (EU ETS), which regulates CO₂ emissions in the energy and electricity sectors, thus achieving climate neutrality. These changes are aimed at reducing emissions by 62% by 2030 and are scheduled to be achieved no later than 2060. In addition, the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) is an undeniably important tool to prevent "carbon leakage"

through the transfer of production to other countries. This mechanism will work in parallel with the EU ETS emissions trading system, further strengthening the European Union's climate efforts.

The adopted initiatives and preventive measures testify to the serious approach of the European Union to the fight against climate change and the creation of a more sustainable future for its citizens and the world as a whole.

Key words: *climate change, climate neutrality, EU law, European Green Deal, European Climate Law, greenhouse gas emissions, emissions reduction, Paris Agreement, Fit for 55.*

Вступ. Зміна клімату та деградація довкілля становлять один з найбільших викликів для людства у XXI столітті. Для ефективної протидії цим загрозливим процесам потрібні рішучі та узгоджені зусилля всієї міжнародної спільноти. Європейський Союз (ЄС) – лідер боротьби зі зміною клімату на глобальному рівні. Саме завдяки зусиллям ЄС 2015 року було укладено Паризьку угоду, яка має на меті утримати глобальне потепління на рівні «значно нижче 2°C» порівняно з температурами, що спостерігалися до індустріальної революції, докладаючи зусиль для обмеження зростання глобального потепління на рівні до 1,5°C. Наразі ЄС поставив нову амбітну мету – до 2050 року перетворити Європу на перший у світі кліматично нейтральний регіон, де обсяги викидів парникових газів не перевищуватимуть обсяги їх поглинання екосистемами, відому як «Європейський зелений курс» (European Green Deal).

Сьогодні питання збереження клімату постає дуже гостро, що обумовлює його актуальність. Європейський Союз відіграє провідну роль у перетворенні Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 р. Поставлене завдання потребує більш детального дослідження перспектив трансформації законодавства держав-членів Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання законодавчих змін щодо Європейського зеленого курсу, їх можливості та виклики є об'єктом дослідження багатьох науковців як закордонних, так і українських. Зокрема, кліматичну політику Європейського Союзу та України досліджували А. Андрусевич, Н. Андрусевич, С. Іванюта, З. Козак, М. Медведєва, Л. Якушенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Європейський зелений курс (European Green Deal) розроблено не стільки для кліматичної полі-

тики, скільки для зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання, для забезпечення життя людини у гармонії з планетою та її ресурсами. European Green Deal представляє собою дорожню карту заходів та засобів, які перетворять економіку ЄС на ефективну, стійку та конкурентоспроможну, здатну трансформувати кліматичні та екологічні виклики на можливості покращення здоров'я та якості життя людей, змін у всіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу.

Впровадження цього плану має забезпечити ЄС досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року, одночасно підвищивши ефективність використання ресурсів та конкурентоспроможність економіки ЄС на світовій арені. Європейський зелений курс визначає політику ЄС на найближчі роки у таких сферах як клімат, енергетика, біорізноманіття, промислова політика, торгівля тощо [1]. Окрім інших заходів це, зокрема, означає інвестування в зелені технології, захист навколишнього середовища, боротьбу з неминучими наслідками зміни клімату.

Для реалізації Європейського зеленого курсу у червні 2021 року було ухвалено Європейський кліматичний закон (European climate law), що встановив важливу проміжну ціль, у межах якої 27 країн Європейського Союзу взяли на себе зобов'язання скоротити викиди парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року у порівнянні з рівнем 1990 року [2]. До 2050 року ЄС має намір досягти вуглецевої нейтральності.

Європейський кліматичний закон поставив такі основні цілі:

1. Визначення довгострокового курсу для досягнення цілі кліматичної нейтральності до 2050 року в спосіб, який одночасно є справедливим для суспільства і ефективним для економіки.

2. Створення системи моніторингу прогресу виконання цієї мети та можливості за необхідності вживати додаткових заходів.

3. Забезпечення надійного прогнозування для інвесторів та інших учасників економіки.

4. Впевненість в тому, що перехід до кліматичної нейтральності є незворотнім процесом [3].

Закон включає в себе заходи для стеження за ходом виконання та відповідного внесення корективів у дії, використовуючи існуючі системи, такі як управління національними енергетичними та кліматичними планами держав-членів, регулярні звіти Європейського агентства з навколишнього середовища та найсвіжіші наукові дані щодо зміни клімату та її впливу. Оцінка прогресу держав-членів ЄС відповідно до глобальних аналізів, умов Паризької угоди буде проводитися Єврокомісією кожні п'ять років, починаючи з вересня 2023 року, також будуть погоджуватись заходи на шляху до досягнення вуглецевої нейтральності.

Держави-члени ЄС зобов'язані розробити та реалізувати адаптаційні стратегії з метою збільшення стійкості та зменшення вразливості до наслідків зміни клімату.

14 липня 2021 року Єврокомісія представила пакет законодавчих пропозицій «Fit for 55», спрямований на перегляд і оновлення законодавства ЄС, а також впровадження нових ініціатив з метою гарантування відповідності політики ЄС кліматичним цілям. Запропонований пакет має на меті привести законодавство ЄС у відповідність до цілі до 2030 року.

«Пакет Fit for 55 спрямований на забезпечення узгодженої та збалансованої основи для досягнення кліматичних цілей ЄС, які полягають у забезпеченні справедливого і соціально чесного переходу; підтримці та зміцненні інновації та конкурентоспроможності промисловості ЄС, одночасно забезпечуючи рівні умови для економічних операторів третіх країн; підкріпленні позиції ЄС як лідера у глобальній боротьбі зі зміною клімату» [4].

На сьогоднішній день вже помітні зміни у законодавствах держав-членів ЄС. Зокрема пакет Fit for 55 включає законопроекти у наступних сферах.

Система торгівлі квотами на викиди ЄС (EU ETS) – це вуглецевий ринок, що регулює викиди CO₂ в енергетичних та електроенергетичних галузях. Це головний інструмент ЄС у боротьбі зі скороченням викидів. Єврокомісія запропонувала ряд змін, які спрямовані на зменшення викидів на 62% до 2030 року порівняно з 2005 роком. Зміни включають посилення вимог для морського судноплавства та авіації, введення глобальної схеми компенсації CORSIA та збільшення фінансування з фонду модернізації через продаж додаткових квот. Також передбачено посилення резерву стабільності ринку для регулювання цін на квоти. Основна зміна у регулюванні розподілу зусиль щодо скорочення викидів полягає в підвищенні цілей скорочення викидів парникових газів до 2030 року. Пропозиція збільшує ціль зі скорочення викидів з 29% до 40% порівняно з рівнем 2005 року для секторів, які не включені до системи торгівлі викидами EU ETS, таких як автомобільний і внутрішній морський транспорт, будівельний сектор, сільське господарство, відходи та мала промисловість. Ці сектори становлять близько 60% викидів парникових газів.

Сектор землекористування, змін у землекористуванні та лісового господарства (LULUCF) охоплює використання ґрунтів, дерев, рослин, біомаси та деревини. Викиди та поглинання, що виникають у цьому секторі, враховуються в загальних кліматичних цілях ЄС до 2030 року. Рада ЄС встановила загальну мету до 2030 року на збільшення чистого поглинання в секторі LULUCF на рівень 310 мільйонів тон CO₂ еквівалента. Мета полягає в збільшенні поглинання CO₂ на близько 15% в порівнянні з поточним рівнем. «Правило без дебету», за яким викиди не повинні перевищувати поглинання, залишиться в силі до 2025 року. Далі, з 2026 по 2030 рік, кожна держава-член ЄС матиме свою обов'язкову національну ціль на цей період.

Рада ЄС підтримала загальний підхід до проекту положення про розгортання інфраструктури альтернативних видів палива (AFIR) з метою забезпечити громадськість доступом до інфраструктури для зарядки або заправки транспортних засобів альтернативним паливом. Це також спрямовано на

надання альтернативних рішень для суден, пришвартованих у порту, і нерухомих літаків для зменшення викидів. Пропозиція охоплює всі види транспорту та встановлює цілі щодо розгортання інфраструктури для підзарядки легких і великих електричних транспортних засобів та заправки воднем. Також передбачена інфраструктура для постачання електроенергії судам в портах.

Механізм коригування викидів вуглецю на кордоні (CBAM) стосується вуглецевих секторів, таких як залізо, сталь, цемент, добрива, алюміній, електроенергія і водень. Його мета – запобігти «викидам вуглецю» (carbon leakage) шляхом збільшення викидів за межами ЄС, які виникають внаслідок перенесення виробництва в інші країни. CBAM працюватиме паралельно із системою торгівлі викидами EU ETS і замінить безкоштовний розподіл квот у системі EU ETS. Його впровадження планується з жовтня 2023 року. Спочатку буде введено спрощений CBAM, який збиратиме дані про відповідні сектори, а потім розширюватиметься на інші сектори у 2026 році.

Рада та парламент Європи ухвалили створення Фонду соціального клімату для підтримки вразливих домогосподарств, мікропідприємств і користувачів транспорту в умовах системи торгівлі викидами, яка впливає на ціни пального, будівель та автомобільного транспорту. Фонд буде фінансуватися частково з бюджету ЄС та зовнішніми цільовими коштами до 65 мільярдів євро. Він буде створений протягом 2026–2032 років, з можливістю почати використання з 1 січня 2026 року. Перші кошти для фонду забезпечать продаж 50 мільйонів квот викидів на аукціоні у 2026 році, до того часу, поки нова система торгівлі викидами не забезпечить фінансування фонду з 2027 року. Кожна держава-член ЄС подає Комісії «план соціального клімату», який включає заходи та інвестиції для зменшення впливу системи торгівлі викидами на вразливі домогосподарства. Ці заходи можуть включати підвищення енергоефективності будівель, реконструкцію будівель, декарбонізацію систем опалення/охолодження та транспорту з нульовим і низьким рівнем викидів.

Екологічне авіаційне паливо (SAF) може значно зменшити викиди в авіаційному секторі, але зараз воно становить лише 0,05% від загального споживання палива в цьому секторі. Рада Європи підтримала ініціативу авіації ReFuelEU, яка має на меті збільшити як попит, так і пропозицію екологічного авіаційного палива, включаючи синтетичне. Згідно з цією ініціативою, постачальники авіаційного палива зобов'язані з 2025 року забезпечувати, щоб 2% всього палива, доступного для авіакомпаній в аеропортах ЄС, були SAF, і з 2030 року ця частка зростатиме, включаючи синтетичне паливо. Загальний підхід також передбачає збільшення мінімальної частки SAF до 6% до 2030 року. Ця ініціатива спрямована на досягнення кліматичних цілей ЄС для авіації до 2030 та 2050 років і роль SAF у цьому велика.

Ініціатива FuelEU Maritime спрямована на зменшення інтенсивності викидів парникових газів у морському транспорті до 75% до 2050 року шляхом заохочення використання більш екологічних видів палива на судах. Морський сектор залишається значним джерелом викидів парникових газів і інших забруднюючих речовин, і ця ініціатива спрямована на зменшення його впливу. Зокрема, введено заходи для підтримки використання відновлюваних видів палива небіологічного походження (RFNBO), які є більш екологічно безпечними і можуть допомогти досягнути цієї мети. RFNBO включає газоподібний відновлюваний водень, аміак, метанол і інші подібні палива.

Нові вимоги вводяться для нафтового, газового та вугільного секторів в Європейському Союзі. Оператори нафто-газового сектору повинні будуть вимірювати, звітувати та усувати викиди метану, які перевірятимуть незалежні верифікатори. Вентиляція та спалювання у факелах з викидами метану в атмосферу буде обмежено, за винятком обмежених випадків.

Вугільний сектор також має постійно вимірювати та звітувати про викиди метану. Діючі і закриті шахти підлягають інвентаризації, і їхні викиди мають бути виміряні. Заборонено спалювання метану у факелах з 2025 року та вентиляцію газу з вугільних шахт з викидами

понад 5 тон метану з 2027 року. З 2031 року заборонено вентиляцію газу з вугільних шахт з викидами понад 3 тони метану на кілотонну видобутого вугілля. З 2030 року заборонено вентиляцію та спалювання метану із закритих і покинутих шахт.

Рада ЄС затвердила збільшені цільові показники для скорочення викидів CO₂ в транспорті. До 2030 року вимагається зменшити викиди CO₂ на 55% для легкових автомобілів і на 50% для мікроавтобусів. Запроваджується обов'язок скоротити викиди CO₂ на 100% до 2035 року для нових автомобілів і мікроавтобусів, що означає заборону на введення на ринок автомобілів із двигуном внутрішнього згоряння після 2035 року в ЄС. Зберігається механізм стимулювання для транспортних засобів з нульовим або низьким рівнем викидів (ZLEV) до 2030 року. Виробники можуть отримувати певні пільги, якщо досягають певного обсягу продажів авто з нульовими або низькими викидами CO₂, що дозволяє їм виконувати менш суворі цільові показники для інших типів автомобілів.

Пропозиція щодо перегляду директиви Ради щодо оподаткування енергетичних продуктів та електроенергії спрямована на узгодження оподаткування енергетичних продуктів та електроенергії з енергетичною, екологічною та кліматичною політикою ЄС та покращення внутрішнього ринку ЄС шляхом оновлення структури оподаткування енергетичних продуктів, раціоналізації податкових пільг та знижок, та забезпечення генерації надходжень до бюджетів держав-членів.

Рада Європи погодилася на обов'язкову ціль на рівні ЄС щодо 40% енергії з відновлюваних джерел до 2030 року, підвищивши поточну ціль на рівні ЄС в 32%. Держави-члени повинні збільшити свої національні внески, щоб досягти нової цілі. У секторі транспорту, країни можуть вибрати скорочення викидів парникових газів на 13% до 2030 року або досягнення 29% відновлюваної енергії. Було також встановлено проміжні цілі для біопалива та відновлюваного палива небіологічного походження. План дій REPowerEU включає заходи для зменшення залежності від російського викопного палива, зокрема, збіль-

шення використання відновлюваної енергії до 45% у 2023 році і спрощення дозвільних процедур для ВДЕ.

Рада ЄС і Європарламент згодились скоротити споживання енергії на рівні ЄС на 36% для кінцевого споживання та 39% для первинної енергії до 2030 року. Цільова мета 36% для кінцевого споживання є обов'язковою, спрямованою на скорочення на 11,7% порівняно з 2020 роком. Кожна держава-член сприятиме досягненню цієї мети через національно визначені внески і оновлені національні енергетичні та кліматичні плани.

Головні цілі перегляду енергоефективності будівель полягають у забезпеченні того, щоб до 2030 року всі нові будівлі стали будівлями з нульовим рівнем викидів, і існуючі будівлі були перетворені на будівлі з нульовим рівнем викидів до 2050 року. Оскільки на сьогодні на будівлі припадає 40% спожитої енергії та 36% пов'язаних з енергією викидів парникових газів в ЄС. Нові будівлі, які належать державним установам, вже з 2028 року мають бути будівлями з нульовим рівнем викидів, і з 2030 року ця вимога розповсюджується на всі нові будівлі. Держави-члени також погодилися довести енергоефективність нежитлових будівель до 15% до 2030 року та не менше 25% до 2034 року. Нова категорія «А 0» для сертифікатів енергоефективності відповідатиме будівлям з нульовим рівнем викидів. Також домовлено про встановлення сонячних енергійних установок на громадських і нежитлових будівлях відповідно до певних термінів до 2029 року [4, 5].

Проведене дослідження доводить, що Європейський Союз вживає заходів щодо трансформації законодавства для пом'якшення наслідків зміни клімату та забезпечення стійкого та збалансованого розвитку на континенті.

План дій, спрямований на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, не лише зобов'язує держави-члени ЄС реформувати законодавство, але також надає інструменти для моніторингу та оцінки прогресу. Держави-члени також мають розробити та впровадити стратегії адаптації для посилення стійкості та зменшення вразливості до наслідків зміни клімату.

Залучення України до Європейського зеленого курсу має широкі перспективи для ефективної роботи багатьох секторів економіки, включно з енергетикою, транспор-

том, енергоефективністю, ресурсоефективним будівництвом та реконструкцією будівель, енергоефективністю теплопостачання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко] ; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2022. 95 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/dopov-greendeal-1-red-pogod-do-verstki_12_07_2022_gotove.pdf
2. Council adopts European climate law. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/28/council-adopts-european-climate-law/>
3. EU climate action and the European Green Deal. URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-climate-law_en
4. Fit for 55: Delivering on the proposals. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal/fit-55-delivering-proposals_en
5. Європейський зелений курс. URL: https://op.europa.eu/webpub/com/eu-and-me/uk/WHATS_ON_THE_EUs_AGENDA.html

КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

Випуск 4

Художник обкладинки *А. Юдашкіна*
Верстка *Ю. Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,93. Обл.-вид. арк. 17,11
Замовлення № 0124/034. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.